

THEMIS **THEMIS** **THEM**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Kar
doktori iskoláinak
elektronikus folyóirata***

2022. május

Kiadó: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Kiadó székhelye: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.;
www.ajk.elte.hu

Felelős kiadó: prof. dr. Sonnevend Pál, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Szerkesztőbizottság: prof. dr. Kukorelli István, prof. dr. Szabó Máté, dr. habil. Fazekas Marianna, prof. dr. Nagy Marianna – ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerkesztők: dr. habil. Fazekas Marianna és dr. Antal Attila (PhD)
Technikai szerkesztők: Bencze Andrea és Sturm Henrietta
Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064 0900

DOI 10.55052

Tartalom

I. RÉSZ: JOGI TANULMÁNYOK	5
KÁDÁR ÉVA: Péter Gábor, a „cionista összeesküvés vezetője”. Miért lett az ÁVH-vezetőjéből egy koncepciós per elsőrendű vádlottja?	6
TURI PETRA: Az európai felügyeleti hatóságok tevékenységének bemutatása, különös tekintettel a rendelkezésükre álló jogi szabályozó eszközökre	46
II. RÉSZ: POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	64
DEREKAS GYŐZŐ: A császár és a vademberek: Az ember képe Carl Schmitt <i>Land und Meer</i>-jében	65
MISKÓ DÁVID: Szeretlek és/vagy nem is! – A hazai taktikai szavazás formáinak hipotetikus modellalkotása és azok kutatására tett módszertani kísérlet a hagyományos fókuszcsoportok szemszögéből	99
PAPHÁZI VIKTOR: A magyar fiatalság visegrádi összehasonlításban (Recenzió: Bíró-Nagy András – Szabó Andrea: Magyar Fiatalok 2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság c. monográfiáról Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 2021.	140
RONTÓ RENÁTA: Országgyűlések története – Anglia, Franciaország, Magyarország	147

Contents

I PART: LEGAL STUDIES	5
KÁDÁR, ÉVA: Gábor Péter, "leader of the Zionist conspiracy"	6
TURI, PETRA: A description of the activities of the European Supervisory Authorities, in particular the legal regulatory instruments at their disposal	46
II PART: STUDIES OF POLITICAL SCIENCES	64
DEREKAS GYŐZŐ: The Emperor and the Beast-men: The Image of the Human in Carl Schmitt's <i>Land und Meer</i>	65
MISKÓ DÁVID: I do love you and/or I don't! – Hypothetical modeling of the domestic tactical voting patterns and an attempt to investigate them from the prospect of conventional focus group research	99
PAPHÁZI VIKTOR: Hungarian Youth in a Visegrad Group Comparison	140
RONTÓ RENÁTA: History of Parliaments – England, France, Hungary	147

I. RÉSZ
JOGI TANULMÁNYOK

Kádár Éva
ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszék
Témavezető: Horváth Attila egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.1.6.45

Péter Gábor, a „cionista összeesküvés vezetője”. Miért lett az ÁVH-vezetőjéből egy koncepciós per elsőrendű vádlottja?

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmányomban a fellelhető forrásoknak, ezen belül Péter Gábor vádlott-társainak és a Péter által kihallgatottak visszaemlékezéseinek, a per iratainak és az ítéleteknek az elemzésével, valamint a magyarországi, és a Szovjetunióban zajló cionista perekre vonatkozó szakirodalomnak a tanulmányozásával arra kerestem a választ, hogy miért éppen Péter Gábor lett egy tervezett nagyszabású cionista-ellenes koncepciós per egyik fővádlottja. Ennek során arra a kérdésre igyekeztem választ találni, hogy Péter Gábor csupán pozíciójából, az államgépezetben betöltött funkciójából, valamint származásából eredően kínálkozott megfelelő személynek az Abakumov-per mintájára megkonstruált cionista-ellenes ügyben a „zsidó származású államvédelmi vezető” szerepére, vagy pedig azért esett rá a koncepció kiagyalóinak választása, mert Péter a szovjet állambiztonság vezetőjének, Viktor Abakumovnak küldött levelében tiltakozását fejezte ki a készülő Rajk-per koncepciós volta miatt?

2. Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében

2. 1. Az engedelmes végrehajtó

Péter Gábor 1953. január 3-án történt letartóztatása előtt köztudottan Rákosi Mátyás hűséges embere, és az államvédelem vezetőjeként a koncepciós perek előkészítésének engedelmes végrehajtója volt már a kezdetektől fogva. Így nem csak őt érte váratlanul, hogy a Magyar Dolgozók

Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) Titkárságának 1953. januári ülésén Rákosi Mátyás Pétert mint egy kiterjedt, nemzetközi, cionista kémhálózat magyarországi vezetőjét nevezte meg.¹ Rákosinak a Politikai Bizottság (PB) február 19-i ülésén mondott beszéde a meglepetés erejével hatott, és a gyanakvást, a félelmet a kollektív paranoia szintjéig fokozta a hallgatóság köreiben. Ugyanis azt sugallta, hogy a párt állandó veszélyben van, hiszen az is ellenség, akire ők az állam biztonságát, a nép ellenségeivel szembeni védelmét bízták. A beszédben felhívta a figyelmet a Dwight D. Eisenhower választási győzelme utáni imperialista veszélyforrásokra, és azok hazai kivetüléseire is.²

A Rákosi által „leleplezett” „összeesküvés” azért keltett a párton belül felháborodást és rémületet, mert Péterről, a hűséges és tökéletes pártkatonáról senki sem hitte volna, hogy a „nemzetközi imperializmus” szolgálatában állna. A Politikai Rendészeti Osztályon (PRO) 1946-ban Péter egyik helyetteseként dolgozó Tímár István az 1980-as években úgy emlékezett, hogy felettese már ebben az időszakban is *„fanatikusan bízott a párt vezetőiben, elsősorban Rákosiban. Minden utasítását kritika nélkül végrehajtotta”*. Már a háborús bűnösök kihallgatása során is rendszeresen közvetítette Rákosiék szavát a nyomozást végző részleghez.³

A főtitkárhoz való feltétlen hűségének gyökere részben Péter Gábor személyiségében rejlett. Gyarmati György szerint Péter az MDP-hez és Rákosi Mátyáshoz sokáig szinte gyermeki szeretettel, odaadással kötődött, mivel számára a párt és vezére a korán elvesztett családot és apát pótolta. A későbbi államvédelmi vezető gyerek- és fiatalkora sok megpróbáltatással telt. Apját öt éves korában elvesztette, a család szegénységben élt, iskoláit nehezen végezte el, számos kudarc érte, súlyos betegségen, a tbc-n is átesett. Nővérével jött a fővárosba, aki később Amerikába távozott, ahova csak édesanyjukat vitte magával, bár testvérét továbbra is támogatta. A magányos fiatal számára a szociáldemokrata, majd a kommunista mozgalom, a párt a családot helyettesítette. A szegénysége miatti lenézettség, „pária lét” és sikertelenség után itt érezte először, hogy egyenrangú félként kezelik, elismerést, jó hangulatú, szeretetteljes közösséget talált, ami tartalmat, célt adott az életének. Ekkor alakult ki az az

¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. január 22.

² MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 30. ő. e. Rákosi Mátyás beszámolója a nemzetközi helyzetről a Politikai Bizottság 1953. február 19-i ülésén.

³ Zinner-Róna 1986. 86–87.

érzelmi kötődés, elköteleződés a baloldali eszme, a párt és annak vezetői iránt, amely később feltétel nélküli hűséggé, engedelmességgé alakult.⁴

Müller Rolf *Az erőszak neve: Péter Gábor* című, Péter életét és szerepét részletesen bemutató könyvében az államvédelmi vezetőnek Rákosi Mátyáshoz való viszonyulását úgy mutatja be, mint amit már kezdetektől fogva a teljes alárendelődés jellemzett. Ehhez hozzájárult az a szorongás, ami hiányos műveltségének is betudható. Ugyanis lényegében a nulláról kellett felépítenie az állambiztonság szervezetét mindenfajta komolyabb intézményvezetői tapasztalat, illetve rendvédelmi vagy jogi ismeretek nélkül.⁵

Péter Gábor a pártvezér iránti feltétlen hűségét számtalan esetben bizonyította. Az államvédelem a kezdetektől fogva a kommunista párt irányítása alatt működött, ami lehetővé tette a rivális pártokkal való leszámolást a politika szolgálatába állított igazságszolgáltatás segítségével.

A koncepciók perек tulajdonképpen nyitányát a Magyar Közösség elleni 1947-es monstre per jelentette. A nyomozást itt a Katonapolitikai Osztály (Katpol) kezdte meg, és abba az Államvédelmi Osztály (ÁVO) 1946 végén kapcsolódott be.⁶ Tímár István államvédelmi ezredes, az ÁVO jogi szakértője (aki később, 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese lett) moszkvai mintára Rajk Lászlóval közösen ötlelte ki, hogy a koncepcióban szerepeljen egy katonai és egy polgári vonal, valamint azt, hogy az azok miként segítsék kölcsönösen egymást. A kegyetlen nyomozati módszerek alkalmazása – főként a Katpolon – már ebben az eljárásban is megjelent. Az ügy katonai vonalát jelentő, a szovjet befolyást ellenző, katonatisztekéből álló csoport, a „Földalatti Fővezérség” felderítését a Katpol végezte, de a további nyomozás és a koncepciók per előkészítése a két szerv együttműködését igényelte.⁸

Szintén a politikai ellenfelek kiiktatását, valamint az ellenzék megfélemlítését szolgálta a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen indított koncepciók per 1948-ban, amelyben a nyomozást, és a koncepciógyártást nagyrészt a Gazdasági Rendészeti Osztály folytatta, de Péter a Magyar Közösség-ügy nyomvonalán haladva részletes jellemzéseket

⁴ Gyarmati (szerk.) 2000-2001. 25–78.

⁵ Müller 2017. 144.

⁶ A koncepciók per célja nagyrészt az MKP fő politikai riválisának, a Kisgazdapártnak a megsemmisítése volt. Emellett előidézője lett a parlamenti többség kiküszöbölésének, a párt főtitkára, Kovács Béla elhurcolásának, majd Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásának és Varga Béla nemzetgyűlési elnök Egyesült Államokba történő menekülésének is. A vizsgálatot a kezdetétől úgy irányították, hogy az lehetőséget biztosítson a Horthy-rendszerből tovább élő politikai, értelmiségi, gazdasági és katonai körökkel való leszámolásra.

⁸ Szekér 2017. 46–50.

adott a különböző gyanúsítottokról pártja számára. Az ÁVO-vezetőnek döntő szerep jutott a stratégiai jelentőségű vegyesvállalat, a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. vezetői ellen koholt vádak alapján indított perben, amely utólagos „igazolást” jelentett a cégnek az állam által történt, kártalanítás nélküli kisajátításához.⁹ A nyomozást Péter alárendeltje, Tímár István vezette, aki a vádlottakat és tanúkat könyörtelen vallatási módszerekkel kényszerítette a hamis vallomás megtételére.¹⁰ Az államvédelem vezetője kapott parancsot a párt legbefolyásosabb világnézeti ellenfelének, Mindszenty Józsefnek a meghurcolását, lejáratását célzó politikai per előkészítésére is, akit már 1945-től megfigyeltek.¹¹ Rákosi a per során papír cetlikre írt utasításokkal instruálta a nyomozati munkát, világosan meghatározva, mivel kell vádolni a volt esztergomi érseket.¹²

A politikai leszámolás célkeresztjébe – szovjet mintára – ezt követően a háború előtt Nyugat-Európában élő, és ott kapcsolatokkal rendelkező régi kommunisták kerültek. Közéjük tartoztak az egykori svájci és angliai emigránsok, valamint a spanyol polgárháborút megjárt veteránok is. Ebből kerekedett ki a Rajk-per, amelynek egyes fázisaiban a pártvezetés, az államvédelem és a szovjetek különböző arányban vettek részt.¹³ Hegedüs András visszaemlékezése szerint Péter Gábor kételkedett ugyan az „összeesküvők csoportjának” létezésében, viszont egyéni bűnösségük vádjának az ügy kezdetén még feltehetően hitelt adott, ahogy az ügy vizsgálói közül sokan.¹⁴ Janikovszky Béla államvédelmi alezredes a rehabilitációs eljárás során tett vallomásaiban beszámolt arról, hogy sokszor fültanúja volt Péter Gábor irodájában Rákosi telefonhívásainak, más alkalmakkor pedig Farkas Mihálytól és Kádár Jánostól értesült, mivel ők a bemikrofonozott kihallgatósobákban elhangzottakat közvetlenül ellenőrizni tudták.¹⁵ A per kézi vezérlését bizonyítja Farkas Vladimir emléke arról, hogy felettese egy bördobozból kivett kis cédulákra jegyezte fel gondosan az MDP-

⁹ Müller 2017. 147.; Papp 2000. 198.

¹⁰ Müller 2017. 147.

¹¹ Balogh 2015. 833.

¹² A vádpontok között szerepelt a Habsburg-restauráció, a köztársaság megdöntése, a földek, gyárak magántulajdona visszaállításának kísérlete, kémkedés és valutázás. A „sajtcédulákon” adott parancsok ellenére mégsem állt össze a kép a nyomozati anyagból a Rákosi által megálmodott koncepcióban szereplő, legfelsőbb szintű klerikális összeesküvésről és kémkedésről. Ezért a főtitkár ettől fogva „tollba mondta” a jegyzőkönyveket, amelyeket a testi és lelki kínzásoknak alávetett főpappal aláírtak. Balogh, 2015: 803–804., 816., 832–835.

¹³ Müller 2017. 149–162.

¹⁴ Hegedüs 1994. 15.

¹⁵ ÁBTL 2.1. I/14-a. (V-142674/1). Jegyzőkönyv Janikovszky Béla kihallgatásáról, 1954. május 12.; Uo. Jegyzőkönyv Rajk László és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 24.

főtitkár szóbeli utasításait.¹⁶ A per kezdeményezője kétségtelenül Rákosi Máttyás volt, az ügyet nem Péter és az ÁVH vezérkara ötölte ki, azonban „*készséges, sőt túlbuzgó*” végrehajtói voltak a szovjet-magyar terv kidolgozásának.¹⁷ Péter Gábor elmondása szerint Szőnyi Tibor kihallgatásának eredményéről Prágában tájékoztatták a nyomozás szovjet összekötőjét, Belkint, aki annyit mondott erre, hogy a gyanúsítottak közül „*valakinek feljebb is kell lenni*”¹⁸, majd Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel együtt rögtön Balatonaligára, Rákosi Máttyáshoz siettek a hírral. A főtitkár ennek hatására másnap, az Államvédelmi Bizottság ülésén kiadta a parancsot Rajk László letartóztatására.¹⁹ Péternek valószínűleg ekkor még nem volt tudomása arról, hogy szovjet nyomásra a koncepció változni fog, mivel az ügy fő célja a Szovjetunióval szemben önállóságra törekvő Jugoszlávia megbélyegzése lett. Így Rajkot mint „titóista kémfőnököt” kellett szerepeltetni az új forgatókönyv szerint.²⁰ Farkas Vladimir 1956-57-es perük idején Farkas Mihálytól és Péter Gábortól azt hallotta, hogy Rajk megverésére Rákosi adott parancsot.²¹ Ezt a főtitkár 1956-ban már határozottan tagadta, pedig az MDP KV 1953. júniusi ülésén elismerte, hogy adott utasításokat verésekre is.²² Ezt írásos dokumentum, a KV határozata is bizonyította, amit viszont nem csak az ország lakossága, hanem a párt tagjai előtt is titokban tartottak több, mint harminc éven keresztül.²³

1949. július-augusztusra a Rajk-ügy nyomozásának irányításában Péter háttérbe szorult. Erről tanúskodik Farkas Vladimir vallomása, amely szerint ebben a szakaszban az államvédelmi vezető már egyszer sem vett részt Rajk, illetve Brankov kihallgatásán.²⁴ Innentől kezdve már más feladatokat kapott: Rákosi parancsára külön megbízatásként listát készített a vallomásokban szereplő külföldi kommunistákról, és Romániába utazott Gheorghe Gheorgiu-Dej tájékoztatására, mivel a főtitkár azt kérte, hogy folytassák le az ügy jugoszláv vonalának felgöngyölítését.²⁵ A készülő nagyszabású kirakatper rendezésében is feladatokkal látta el a főtitkár. A Rajk-ügy vádiratát teljes egészében Rákosi készítette, és a későbbiekben

¹⁶ Farkas 1990. 182.

¹⁷ Uo. 181. és 197.

¹⁸ Horváth-Solt-Szabó-Zanathy-Zinner (szerk.) 1994. 337–340.

¹⁹ Uo. 265-270.; Farkas 1990. 192–193.

²⁰ Müller 2017. 153.

²¹ Farkas. 1990. 201–202.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ ÁBTL 2.1. I/1-e. (V-142673/5). Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.

²⁵ Farkas 1990. 225–226.

Jankó Péter bíró és Alapi Gyula ügyész az ő utasításai alapján folytatták le a pert, majd az ítélet is ilyen módon született meg. Péternek ebben az volt a funkciója, hogy a tanúkat kellőképpen felkészítse szerepük eljátszására.²⁶

A kényszervallatások eszköztára kibővült, és egyre kegyetlenebbé vált. Ezek közé tartozott egyrészt a megfélemlítés, a durva hangnem, a közeli hozzátartozók (főként az anya, a feleség) sértegetése, az egyházi személyek esetében az istenkáromlás és a legkülönbözőbb módon (szovjet hatóságoknak való átadással, Szibériába történő deportálással, hozzátartozók meghurcolásával, kínzással) történő fenyegetések. A terror résztvevőinek és elszenvedőinek visszaemlékezéseiből a fizikai erőszak eszközeit is megismerhetjük. Ezek közé tartozott a talpalás, a pofozás, az ökölrel verés, a rugdosás, a lámpával történő, hosszú ideig tartó elvakítás, a herék ütlegelése és szurkálása, vízcsepegtetés a fejre, égő cigaretta elnyomása a testen, gyógyszerek megvonása, nem megfelelő orvosi ellátás és a tudatmódosító szerek alkalmazása.²⁷

Péter Gábor az általa kihallgatottakat azzal rémisztette meg, hogy tudtukra adta: ügyük annyira jelentős, hogy azt személyesen Rákosi felügyeli.²⁸ Voltak, akiknél a várt vallomást úgy kényszerítette ki, hogy veréssel fenyegette őket, vagy halálbüntetés kiszabását helyezte kilátásba ellenállásuk esetére.²⁹ Az ÁVH-vezető gyakran élt az „első kihallgatás jogával”, főleg, ha ismertebb személyiség ellen indult büntetőeljárás. A pszichológiai ráhatás érdekében gyakran váltott hirtelen a hangnemen barátságosból fenyegetővé, ami váratlansága miatt ijesztően hatott a gyanúsítottakra. Például Faludy Györgyöt az egyik percben kedvesen kínálta cigarettával, majd azonnal ráijesztett. *„Behoztak, itt fogsz megdöglenni!”* Ilyenkor a hatás fokozása kedvéért gyakran behívta verőlegényeit is, maga mellé állítva őket.³⁰ Az ellenállás megtörésének eszközei közé tartozott emellett a gyanúsított megalázása is, amelynek legvisszataszítóbb módjai közé tartozott többek között a meztelenre vetkőztetés, leköpés, WC-ből itatás.³¹

²⁶ Major 1988. 425.

²⁷ Müller 2017. 176.

²⁸ Schiffér 1989. 11.; Dénes 1994. 22.

²⁹ ÁBTL 2.1. I/40. (V- 143413). Jegyzőkönyv Beck János és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 25. (Beck János vallomása); ÁBTL 2.1. I/20. (V-143408). Jegyzőkönyv Pálffy György és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 29-30. Brankov Lazar vallomása.

³⁰ Müller 2017. 168.

³¹ Uo.

A legkegyetlenebb módszer azonban a fizikai fájdalom okozása volt, amelynek széleskörű eszköztára egyrészt a korábbi hazai nyomozati gyakorlatból áthozott „hagyományos” vallatási módokból állt, amit a Horthy-korszakban a kommunista vezetők szenvedő alanyként maguk is megtapasztaltak. Péter Gábor szerint Rákosi több alkalommal adott neki arra utasítást, hogy szervezzen verőcsoportokat, és sajátítsák el az előző korszak verési és kínzási módozatait, amelyekkel úgy tudtak erős fájdalmat okozni, hogy annak nem lett maradandó külsérelmi nyoma, és nem járt halálos következményekkel. Az ilyen módszerek alkalmazására az állományt dr. Bálint István pszichiáter tanította meg, aki előadássorozatot is tartott nekik erről a témáról. Ezt követően alakultak meg az ilyen célra létrejött különítmények, elsőként a Réh Alajos irányította 25 fős kulákverő csapat. Ezt a főtitkár kevesellte, és legalább egy századot követelt, ezért felállították a hírhedt Princz Gyula vezette csoport, amelynek tagjai közé olyan államvédelmisek kerültek, akik a korábban a „Horthy-csendőrök és nyomozók sanyargató módszereit” elszenvedték, és emiatt bosszúvágy élt bennük.³²

Ezeket a vallatási módokat kiegészítették azok, amelyeket szovjet minta alapján honosítottak meg. Példa erre Vidovics Ferenc esete, akinek kihallgatását egy szovjet csoport végezte. Ezt testének részletes orvosi vizsgálata előzte meg, amelynek során feltérképezték annak sajátosságait.³³ Fejére egy gumiból készült sisakot tettek, ennek következtében azon nem maradtak külsérelmi nyomok a rá mért számos ütés hatására sem. Ezután testének különböző részeit a vizsgálatot végző „egészségügyi szakértő” utasításai alapján tovább ütötték.³⁴ A Rajk-ügy „svájci csoportjához” tartozó gyanúsítottak módszeres kínzásáról számolt be Bánkuti Antal elítélt államvédelmi százados 1955-ben, aki szerint azt Péter Gábor alárendeltje, Kajli József ezredes végezte. Egyiküket, Földi Ivánt gúzsba kötötték, majd gumibottal ütötték a fenekét és a talpát. A Péter Gábortól kapott kérdések egy cédulára voltak felírva Kajlinál, és ezek alapján folytatták le a kínvallatást.³⁵ Ugyanennek a csoportnak egy másik tagjánál, Vági Ferencnél pedig úgy érték el, hogy hamis beismerő vallomást tegyen, hogy a földről sőt nyalattak föl vele, és ezt követően arra kényszerítették, hogy a WC-ből igyon

³² ÁBTL 2.1. VI/1. (V-150028). Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

³³ Müller 2017. 169–170.

³⁴ Uo. 169.; Ispánki 1995. 257.

³⁵ Müller 2017. 171–172.; ÁBTL 2.1. I/50. (V-143410). Jegyzőkönyv dr. Rosta Imre és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 29. (Bánkuti Antal vallomása)

vizet.³⁶ Az így nyert „beismerés” eredményeként Vági Ferencet halálra ítélték és kivégezték.³⁷ Az eset még az ÁVH-n belül is felháborodást keltett, de fegyelmi büntetést Kajli és Princz sem kapott.³⁸ A brutális verést és az alvásmegvonást vallatási módszerként többek között Rajk László,³⁹ Szalai András, Stolte István esetében is alkalmazták.⁴⁰ A későbbi felelősségre vonásuk idején kihallgatott egykori ÁVH-sok vallomásai szerint Péter Gábor és közvetlen alárendeltje, Szücs Ernő ezredes személyesen adott parancsot a verésekre és kínzásokra, ezekben viszont személyesen ritkán vettek részt.⁴¹

2.2. Péter személyiségének rejtett oldala?

Felmerül a kérdés: Péter Gábor az előbb felsorolt, ellenvetés nélkül végzett, a Rákosi által meghatározott irányvonalat vakon követő magatartása, szolgálatai ellenére vajon miért vált nem csupán kegyvesztetté, hanem a tervek szerint a Rajk-per vádpontjaihoz hasonló elemeket tartalmazó koncepciós ügy fővádlottjává? Erre az egyes történeti elemzések, valamint az események tanúi visszaemlékezéseikben eltérő magyarázatokat adnak.

Kétségtelen tény, hogy a magyarországi cionista per szovjet mintára és ukázra indult, és Péter Gábor letartóztatására Rákosi közvetlenül Sztálintól kapott utasítást. A főtitkár a száműzetése során írt emlékirataiban azt állította, hogy 1953. január 2-án meglátogatta őt egy Ivanov nevű belügyi tanácsadó, és személyesen adta át a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának levelét, amelyben a Péter Gábor azonnali őrizetbe vételére vonatkozó parancs állt.⁴² Hasonlóképpen emlékezett vissza a történetekre Gerő Ernő is az 1962-es pártvizsgálata során. Eszerint a letartóztatott Mihail Belkin vallomására alapozva Sztálin adott utasítást Péter letartóztatására.⁴³ A korabeli szovjet vizsgálati módszerek és a koncepciós perek felépítésének ismeretében biztosra vehető, hogy Belkin nem önszántából nevezte meg Péter Gábort CIA-ügynökként, hanem azért, mert kihallgatói pontosan ezt a nevet akarták hallani tőle. A vallatás eredményét Sztálin azonnal közölte Rákosival. Az ÁVH-főnök bűnösségére „tárgyi

³⁶ Müller 2017. 171–172.

³⁷ Uo.

³⁸ ÁBTL 2.1. I/50. (V-143410). Jegyzőkönyv Vági Ferenc és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. október 6. (Bánkúti Antal vallomása.)

³⁹ Zinner 1981. 26.

⁴⁰ ÁBTL 2.1. I./1-e. (V-142673/5). Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.

⁴¹ Uo. Károlyi Márton saját kezű vallomása, 1954. május 18.

⁴² Müller 2017. 189.

⁴³ Baráth-Feitl (szerk.) 2013. 67.

bizonyítékot” is találtak: a lakásán lefoglaltak egy fényképet, amelyen együtt volt látható Allen Dullesszel, aki akkor az amerikai katonai hírszerzés, az OSS rezidense volt. Valójában a fotó 1945-ben készült, amikor a háborús bűnösök kézre kerítése során „munkakapcsolatban” álltak egymással.⁴⁴ A szovjet modell alapján szerveződő koncepció szerint tehát a szerepek – köztük a „zsidó államvédelmi vezető” is – már előre készen álltak a készülő monstre perhez, és a megfelelő szereplőket csak ki kellett válogatni ehhez. Az, hogy a Szovjetunió vezérének forgatókönyvében éppen Péter kapott központi helyet, korántsem lehetett véletlen. Az okokra csak akkor kaphatunk pontosabb választ, ha megvizsgáljuk az egykori ÁVH-vezető személyiségét, és azt, hogyan viszonyult a vele szemben támasztott elvárásokhoz.

Az őt személyesen ismerő kortársak közül többen arról számoltak be, hogy Péter Gábor személyisége drasztikus változáson esett át a Rajk-per követően. Ezt a folyamatot így fogalmazza meg egy szemtanú, Péter egy közeli munkatársa, Décsi Gyula államvédelmi alezredes: *„Az abszolút rendes és az abszolút ocsmány között, átmenet nélkül egy éjszaka alatt nála bekövetkezett.”*⁴⁵ Ez a mondat azért keltette fel a figyelmemet, mert hirtelen törést, negatív irányba történő változást ír le. A megfogalmazásból egyértelműen arra lehet következtetni, hogy korábban Péter Gábor még nem az a könyörtelen, szociopata személyiség volt, mint amilyenné később vált. Kutatást igényel annak kiderítése, hogy mi volt az a kiváltó ok, amely ezt a személyiségtorzulást előidézte nála. Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetőjeként kegyetlenségéről vált hírhedtté, bár a fent idézett, múltbeli állapotra utaló kifejezés (*„a legrendesebből”*) mellett több más, ezt az állítást megerősítő forrás is arról tanúskodik, hogy az egykori ÁVH-vezér személyisége nem volt mindig ilyen.

Ezek közé tartozik többek között Szálasi Ferenc népbírósi perének nyomozati és bírósági szakaszában, 1945-46-ban írt börtönnaplója. Szálasi kihallgatásait Péter Gábor végezte, aki ekkor a PRO vezetője volt. A napló sorai olyan képet festenek Péter Gáborról, amely a róla alkotott, köztudatban elterjedt ábrázolástól igencsak eltér. A volt hungarista vezető ugyanis itt *„elragadó ember”*-nek nevezi Pétert, akit nagyra becsült, és akivel a kihallgatások és informális beszélgetések során kimondottan jó személyes kapcsolatot alakított ki.⁴⁶ Az *„osztályvezető”* (ahogy Szálasi nevezte) a gyanúsított ellátásra vonatkozó és egyéb panaszait mindig megértően

⁴⁴ Hegedüs 1988. 193–194.

⁴⁵ Zinner 2019.

⁴⁶ Karsai 2016. 14.

meghallgatta, és igyekezett azokat orvosolni. Még azt is megpróbálta elintézni, hogy a volt nyilas vezetőt Szenteste a felesége meglátogathassa, bár ez állítólag rajta kívül álló okokból megghiúsult. Szálasi naplójában azt is feljegyezte, hogy Péter Gábor egy hungarista által írt levelet mutatott neki, amelyben az illető köszönetet mondott azért, hogy jól bánik egykori vezérükkel.⁴⁷ Amikor a nyomozati szakasz véget ért, Szálasi megköszönte Péter Gábornak a „*kifogástalan bánásmódot*”, és sajnálatát fejezte ki, hogy a személyes találkozásokra már nem kerülhet többet sor, mivel át fogják szállítani őt az Andrássy út 60.-ból az ügyészség Markó utcai épületébe.⁴⁸ Farkas Vladimir a vele készült interjúm során olyan részleteket közölt Péter Gábornak Szálasi fűződő együttérző viszonyulásáról, amelyet más források nem erősítettek meg, ezért az elmondottak hitelessége kétséges, azt forráskritikával érdemes kezelni.⁴⁹ Emellett ennek a forrásnak a megbízhatósága azért is kétséges, mert Szálasi feltételezhető személyiségzavara sok esetben téves valóságérzékelést eredményezett. A háborús főbűnösök ügyében folytatott nyomozás pedig eszközeit tekintve lényegesen eltért a későbbi koncepciók perék előkészítésétől.

Farkas Vladimir személyes közlése szerint – amelynek valóságtartalma kontrollforrások hiányában szintén kétséges – Péter Gábort megrendítette Szálasi kivégzésének látványa. Ennek ellentmond a halálos ítélet végrehajtásánál szemtanúként szintén jelen lévő Marosán György visszaemlékezése, aki úgy látta, mintha Péter Gábor szadista élvezettel nézte volna végig a háborús főbűnösök akasztását: „*hallgat, de szeme különösen csillog*”.⁵⁰ Ez a leírás viszont korántsem lehet mentes az elfogultságtól, mivel Marosán György azok közé tartozott, akiket később az ÁVH emberei hallgattak ki, és akik ezért haragot tápláltak magukban a volt ÁVH-vezetővel szemben.⁵¹ Emellett Marosán visszaemlékezésében tetten érhető az az igyekezet, hogy a Rákosi – és közvetve Sztálin – által elkövetett bűnök miatti felelősséget Péter Gáborra, „*Berija emberére*” igyekezett hárítani.⁵²

⁴⁷ Karsai E.-Karsai L. 1988. 19.

⁴⁸ Uo. 37.

⁴⁹ Farkas Vladimir személyes közlése, 1998. május 6. Ennek forrásként való felhasználása azért jelent problémát, mert Farkas Vladimir nem járult hozzá ahhoz, hogy a vele készült interjúról hangfelvételt készítek, sem ahhoz, hogy jegyzeteljek, csak egyedül ahhoz, hogy közléseit kutatómunkámban felhasználjam. Közlésének megbízhatósága azért is kétséges, mert Farkas a vele korábban hosszas, részletes interjút készítő Zinner Tibornak mindezeket nem említette.

⁵⁰ Marosán 1988. 132.

⁵¹ Őt a szociáldemokraták ügyében halálra ítélték, majd peren kívül külön „konzílium” döntött a sorsáról. Ekkor Péter szólította fel arra, hogy kérjen kegyelmet Rákositól.

⁵² Müller 2017. 180.

⁵³ Farkas 1990. 156.

Farkas Vladimir emlékirataiban viszonylag részletes leírást adott Péter Gábor személyiségéről, mivel 1948-ban közelebbi munkakapcsolatba került vele, ugyanis a fontosabb operatív technikai feladatok megoldására Péter gyakran őt hívatta. Kettőjük kapcsolata egy idő múlva meghaladta a főnök-beosztott viszonyt és baráti vált. Farkas Vladimir számára főnöke egyfajta apapótlék is volt, mivel Farkas Mihályhoz, mint apához nem fordulhatott segítségért, nem volt köztük bensőséges családi viszony. Az ÁVH-vezető is megosztotta bizonyos munkahelyen kívüli gondjait beosztottjával, aki egy ideig bizalmasa, „kedvence” volt, és pótolta számára azt a Csillag László nevű, sokak számára titokzatos kilétű és feladatkörű (valószínűleg a szovjet titkosszolgálat összekötőjeként dolgozó) kollégáját, akivel baráti viszonyt ápolt, és akinek a halála nagyon megviselte. Farkas szerint egykori illegális harcostársai is hasonlóan kedvező véleménnyel voltak Péter Gábor tevékenységéről és emberi magatartásáról is.⁵³

Míg a korabeli sajtó Péter Gábort a háborús bűnösök nyomában loholó, velük szemben könyörtelen rendőrfőnökként ábrázolta,⁵⁴ a valóság ennél árnyaltabb volt. Állítólag olyanok is voltak közöttük, akik Péter jóvoltából menekültek meg a halálos ítélettől vagy a súlyos börtönbüntetéstől, és ezeket az eseteket a későbbi perében bűnként rótták fel neki.⁵⁵ Hetényi Imrét, a Horthy-rendszer politikai rendőrségének főnökét (aki akkor az egyik leggyűlöltebb személynek, közellenségnek számított) idős korában és betegen tartóztatta le a PRO. Péter Gábor emlékiratokat készíttetett vele, amelyből a politikai rendőrség nyomozati módszereit kívánta megtanulni. A feljegyzés megírását követően Péter szabadon engedte a volt rendőrfőnököt, pedig ő 1933-tól a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti, majd Államrendészeti osztályának vezetőjeként központi szerepet játszott a baloldali mozgalmak üldözésében. Mindezek ellenére teljes bizonyossággal nem állítható, hogy Péter Gábor valamiféle alku eredményeképpen helyezte szabadlábra Hetényi rendőrfőnököt. Ő ugyanis nem az egyedüli volt a Horthy-korszak azon magas rangú tisztjei közül, akikkel Péter Gábor „emlékiratokat” készíttetett. Ilyen visszaemlékezéseket írtak Kádár Gyula, Sigetter Viktor és Garzuly József honvéd vezérkari tisztekkel a Vkf. (Vezérkari Főnökség) 2. (hírszerző és kémelhárító) osztály szervezetéről és működéséről, vagy Ujszászy Istvánnal, az Államvédelmi Központ egykori vezetőjével saját szerepéről, politikai és hivatali kapcsolatairól, valamint a

⁵⁴ Müller 2017. 109-110.

⁵⁵ Interjúm Farkas Vladimírral, 1998. május 6.

hírszerzési és kémelhárítási szolgálatok tevékenységéről, továbbá Wayand Tibor detektív-felügyelővel, aki 1939 elejétől irányította a baloldali ügyekkel foglalkozó detektívcsoportot.⁵⁶

Wayandhoz hasonlóan – bár egészen más okok miatt – Ujszászy István vezérőrnagy sem menekülhetett meg a halálos ítélettől. Ujszászy a II. világháború alatt a katonai és polgári hírszerzést vezette, és a Horthy-rendszer vezető garnitúráján belül azok közé tartozott, akik a nyugati szövetséges hatalmak felé orientálódtak, és vezető szerepet töltöttek be a háborúból való kiugrási kísérletben. Farkas Vladimir visszaemlékezése szerint Pétert 1948 decemberében arra kötelezték, hogy adja át Ujszászyt a Katpolnak, amelynek élén ekkor a szovjet katonai elhárítás által szervezett Pálffy György állt. Farkas szerint Péter Gábor a „*legnagyobb sajnálatára*” kénytelen volt engedelmeskedni.⁵⁷ Ujszászynak Fekete Iván álnéven írt feljegyzései végén egy Péter Gábornak címzett üzenet olvasható: „*Mélyen tisztelt Altábornagy Úr! Csatolom a 17. füzetet, mely tárgykör hiányában már nem telt meg. Nagyon köszönöm a szép nyakkendőt. Nem tudom, hogy lesz-e alkalmam személyesen búcsút venni. Engedje meg, hogy ezúton hálás köszönetet mondjak azon korrekt, szívélyes, előzékeny magatartásáért, amiben részesített. Nem szívesen válok meg altábornagy Úrtól, akivel nagyon szerettem volna együtt dolgozni. Így jövöm és szabadságom irányában bizonytalanságban, nyugtalanságban vagyok. Még egyszer sokszor köszönök mindent, őszinte tisztelője. 1948. december 10-én. Fekete Iván*”⁵⁸

Hetényihez hasonlóan menekült meg a halálos ítélettől Juhász Antal volt csendőr törzsőrmester is, akinek az önvallomásában azt kellett feltárnia, milyen vallatási és egyéb nyomozati módszereket használtak a Horthy-korszak csendőrei a baloldali mozgalmak felderítése folyamán. Szolgálataiért jutalmul a volt csendőrtisztet szabadlábra helyezték, és új személyazonosság alatt folytathatta életét.⁵⁹

Egy másik forrás, ahonnan Péter Gábor személyiségéről képet kaphatunk a Rajk-pert megelőző időszakból, nem más, mint Demény Pál visszaemlékezése, ami arról az eseményről tudósít, amikor Rákosi a moszkoviták számára konkurenciát jelentő, a kommunista párton belül „különutas” álláspontot képviselő Demény-„frakcióval” való leszámolás céljából koncepciót pert kezdeményezett a csoport vezetői ellen. Demény

⁵⁶ Varga 2009.

⁵⁷ Rainer M. 2000.

⁵⁸ Haraszti (szerk.) 2007. 611.

⁵⁹ ÁBTL 2.1 VII/20-b. Juhász Antal önéletrajza, 1950. október 11.

emlékei szerint Péter Gábor láthatóan szegyenkezve tartóztatta le, zavarban volt, és igyekezett megnyugtatni őt, azt ígérve neki: vendégként fognak bánni vele annak ellenére, hogy ő mostantól a „*párt foglya*”.⁶⁰

Amikor a nemzetgyűlési választásokon a legtöbb szavazatot kapott Független Kisgazdapárt főtitkára, Kovács Béla az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés ügyében indított eljárás során önként jelentkezett az Államvédelmi Osztályon és vallomást tett, a kihallgatás közben megjelent ügyvédje, Pfeiffer Zoltán, s a Péter Gáborral történt szóváltás után Kovácsot elvitte az Andrássy út 60-ból. *„Péter tiltakozott, de mentünk az ajtó felé Kováccsal, mondván, az erőszaktól sem riadunk vissza. Péter Gábor látva elszántságunkat nem állt utunkba, hanem úgy tett, mintha udvariaskodna, kikísért bennünket a lépcsőházig, és szabad utat intett fogdmegjeinek.”*⁶¹ A leírásból pontosan nem állapítható meg, hogy Péter miért tartózkodott ekkor még az erőszak alkalmazásától. A korabeli belpolitikai helyzet azonban magyarázatot adhat erre: 1946-ban annak ellenére, hogy a politikai rendőrség kommunista irányítás alatt állt, még koalíciós kormány volt hatalmon, ezért az államvédelmi vezető bizonytalan lehetett abban, mit engedhet meg magának egy honatyával szemben.

2. 3. Lázadás és megtörés

Megfigyelhető, hogy a sztálinista önkényuralom fokozatos kiépülése folyamán Rákosi utasításait a legtöbbször feltétlen hűséggel követő államvédelmi vezető kihallgatási módszerei, a gyanúsítottakkal való bánásmódja egyre kegyetlenebbé vált. A Rajk-pert közvetlenül megelőző hónapokban a korábbtól már teljesen eltérő személyiség képe rajzolódik elénk a koncepciós perek egykori gyanúsítottjainak visszaemlékezéseiből. Erre utal Pártay Tivadar visszaemlékezése is, aki szerint miután bevitték az ÁVH-ra, Péter felugrott, belevágott az arcába és azt mondta neki: *„Na, te rohadt fasiszta, csakhogy te is itt vagy már!”*⁶²

A verés és a kínzás bevezetését Péter Gábor (és sok más egykori ÁVH-s) szerint maga Rákosi követelte meg: *„1946. vagy 1947. évtől kezdődően Rákosi Mátyás évenként több ízben tett nekem olyan utasítászerű kijelentést, hogy a múlt érában úgy tudtak verni az erőszakszervezetek,*

⁶⁰ Demény 1988. 149.

⁶¹ Palasik 2000. 194-229.

⁶² Müller 2017. 154.

*hogy annak nyoma nem maradt, és nem járt halálos következményekkel, s erre utasítást adott, hogy ilyen verőcsoportokat szervezzek meg az Államvédelmi Hatóságon belül.*⁶³ A Rajk-per gyanúsítottjainál csak az egyre kegyetlenebb eszközökkel tudták elérni azt, hogy a legképtelenebb államellenes bűntetteket is valósnak ismerjék el. A kínvallatás ellenére Rajk László sokáig nem tört meg, és nem volt hajlandó magára vállalni a koholt vádakba foglalt bűncselekményeket, pedig lelkiileg és testileg annyira szenvedett, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet vezető belügyi alkalmazott felmentését kérte feladata alól, mert nem bírta hallgatni, ahogy Rajk sír.⁶⁴ Décsi Gyula visszaemlékezése szerint Rajkot olyan kegyetlenül bántalmazták, hogy abba majdnem belehalt: az *„egyik legbrutálisabb verés volt, amiről tudok, Szücs és a nyomozók lihegve jöttek ki, Rajk hörgött, utána napokig alig tudott járni”*.⁶⁵ Péter Gábor a Rajkkal szemben alkalmazott verést 1949 júniusában önhatalmúlag leállította.⁶⁶

Farkas Vladimir emlékiratai arról tanúskodnak, hogy amikor ő először szembesült azzal, hogy Rajkot milyen kegyetlen módszerekkel vallatják, elborzadt és feltette a kérdést előjáróinak, hogy miért van szükség az ilyen szörnyű eszközök alkalmazására. Ekkor apja, Farkas Mihály Gorkij szavaira hivatkozott, aki szerint *„hogya az ellenség nem adja meg magát, akkor azt meg kell semmisíteni”*.⁶⁷ Szücs Ernő ÁVH-alezredestől, Péter helyettesétől pedig azt a választ kapta, hogy ha az ellenség a leleplezése után nem törik meg, akkor nincs más eszköz ennek elérésére, mint a kegyetlen verés. Szücs megszállottan hitt abban, hogy ők akkor a *„két világrendszer között kiéleződött osztályharc titkos háborújának frontvonalában harcolnak”*, ahol a könyörtelen erőszak ugyanazt a funkciót tölti be, mint a háborúban a fegyverek.⁶⁸ Péter Gábor viszont olyan homályos választ adott Farkas Vladimir kérdésére, amelyből nem igazán lehetett arra következtetni, hogy egyetértene a brutális nyomozati módszerekkel. Csupán annyit mondott ugyanis, hogy a magyarországi illegális kommunista mozgalomban voltak olyan bátor emberek, akik kínzás hatására sem voltak hajlandóak árulóvá válni, és példának hozta fel Rózsa Ferencet és Kovács Istvánt, valamint feleségét és saját magát is.⁶⁹

⁶³ ÁBTL 2.1 VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

⁶⁴ Pető 2001. 101-102.

⁶⁵ Horváth-Solt-Szabó-Zanathy-Zinner (szerk.) 1994. 443.

⁶⁶ Zinner 2013. 142.

⁶⁷ Farkas 1990. 202.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

Rajk esetében a verés abbahagyása után áttértek a kifárasztás, alvásmegvonás módszerére: 48 órán keresztül vallatták, de végül ez is eredménytelennek bizonyult. Ezt követően Farkas Mihály és Kádár János folytatta a kihallgatást, akik a lelki ráhatás eszközével igyekeztek rávenni Rajkot, hogy a „párttal szembeni bűneit” azzal tudja csak jóvátenni, ha részletes beismerő vallomást tesz, amit tulajdonképpen „*Rákosi elvtárs és a párt*” számára tesz.⁷⁰ Emellett azzal hitegették, hogy a per csak színjáték lesz, az ítéletet valójában nem fogják végrehajtani. A főtitkár megunt a nyomozás elhúzódását, és a szovjet állambiztonsági szervek vezetőihez fordult segítségért, mivel a szovjetek is elégedetlenek voltak az ÁVH sikertelensége miatt. A kihallgatások irányítását és lefolytatását a továbbiakban a szovjet állambiztonság (MGB) vette át, Fjodor Belkin vezetésével. Péter Gábor tevőlegesen abban már nem vett részt.⁷¹

Az ÁVH vezetője a koncepció egyes elemei közül leginkább a magyar és jugoszláv belügyminiszter állítólagos paksi csőszkunyhóban történt találkozásának történetében kételkedett. Péter Gábor később, a börtönben írt beadványában igyekezett a saját szerepét minél pozitívabb színben feltüntetni, és szinte már ellenállónak beállítva magát, azt állította, hogy kétkedésének hangot adott Rákosinál is, de a főtitkár ragaszkodott elképzeléséhez.⁷² Décsi Gyula visszaemlékezése szerint az ÁVH-vezérnek ekkor vált szavajárásává, ha a vallomásokban valami nehezen hihető, valószerűtlennek tűnő elem szerepelt: „*Remélem, ez nem valami Paks megint!*”⁷³ A kétségeivel küzdő Péter Gábor ekkor elmondása szerint vakmerő tette szánta el magát: levélben panasszal fordult a szovjet állambiztonság vezetőjéhez, Viktor Abakumovhoz, amelyben szóvá tette, hogy a Rajk-ügyben erőltetés folyik, és az megalapozatlan vádak tartalmaz.⁷⁴ Ez a dokumentum nem került elő, bár bizonyos források igazolják a létezését, valószínűleg az orosz állam levéltárában ma is megtalálható. A levélre Farkas Vladimir is utal visszaemlékezésében, bár szerinte ennek megírását Belkin kezdeményezte, emellett azt állítja, hogy ő az erre vonatkozó bizalmas információt Szücs Ernőtől kapta. Péter vallomásaiból az derül ki, hogy ezt a feljelentésként is értelmezhető levelet az oroszul tudó Szücs Ernő ÁVH-ezredes fogalmazta meg, Péter pedig

⁷⁰ Farkas 1990. 204.

⁷¹ Müller 2017. 154.

⁷² Koltay-Bródy (szerk.) 1990. 25.

⁷³ ÁBTL 2.1 I/1-e. Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.

⁷⁴ Müller 2017. 154-155.

aláírásával látta el.⁷⁵ Décsi Gyula a vele 1984-ben készült interjúban Péter Gábor állítását támasztja alá. Ebben ugyanis a következőképpen idézi fel a levél keletkezésének körülményeit: *„amikor a Rajk-ügyben Péter a levelet íratta vele [Szücs Ernővel], akkor azt mondta, hogy 'te ismered Abakumovot és te fordulj hozzá'. [...] Az ÁVH vezetőinek Abakumovhoz intézett, a figyelmét a készülő Rajk-ügy túlhajtott torzításaira felhívó leveléről beszélek. Hogy ez a levél létezett, azt tudom, mert aláírásának és elküldésének tanúja voltam. Azt azonban, hogy 1952. december végén, a moszkvai utódlási harcok idején valóban ezt a levelet küldték-e haza, és Pétert Rákosi ezért tartóztatta-e le vagy valami más dokumentum alapján, azt nem tudom.”*⁷⁶ Egy év sem telt el, és az államvédelmi vezető újabb jelentést küldött Abakumovnak, amelyben részletezte Rákosi aggasztó, paranoiásnak tűnő viselkedését. Ez utóbbi dokumentumról is találhatunk olyan forrásokat, amelyek szerint ez az irat is az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában lelhető fel.⁷⁷

A Rajk-pert követő időszakban, a napi több órás pszichiátriai kezelés megkezdése után Péter mentális és fizikai állapota annyira leromlott, hogy az a szovjet tanácsadóknak is feltűnt. Kartasov 1950 februárjában a magyar államvédelmi vezetőről írt jelentésében az alábbiak szerint jellemezte őt: *„Rákosi elvtárs gyakran beszél arról, hogy bízik Péterben, értékeli őt, de kijelenti, hogy beteges állapota miatt Péternek ideje lenne nyugalomba vonulni. Lehet, hogy ez nem véletlen, mert Péter szavai szerint a Politikai Bizottságban nemegyszer negatív véleményt fejtett ki egyes pártvezetők bizonyos tevékenysége kapcsán, ami rosszindulatú viszonyt váltott ki Péter irányában. 1948-ban, azzal összefüggésben, hogy Péter átadta munkatársainknak a magyarországi trockistákra vonatkozó anyagot, Rákosi elvtárs Farkassal együtt – Péter szavai szerint – erősen szidták őt. A biztonsági szervek munkájában meglévő komoly hiányosságoknak nem kevésbé fontos oka, hogy Péternél hiányzik a szükséges tapasztalat, valamint betegsége miatt nem kellően operatív.”*⁷⁸ Rákosi Mátyás emlékirataiban olvasható, hogy 1950-1951 táján tervbe vette Péter menesztését, amit személyesen Sztálinnal is közölt. Meglepetésére azonban a szovjet vezér dühösen utasította el ezt az ötletet: *„És javaslom magának, hogy ezekre az emberekre, ilyen nagyszerű emberekre, mint Farkas meg a Péter Gábor,*

⁷⁵ Farkas 1990. 372.

⁷⁶ Interjú dr. Décsi Gyulával, 1984. május 21. 75-76. Készítette: dr. Zinner Tibor

⁷⁷ Murasko 1999. 160-169.

⁷⁸ Baráth 2008.

*vigyázzon nagyon és tartózkodjon az ilyenektől, és lehordott engem a sárga földre.*⁷⁹

A Kartasov-jelentés egyébként amellet, hogy dicsérő szavakkal illeti Pétert, vádiratnak is beillő bírálatot jelentett az ÁVH-val és burkoltan annak vezetőivel szemben. Leginkább azt rótták fel nekik, hogy az általuk vezetett szervezet nem lépett fel kellő eréllyel a „nép ellenségeinek” bizonyos csoportjaival, köztük a háborús bűnösökkel szemben. Emellett az ÁVH zsidó származású vezetőit az állam biztonságára potenciális veszélyt jelentő elemként írja le, előrevetítve ezzel a későbbi, 1953-as cionista pert, amelynek Péter a fővádlottja lett.⁸⁰

A Péter által a Rajk-per koncepciók elemeiről panaszt tévő, Abakumovnak küldött – ahogy a későbbiekben nevezte – „óvó levél” nem maradt sokáig következmények nélkül. Az ÁVH-n belüli tisztogatás azonban csak 1950 októberében vette kezdetét, szovjet parancsra. Vélhetően a Péter Gáborral való leszámolás része volt az is, hogy a következő, tervbe vett koncepciók per célpontja Szücs Ernő ezredes lett, aki Péterrel együtt küldte el a szovjet állambiztonsági vezető, Abakumov részére a Rajk-ügyről panaszt tevő levelet. A Péter Gáborral baráti viszonyban lévő Szücsöt kémkedéssel gyanúsították, és hogy Pétert erkölcsileg, lelkileg még jobban megtörjék, a vizsgálat feladata is rá hárult. Későbbi vallomása szerint Rákosi dühösen utasította őt: *„A tűz égesse meg ezt a rohadék Szücsöt! Két napig éjjel-nappal úgy veresse, hogy ropogjanak a csontjai!”* A parancsot Péter továbbította Farkas Vladimirnek és Károlyi Mártonnak, akiknek az alárendeltjei annyira megverték a volt ÁVH-ezredest, és bűntársának tartott testvérét, Szücs Miklóst is, hogy a bántalmazásba mindketten belehaltak. Bálint István a szintén a cionista-perben történt 1953-as letartóztatása után beismerte, hogy Péter Gábor utasítására morfininjekciót adott Szücsnek, és ezzel ölte meg. Ezt Péter ugyanekkor tett vallomásával megerősítette.⁸¹

Ezek a beismerő vallomások azonban azért kétes hitelességűek, mert koholt vádak alapján indult eljárásban, szintén kínvallatás hatására születtek. Ezt támasztja alá Bálint István fiának visszaemlékezése is: *„Egy emlékem van ebből az időből. Mikor az anyám hazajött a börtönből, az apám ruháját hazahozta és ledobta a földre, és cafatokban volt és véres volt.”*⁸² A későbbiekben mindketten visszavonták vallomásaikat, és Bálint úgy

⁷⁹ Baráth-Feitl 2013. 54.

⁸⁰ Baráth 2008. 6-10.

⁸¹ Koltay-Bródy 1990. 27-28.

⁸² Argejő 2018. 48.

módosította azt, hogy a vádakkal szemben éppen a Szücs-testvérek életben tartásához volt szükség az injekcióra, amely nem morfint, hanem coffein-cardisol szérumot tartalmazott. Az igazságügyi orvosszakértői jelentés végül a boncolás után „külső erőszakot”, verést állapított meg a halál okaként.⁸³

Péter Gábor szerint a Rajk-per törvénytelenégeit feltáró levél volt a kiváltó oka annak, hogy 1953-ban ő lett a szovjet utasításra indított újabb nagyszabású koncepció per, a cionista-ügy első számú gyanúsítottja, kiszemelt jövőbeni fővádlottja.⁸⁴ Mielőtt azonban Rákosi – sztálini parancsra – a koncepció per eszközéhez folyamodott volna, más módon igyekezett Péter Gábor személyiségét megtörni. Több forrás, köztük Décsi Gyula egykori államvédelmi alezredes visszaemlékezése a Péter Gábornál végbement pszichés változás legfőbb okaként azt a sajátos pszichiátriai kezelést jelöli meg, amelynek a Rajk-per után napi rendszerességgel alá kellett vetnie magát. Décsi a visszaemlékezésében beszámol arról, hogy főnökét *„a Rajk-ügy nagyon megzavarta és megrendítette. Bálint István már azelőtt is sokat járt hozzá, de 1949-től kezdve naponta órákat töltött vele, pszichológiai (szinte pszichoanalitikus) kezelője lett. Ettől kezdve egyetlen bizalmasa volt (ezt Bálinttól tudom), aki kora délutántól estig, néha késő estig vele töltötte minden idejét.”*⁸⁵ A Zinner Tibor által vele készült interjúban Bálint István nem tagadta, hogy jelentős szerepe volt Rákosi bizonyos parancsaival kapcsolatosan már korábban is, de főképp 1949 nyarától, a „paksi találkozó” koholt vádjával szemben kételyeket hangoztató főnöke meggyőzésében.⁸⁶ Janikovszky Béla államvédelmi ezredes második felesége, Janikovszky Éva szintén elmondta, hogy a pszichiáter közel lakott Péter II. kerületi villájához, amelybe naponta hivatali autó vitte. Ennek kertjében órákat sétáltak délutánonként, amikor arról győzködte főnökét, hogy hajtsa végre a főtitkártól kapott parancsokat.⁸⁷ A hírhedt főorvost az ÁVH-nál sokan Péter Gábor „rossz szellemének” tartották.⁸⁸ Péter 1954-ben így vallott erről: *„Kádárra Donát olyan befolyással volt... és legalább annyira tudott rá hatni, mint rám dr. Bálint István ideg orvos az ÁVH-n.”*⁸⁹

Nem maradtak fenn írásos dokumentumok arról, hogy Bálint doktor pontosan milyen mentális betegséget diagnosztizált Péter Gábornál. Décsi

⁸³ Huszár 2009. 112-120.

⁸⁴ Koltay-Bródy 1990. 28.

⁸⁵ Zinner 2013. 397.

⁸⁶ Zinner 2019.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Mező 2017. 21-48.

⁸⁹ Kis-Kapin 2007.

Gyula csak arra tért ki a visszaemlékezésében, hogy a volt ÁVH-vezető skizoid személyiségzavarban szenvedett.⁹⁰ A „kezelés”-ről, azaz a beszélgetések tartalmáról sem lelhetőek fel adatok, mivel Bálint Istvánnak a cionista-per kezdetén történt letartóztatásakor az erre vonatkozó iratokat, Péter Gábor kórtörténetét megsemmisítették, amelynek tényét az erről szóló jegyzőkönyv bizonyítja.⁹¹ Az előbbi visszaemlékezésekből arra lehet következtetni, hogy Péter Gábornak Bálint általi kezelése nem a szó szoros értelmében vett, kizárólag a lelki egészség helyreállítását célul kitűző pszichoterápia volt. Mivel az ÁVH-vezető pszichoterápiájának folyamatát nem ismerjük, ezért az általa kapott kezelés jellegét sem tudjuk pontosan megítélni.

Mindemellett ismert, hogy Bálint doktor nem idegengedett attól, hogy az elmeorvosok eszközeit a meggyőzés céljára alkalmazza. Vannak olyan források, amelyek arról tanúskodnak, hogy az ÁVH orvosa ismerte a speciális „gyógykezelés”, a politika szolgálatába állított pszichiátria rendhagyó módszereit, amelyeket a Szovjetunióban sajátított el. Az egyik közülük Töttös Ernő *Téboły* című könyve, amelyben saját, az ÁVH börtönében átélt szörnyű élményeit tárja elénk. Töttös budapesti ügyvéd volt, aki 1952-ben külföldre próbált szökni több társával. Emiatt az Államvédelmi Hatóság veszprémi, majd budapesti börtönében vetették alá pszichiátriai kényszervallatásnak, amelyet dr. Bálint István végzett. Ennek során olyan gyógyszereket adagoltak az ételébe, amelynek keserű ízét megérezte, de a mellette álló börtönőr addig fenyegette, amíg meg nem ette azt. Ennek hatására folyamatosan visszatérő hallucinációi lettek és dühöngő rohamokat kapott. Végül a hallucinogén szerek adagolása következtében mesterségesen előidézett skizofrénia alakult ki nála. Gyógyszerezését csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után hagyták abba, és „betegségéből” csak ekkor gyógyult ki.⁹² Töttös Ernő könyvében arról számol be, hogy az '50-es években a Chinoin Gyógyszergyárban készítették az akarategyengítő és a vallomásra kényszerítő tudatmódosító szereket. Szerinte leggyakrabban a szkopolamin nevű anyagot használták erre a célra.⁹³

A magyarországi politikai pszichiátriát bemutató egyik tényfeltáró könyv szerint a Rákosi-korszakban a nyomozók nagy valószínűséggel a kifárasztással, fizikai és lelki bántalmazással kombinált szuggesztív eszközét

⁹⁰ Zinner 2019.

⁹¹ Mező 2017. 22.

⁹² Töttös 1985. 34-214.

⁹³ Töttös 1985. 48.

is bevetették annak érdekében, hogy a kihallgatott áldozat bármilyen képtelen vádat valóságnak ismerjen el magára nézve.⁹⁴

Arra, hogy Péter Gábor sokszor kényszer hatására, meggyőződése ellenére cselekedett, és az általa elkövetett bűnök súlyos lelkiismereti válságot idéztek elő nála, következtetni lehet az utolsó szó jogán elmondott beszédéből is, amelyet az ellene és társai ellen indult büntetőügy tárgyalásán mondott 1954. január 15-én. Ekkor elismerte felelősségét Szücs Ernő agyonverésével kapcsolatban is, bár tagadta, hogy azon személyesen jelen lett volna. Beszéde közben többször sírva fakadt, mélységes megbánását, büntudatát fejezte ki amiatt, hogy visszaélt a párt bizalmával. Arra kérte a bíróságot, hogy őt sújtsák halálbüntetéssel, de kegyelmezzenek meg feleségének, aki nála mindig „keményebb és különb” volt.⁹⁵

Péter Gábor félreállítása mögött nemcsak a moszkvai vezetés direktívái húzódtak meg, hanem az ÁVH-vezető feltételezhető lelki összeomlása is, ami valóban veszélyt jelenthetett nem csupán Rákosira, hanem a szovjet érdekekre is.

Annak a kiváltó okát azonban, hogy Péter Gábornak majdnem Rajk László sorsában kellett osztoznia, és egy tervbe vett koncepció per potenciális áldozata lett, nem elsősorban személyiségében, a Rákosi-diktatúrával való bizonyos fokú szembeszegülésében találhatjuk meg, hanem leginkább a külpolitikai körülmények alakulásában, a szovjet anticionizmus előretörésében, ami erős hatást gyakorolt az összes kelet-európai állam, köztük hazánk politikájára is.

3. Antiszemitizmus és cionizmus-ellenesség a Szovjetunióban

A Szovjetunióban az 1930-as években a kommunista, internacionalista ideológia fokozatosan háttérbe szorult, és ahogy Sztálin konszolidálta személyi hatalmát, egyre inkább a nagyorosz nacionalizmusra támaszkodott. Ennek a nacionalizmusnak régóta integráns részét képezte az antiszemitizmus, ami egyébként az szovjet vezetőktől soha nem volt idegen. A Szovjetunió bel- és külpolitikai helyzete, főképp a német

⁹⁴ Gázsó-Zelei 1989. 66.

⁹⁵ ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

nemzetiszocializmussal való szembenállás azonban akkor még lehetetlenné tette az antiszemitizmus nyílt propagálását.⁹⁶

1945 után az Egyesült Államokkal való fokozódó szembefordulással, valamint a diktatúra kiépülésével azonban évről évre erősödött a szovjetunióbeli zsidók hátrányos megkülönböztetése és üldözése.⁹⁷ 1948-49-re Sztálinnál a nyugatellenességnek egy sajátos vetülete, az antiszemitizmus egyre több módon mutatkozott meg. Hruscsov arról számolt be, hogy a diktátort már fiatal korától jellemezte az előítéletesség, és még attól sem riadt vissza, hogy nyíltan munkatársaik megverésére buzdítsa a gyári munkásokat, emellett gyakran mondott antiszemita vicceket is.⁹⁸ Miután számára 1948 végére nyilvánvalóvá vált, hogy Izrael – az első arab-izraeli háború során nyújtott anyagi és politikai támogatás ellenére – hosszútávon az Egyesült Államokkal képzei el a szorosabb együttműködést, az 1940-es évek végén megkezdődött egy antiszemita propagandakampány a Szovjetunióban.⁹⁹

Korábban, a II. világháború éveiben létrejött a Szovjet Zsidó Antifasiszta Bizottság, amelynek a híres moszkvai jiddis nyelvű színház igazgatója, Szolomon Mihoelsz volt az elnöke. Zsidó értelmiségiek fejtettek ki a szervezet keretei között széles körű propagandatevékenységet, például a neves regényíró, Ilja Ehrenburg. A bizottság nem sokkal később túlhaladta eredeti célját, és a zsidó közösség gyűjtőszervezetévé vált. 1944-ben vezetői levelet írtak Sztálinnak annak érdekében, hogy egy zsidó autonóm köztársaságot alapíthassanak a Krímben.¹⁰⁰ Emellett tanúvallomások gyűjtésével is foglalkoztak, amelyeknek a célja a zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságok bizonyítékainak dokumentálása volt. Ezek arról tanúskodtak, hogy a náci propaganda erős hatást tudott gyakorolni az orosz és ukrán lakosságra, mivel a népi zsidóellenességnek ezeken a területeken régi hagyománya volt. Az erről szóló jelentések valóságtartalmát a központi bizottság agitációs és propaganda osztálya kétségbe vonta, mivel az ellenkezett a hivatalos sztálini propagandával, amely szerint az egész szovjet nép egységesen harcol a nácizmus ellen.¹⁰¹ 1945-ben ennek hatására be is tiltották a holokausztrémtetteit feltáró Fekete könyv megjelenését arra hivatkozva, hogy „az egész könyvnek az a vezérfonala, hogy a németek csak

⁹⁶ Madievski 2000. 28-30.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Allilujeva 1967. 263.

⁹⁹ Hevő 2014. 240.

¹⁰⁰ Kosztircsenko 1994. 45-47.

¹⁰¹ Courtois (szerk.) 2001. 251-252.

azért viseltek háborút a Szovjetunió ellen, hogy megsemmisítsék a zsidókat". Egy év múlva, 1946. október 12-én pedig Abakumov állambiztonsági miniszter egy feljegyzést küldött a központi bizottságnak „A Zsidó Antifasiszta Bizottság nacionalista törekvéseiről” címmel.¹⁰²

1948. január 13-án autóbalesetnek álcázva meggyilkolták a szervezet vezetőjét, Szolomon Mihoelszt. Még ugyanebben az évben, 1948. november 21-én megszüntették a Zsidó Antifasiszta Bizottságot azzal az ürüggyel, hogy „szovjetellenes propagandaközponttá vált”. Kiadványaikat hamarosan betiltották¹⁰³, és a bizottság valamennyi tagját letartóztatták. 1949-től a sajtóban kiterjedt „kozmpolita-ellenes” lejárató kampány vette kezdetét azzal a céllal, hogy a közvéleményt előkészítse a politikai leszámolásra, ideológiai okokból elfogadhatóként beállítva mindezt. A vádlottak pere csak hosszú évek elteltével, 1952 májusában vette kezdetét, zárt ajtók mögött. Ennek a koncepciósnak pernek mellékpereivel együtt 25 áldozata volt, akiket az ítélelhozatal után azonnal kivégeztek. 100 embert pedig tíztől huszonöt évig terjedő börtönbüntetésre vagy táborfogságra ítélték.¹⁰⁴ A nyomozás szokatlanul hosszú időtartamát az magyarázhatja, hogy ezalatt az idő alatt Sztálin a „leningrádi per” megkonstruálásán dolgozott, ami a Zsidó Antifasiszta Bizottság ügyével együtt fontos lépés volt a végső, nagy tisztogatás megvalósítása felé.¹⁰⁵

A főtitkár már 1949-től kezdve igyekezett módszeresen kiiktatni a zsidókat a gazdasági és kulturális életből, és ez az – eredménye szempontjából a korábbi, Magyarországon bevezetett numerus claususra emlékeztető – zsidóellenes akció főként a tájékoztatás, a sajtó, a könyvkiadás és az orvosság területére terjedt ki. Egyre gyakoribbá váltak az olyan, koholt vádak alapján indult büntetőeljárások, amelyeknek vádlottjai túlnyomó többségében zsidók voltak, mint például a sztalinói vasmű „mérnök-szabotőr csoportja”, akiket 1952. augusztus 12-én végeztek ki.¹⁰⁶ Sztálin közeli munkatársaiban sem bízott többé, ha azok családjában zsidó származásúak voltak, így 1949-ben letartóztatták Molotov feleségét, Polina Zsemcsuzsinát, a könnyűipar magas rangú vezetőjét azzal az ürüggyel, hogy „államtitkokat tartalmazó iratokat vesztett el”, és öt évre a kazahsztáni lágérben töltendő szabadságvesztésre ítélték őt „cionista összeesküvéssel” vádolva. Sztálin

¹⁰² Izvesztyija KPSzSz 1989. 37.

¹⁰³ Kosztircsenko-Redlih 1996. 326-384.

¹⁰⁴ Naumov 1994.

¹⁰⁵ Courtois 2001. 253.

¹⁰⁶ Courtois (szerk.) 2001. 253.

személyi titkárának, Alexandr Poszkrebisevnek a szintén zsidó származású feleségét pedig kémkedés vádjával ítélték halálra és végezték ki 1952 júliusában.¹⁰⁷

1950-ben Sztálin bizalma Berijában is megrendült, – akit egyébként szintén zsidónak tartott –, ezért nacionalista összeesküvés vádat konstruált ellene, miszerint az állambiztonsági vezető célja az lett volna, hogy Törökországhoz csatolja Mingréliát, Grúziának, Berija szülőföldjének egy részét. Sztálin parancsára maga a célba vett áldozat, Berija kényszerült arra, hogy lefolytassa honfitársai, a grúzok kommunista pártjának megtizedelését az ellenük folytatott koncepciók során.¹⁰⁸ A diktátornak az állambiztonsági vezetők elleni gyanakvása régi keletű volt, hiszen korábban kémkedéssel és összeesküvéssel vádolta Berija elődeit, Genrih Jagodát, Nyikolaj Jezsovot is, akik egyaránt az államvédelmi szervekbe beépült ellenségtől való rettegés, és az emiatt vezetett leszámolás áldozatai lettek.

Az 1951-ben a Berija által vezetett szervezet és az azzal kapcsolatban állók ellen megindult támadás már a Péter Gábor-ügy közvetlen előzményének, és külpolitikai kiváltó okának tekinthető. Ennek keretében Sztálin büntetőeljárást kezdeményezett az állambiztonság és az ügyészség zsidó vezetői ellen, amelynek során letartóztatták többek között Ejtington tábornokot, aki Berija parancsára 1940-ben megszervezte Trockij megölését, Leonyid Rajhman tábornokot, aki részt vett a moszkvai perek megkonstruálásában, valamint Lev Sejnyin vizsgálóbíró, aki az 1936-38-as moszkvai perek főügyészeként, Visinszkijnek a közvetlen beosztottja volt. A csoport tagjait azzal vádolták, hogy „zsidó nacionalista összeesküvést” szerveztek Viktor Szemjonovics Abakumov állambiztonsági miniszter vezetésével, akit 1951. július 12-én letartóztattak.¹⁰⁹ Őt eleinte azzal vádolták, hogy meggyilkoltatta Jakov Etingert, a híres zsidó származású orvost, aki a börtönben a kínzások hatására vesztette életét. A koncepció szerint neki ezzel a tettel az lett volna a célja, hogy megakadályozza az állambiztonsági minisztérium legmagasabb szintjére beépült zsidó nacionalista szervezet felgöngyölítését. Pár hónap múlva a per megkonstruálói már őt helyezték az összeesküvés szervezőjének szerepébe.¹¹⁰ A Sztálin által elképzelt „világméretű cionista összeesküvésnek” volt egy orvosokból álló szervezete is a koncepció szerint.

¹⁰⁷ Kosztircsenko 1994. 136-137.

¹⁰⁸ Knight 1995. 239-247.

¹⁰⁹ Courtois (szerk.) 2001. 255.

¹¹⁰ Soudoplatov 1994. 385-434.

Ez alapján 1952. november 4-én, nem sokkal a XIX. kongresszus után letartóztatták a Kreml kórházának szolgálatában álló zsidó orvosokat. Többek között azzal vádolták őket, hogy gyógykezelésnek álcázott módszerekkel meggyilkoltak több vezető politikust és katonatisztet, köztük Zsdanovot is nyugati titkosszolgálatok utasítására.¹¹¹ Kihallgatásuk elrendelésekor Sztálin üvöltve adott utasítást: „*Verni, verni és még egyszer verni!*”¹¹²

A vádirat értelmében az orvosok a „nemzetközi zsidó burzsoá-nacionalista szervezet, a Joint” útján kerültek kapcsolatba a nyugati hírszerző szervekkel. A megvádoltak csak a szovjet diktátor halála miatt kerülhették el a halálos ítéletet. A „fehér köpenyes gyilkosok” perét Sztálin állítólag hangulati előkészítésnek szánta a kétmillió szovjet zsidóság deportálásához, és a célja a zsidóság elleni gyűlölet gerjesztése volt.¹¹³ A terv szerint, miután a nagyobb szovjet városok főterén kivégezték volna a „gyilkos orvosokat”, az országban a felháborodott lakosság pogromokat kezdeményezett volna.¹¹⁴

Ebből a persorozatból Sztálin egy „világméretű judeo-cionista összeesküvés” koncepcióját építette fel 1952 szeptemberére. Sztálin elképzelése szerint ez nem csak a Szovjetunióra korlátozódott, hanem az annak holdudvarába tartozó, számos kommunista vezetésű közép-kelet-európai országra kiterjedő hálózatot jelentett. A sztálini anticionista irányvonal hatására koncepciók peres indultak a szovjet érdekszférába tartozó országokban: Csehszlovákiában Rudolf Slánsky és társai, Romániában Lucrețiu Pătrășcanu és számos vádlott-társa esett ennek áldozatául, Lengyelországban pedig Wladislaw Gomułka került Sztálin célkeresztjébe.

4. A magyarországi cionista-per

A Szovjetunióban 1952 októberében, a párt XIX. kongresszusa idején már folyamatban volt az anticionista kampány, tisztogatás utolsó szakasza.¹¹⁵ Ez a hullám átcsapott hamarosan Magyarországra is. Rákosi, „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, ekkor is engedelmesen átvette a Moszkvából importált ideológiát, és igyekezett azt a gyakorlatban is érvényesíteni. Parancsára az

¹¹¹ Gereben 2003b.

¹¹² Conquest 2001. 165-166.

¹¹³ Borev 1990. 351.; Antonov-Ovszejenko 1980. 326.

¹¹⁴ Medvegyev 1974. 1001.

¹¹⁵ Zinner 2001. 234.

ÁVH-nál újra elővették az anticionista ügyek nyomozati anyagait, és a szovjet államvédelem által már összeállított koncepciót a magyar viszonyokra igyekeztek alkalmazni. Ezek alapján Magyarország is a Sztálin elméjében született „nemzetközi cionista összeesküvés” egyik láncszemeként kellett, hogy szerepeljen. Az állítólagos világméretű terv Magyarországra vonatkozó részének megvalósítása a koncepció alapján a következőképpen történt. Az amerikai titkosszolgálatok által beszervezett cionista ügynökök Magyarországon is beférköztek a legmagasabb állami és pártvezetésbe, az Államvédelmi Hatóságba, a gazdasági élet fontos pozícióiba. A lejáratásukat, erkölcsi megsemmisítésüket szolgálták azok a vádak, amelyek szerint ezek a cionista ügynökök mielőtt amerikai, illetve izraeli szolgálatba álltak volna, együttműködtek a Gestapóval, illetve a Horthy-rendszer politikai rendőrségének besúgói voltak, sokan közülük emellett gazdasági és egyéb köztörvényes bűncselekményeket is elkövettek.¹¹⁶

Ebben az időszakban a Szovjetunióban súlyos válság uralkodott, és ennek a kezelésére a Kreml azt a megoldást találta, hogy a sztálini bűnökért olyan bűnbakokat, „bűnösöket” kell találni, akikre át tudják hárítani a felelősséget a legfelsőbb vezetőkről, elsősorban magáról Sztálinról. A magyarországi szovjet tanácsadók is arra utasították Rákosit, hogy a koncepciók perekké, a bekövetkezett tragédiákkal kapcsolatban a főtitkár és a legfelsőbb vezető körök tagjai helyett mást kell bűnösnek megnevezni. Emellett az ekkoriban felerősödő anticionista kampányban az erre kínákozó lehetőséget is ki kellett használnia.¹¹⁷

Az államvédelem zsidó származású vezetői mindig is Sztálin paranoiás félelmének fő tárgyai közé tartoztak, mivel úgy vélte, hogy sokat tudnak az általa elkövetett bűnökről, és ezeket az információkat adandó alkalommal ellene fordíthatják. Korábban ezek az okok is közrejátszottak az állambiztonság korábbi vezetőinek, Jagodát és Jezsovnak a likvidálásában, akiket szintén koholt vádak alapján végeztetett ki. A fent említett anticionista tisztogatássorozat részeként Sztálin 1951. július 14-én nyomozást rendelt el Viktor Abakumov, állambiztonsági miniszterhelyettes ellen, aki a közép-európai koncepciók perek előkészítésében fontos szerepet játszott. Az Abakumov-ügy egyik gyanúsítottja lett M. Belkin is, aki a Rajk-per idején tanácsadóként vett részt a nyomozás irányításában. Kihallgatása során olyan „vallomást” tett, amely szerint Péter Gábor a CIA-nak kémkedett. Erről

¹¹⁶ Schmidt 1995.

¹¹⁷ Horváth-Solt-Szabó-Zanathy-Zinner 1994. 363-386.

Sztálin levélben tájékoztatta Rákosit. Az akkor már miniszterelnöki posztot is betöltő diktátor 1953 első munkanapján személyesen tájékoztatta erről Hegedűs Andrásról. Beszámolt neki Péter bűnössége tárgyi bizonyítékáról is: egy fényképről, amelyen együtt látható Allen Dullesszal, az amerikai katonai hírszerzés rezidensével. A kép valójában akkor készült, amikor ők a külföldön tartózkodó háborús bűnösök kézre kerítéséről egyeztettek. Rákosi a száműzetése idején írt visszaemlékezésében azt állította, hogy 1953. január 2-án megjelent nála egy Ivanov nevű belügyi tanácsadó, és átadta neki az SZKP Központi Bizottságának levelét, amelyben Sztálin utasította őt Péter Gábor azonnali letartóztatására.¹¹⁸ Péter Gábot 1953. január 3-án Rákosi egy megbeszélés ürügyével saját, Lóránt utcai villájába csalta, és ott tartóztatta le Boda György államvédelmi ezredes Piros László és Farkas Mihály jelenlétében.¹¹⁹

Péter saját letartóztatásának okaként egyértelműen azt az „óvó levelet” nevezte meg, amiről úgy vélte, hogy a Rajk-per koncepciós voltáról panaszt tévő, Abakumovhoz címzett levelét Berija 1953. január 2-án visszaküldte Rákosinak, aki „árulása” miatt 24 órán belül őrizetbe vette őt.¹²⁰

Péter Gábor célponttá válásának okai között fontos szerepet játszott zsidó származása is, ugyanis az antiszemita kampány szította közhangulatban könnyen el tudta fogadtatni Péter bűneként a cionista kémtevékenységet a szélesebb közvéleménnyel. Az államvédelem kötelékében ugyanis köztudottan sok holokauszt-túlélő, egykori munkaszolgálatos helyezkedett el. Péter valójában nem rendelkezett zsidó-identitástudattal, hiszen internacionalistának, kommunistának vallotta magát, akinek a nemzeti, vallási hovatartozás az eszmével szemben nem sokat jelent. Erről több visszaemlékezés is tanúskodik. Ispánki Béla, a Szent Imre Kollégium őrizetbe vett tanulmányi felügyelője például arról számolt be, hogy kihallgatása során Péter így fordult hozzá: *„Meg vannak győződve, hogy én mint zsidó beszélek magukkal. (...) A helyzet azonban egészen más. Én nem mint zsidó, hanem mint kommunista állok doktor úrral szemben. A párt megbízásából az államvédelmet képviselem.”*¹²¹ Sok hitsorsosa letartóztatását ellenvetés nélkül végrehajtotta, köztük Dénes Béláét is, aki az Ispánkiéhoz hasonló tapasztalatokról számolt be Péterrel kapcsolatban: *„... elég sok zsidó*

¹¹⁸ Hegedűs 1988. 193-194.

¹¹⁹ Müller 2017. 187.

¹²⁰ Koltay-Bródy 1990. 28.

¹²¹ Ispánki 1995. 94.

*nyomozóval akadtam össze az ÁVO-n, legnagyobb részüknek halvány fogalmuk sem volt nemcsak a cionizmusról, de a zsidóságról sem.*¹²²

A Sztálin által felépített koncepció szerint Péter Gábor olyan nemzetközi cionista összeesküvés magyarországi szálának élén állt, amelynek része volt az Abakumov-csoport, Slánsky és társai, valamint a szovjet zsidó orvosok társasága is. A Péter-ügy az Abakumov-Slánsky-szovjet orvosok perét összekötő amalgám szerepét töltötte be.¹²³

A Kreml-kórház orvosai letartóztatásának bejelentését megelőzően, január 7-én az MDP KV titkársága az „államvédelmi ügyek” kivizsgálására háromtagú bizottságot nevezett ki, amely Rákosi Mátyásból, Farkas Mihályból és Nagy Imréből állt, amelybe később Gerő Ernőt és Házi Árpádot is bevonták.¹²⁴ A vizsgálat sokáig a legszigorúbb párttitok tárgyát képezte. Farkas Mihály még a „Rajk ügynél is veszélyesebbnek” ítélte Péter Gábor ügyét, aki szerinte szándékosan nem buktatta le a kémkedéssel gyanúsított Szücs Ernőt, Kajli Józsefet, Kádár Jánost, és *„csak a Párt és Rákosi elvtárs utasítására volt kénytelen a leleplezéseket végrehajtani, tehát kényszer hatása alatt”*. Farkas szerint a volt ÁVH-vezető nyolc éven át fedezte a kémtevékenységet, ezért feltétlenül szükséges *„Péter Gábor kémbandájának teljes, maradéktalan felszámolása”*.¹²⁵

Rákosi a Központi Bizottság február 26-i ülésén mondott beszédében azzal vádolta Péter Gábort és társait, hogy elrejtették és megsemmisítették a cionisták kémkedésének bizonyítékait, és éberségre hívtak fel. A hallgatóság résztvevői egymást túllícitálva igyekeztek gyalázni Pétert, a tudatosan felszított gyűlölet légkörében egymást is vádolták, egyes párttagok pedig az előre megírt forgatókönyv szerint önkritikát gyakoroltak. Péter Gábort egyhangúlag kizárták a pártból, valamint Vas Zoltán és Kovács István sorsáról is döntöttek, Vast elmozdították a Tervhivatal éléről, és Kovács Istvánnak együtt vidékre helyezték őket.¹²⁶

Péter Gábort a Conti utcai Állambiztonsági Büntetőintézetbe szállították, villájában pedig házkutatást folytattak. Ennek során lefoglalták hivatalos iratait, személyes dokumentumait, több indexen lévő könyvet, valamint a készülő cionista perre vonatkozó feljegyzéseit is, amelyeket a későbbiekben megsemmisítettek. Kihallgatásainak tartalmáról Rákosi fennmaradt

¹²² Dénes 1994. 15.

¹²³ Hódos 2005. 156.

¹²⁴ MNL OL M-KS 276.f. 53. cs. 113. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. január 22.

¹²⁵ Farkas 1990. 374.

¹²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 23. ó. e. Jegyzőkönyv a Központi Vezetőség üléséről, 1953. február 26.

„sajtcédulái” tanúskodnak, amelyekben részletesen előírta a nyomozást irányító Farkas Mihálynak, milyen kérdésekre, témákra vonatkozóan hallgassák ki Pétert. Kérdéseiknek elsősorban illegális múltjára (lebukásainak körülményeire), ausztriai, jugoszláviai, csehszlovákiai útjaira, állítólagos titkosszolgálati kapcsolataira, valamint a cionista kémtevékenység elhárítására tett lépéseinek felderítésére kellett irányulnia.¹²⁷

Az ÁVH vezetőjének pozícióját Piros László vette át, és irányításával a nyomozás irányvonala kezdetben Péter mozgalmi múltjának idején elkövetett bűnei feltárására irányult. Az ÁVH felső vezetéséből került ki a letartóztatottak legnagyobb része: dr. Bálint István orvos ezredes, Csapó Andor, az épületekért felelős gazdasági részleg vezetője és annak helyettese, Komendó János, valamint Péter állandó kísérője, Kovács József. Velük egy időben tartóztatták le a Gyűjtőfogház parancsnokát, Bánkuti Antalt, a nyugat-európai hírszerzés osztályvezetőjét, Bauer Miklóst, a tanulmányi ügyekért felelős Szendy Györgyöt, a belső reakció elleni harcot irányító Szöllősi Györgyöt, a hírszerzést vezető Tihanyi Jánost, valamint a verőcsoportjáról hírhedtté vált Réh Alajost. Voltak köztük néhányan olyanok is, akik már nem dolgoztak az államvédelem területén, mint például a korábban szintén rettegett verőcsoportot vezető Princz Gyula, aki ekkor már a büntetés-végrehajtás területén dolgozott, és Csapó elődje, Érsek Tibor, aki letartóztatásakor már a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője volt. Őrizetbe vették az Igazságügyi Minisztériumban magas beosztásba került volt fővizsgálókat, Tímár Istvánt és Károlyi Mártont, valamint magát a minisztert, dr. Décsi Gyulát is. A letartóztatottak sorsában osztozott az Egészségügyi Minisztériumban tisztséget betöltő egykori katonai elhárító, Janikovszky Béla, a KEOKH Útlevélosztályát vezető Mátrai Tamás és a titkos ellenőrzési módszerek korábbi szakértője, Szaberszki József, aki ekkor a Pénzügyminisztériumban töltött be osztályvezetői posztot.¹²⁸

A letartóztatottak következő csoportját az államvédelem alacsonyabb beosztásban dolgozó alkalmazottai tették ki: a hatóság vezetőinek titkárnői, sofőrei, valamint Péter Gábor állítólagos kitarított szeretője, Pataki Ferencné, illetve Fehér Sándor, Péter bizalmi embere, akit egyúttal jugoszláv kémnek tartottak. Sági Ferencet, a Széchényi Könyvtár zárt anyagának felügyelője pedig azért került ebbe a csoportba, mert terhelő tanúként akarták őt felhasználni Péter mozgalmi múltjában elkövetett bűnei bizonyításához.¹²⁹

¹²⁷ Horváth 1994. 333-336.

¹²⁸ Müller 2017. 195.

¹²⁹ ÁBTL 2.1 VI/2-11., VI/14-18., VI/22., VI/48., VI/53., VI/60., VI/63., VI/64., VI/71.

Péter rokonai, hozzátartozói sem kerülhették el a letartóztatást. Közéjük tartozott Péter felesége, Simon Jolán, aki Rákosi titkárságát vezette, emellett őrizetbe vették Sámuel nevű bátyját, nővérét, Katót, sógorát, Lusztig Gyulát, valamint unokatestvéreit, Meczner Máriát és Garamvölgyi Lászlónét is.¹³⁰

A „nemzetközi zsidó összeesküvés” koncepciójához szükség volt Péter cionistákkal való kapcsolatrendszerének kidolgozására is. Ennek érdekében a zsidó vezetők közül őrizetbe vették a Magyar Izraeliták Országos Irodájának a vezetőit, Stöckler Alajost, Domonkos Miksát, a budapesti hitközség főtitkárát és Csengeri Leót, a debreceni hitközség elnökét is. A JOINT segélyszervezet tagjai közül a letartóztatottak közé került Bartók Ervin, Biener Alfrédné, Keszler Emil, József András és Marosi Józsefné. Az 1949-ben elítélt cionistákat is belevonták az ügybe, így a börtönorvos dr. Dénes Bélát, az azóta internált Gálos Henriket, az ultra-orthodox Agudat pártból Grossberg Ervint és a Beneschovszky Ilonát, az izraeli követség mellé rendelt Zsidó Világkongresszus magyarországi vezetőjét, aki a Mapáj cionista párt vezetőségi tagja is volt, valamint Steiner Júliát, a követség magyar alkalmazottját.

A régi vádakát újra elővették, köztük a Zsidó Tanács népellenes tevékenységére vonatkozóakat is, mivel vezetőiket, Domokost és Stöcklert korábban kollaborációval gyanúsították. A vádak szerint a Zsidó Tanáccsal együtt népellenes csoportot szerveztek, a szegény zsidókat kiszolgáltatták deportálásra és csak a gazdagokat mentették. A terhükre rótt népellenes bűntettek közül a legvisszataszítóbb Raoul Wallenberg meggyilkolása volt.¹³¹ Az összeesküvés pártkapcsolatainak létrehozására letartóztatták Szirmai Istvánt, a Magyar Rádió vezetőjét, Kovács Zoltánt, a budapesti pártbizottság első titkárát, valamint Vas Zoltánt, a Tervhivatal elnökét (és egyben a Központi Vezetőség tagját) is az „éberség elmulasztásának” vádjával, bár valójában zsidó származásuk miatt volt szükség rájuk a felépített koncepcióban.¹³² A moszkvai orvosper mintájára a perben szükség volt „cionista orvosokra” is, ezért letartóztatták dr. Benedek Lászlót, a Zsidókórház főorvosát, dr. Szántó Györgyöt, a Néphadsereg fősebészét, dr. Grósz István és dr. Lőwy István szemspecialistákat, dr. Zádor Imrét, a Kútvölgyi pártkórház ideggyógyászati osztályának főorvosát és másokat.¹³³

¹³⁰ ÁBTL 2.1 VI/13., VI/32., VI/35., VI/45-46., VI/49., VI/73.

¹³¹ ÁBTL 2.1 VI/56., VI/57.

¹³² ÁBTL IX/47.

¹³³ Müller 2017. 197.

Az államvédelem úgy próbálta hihetővé tenni a kém szervezet vezetésére irányuló vádakat, hogy a különböző „imperialista hírszerző szervezeteknek” történő kémkedéssel gyanúsítottakat is belevonták az ügybe. Ilyen céllal hallgatták ki az UDB-vel kapcsolatba hozott Fehér Sándort és Berán Ivánt, valamint Brankov állítólagos ügynökeit, Zsivko Boarovot és Nikola Jancsicsot. A korábban a háborús bűnösök Magyarországra szállítását végző Himler Márton testvérétől, Jakabtól pedig Csapó Andornak és az amerikai hadsereg ezredesének kapcsolatára vonatkozóan akartak vallomást nyerni. Állítólag Csapó megkérte Himlert, hogy Péter családi leveleit kézbesítse Amerikában élő rokonai részére. Voltak közöttük olyan gyanúsítottak, akik esetében nem tudható, miként kapcsolódtak volna Péter ügyéhez, mint például egy MTI-nél leleplezett „angol katonai hírszerző”.¹³⁴

Ahogy az már sok más koncepció perben bevált, a Péter elleni gyanúsítás elemei közé is bekerült az, hogy a háború előtt „Horthy rendőrségének besúgója” volt. Ennek „bizonyítására” vallomásokat csikartak ki Péter régi ismerőseitől, barátaitól, az illegális munkásmozgalombeli társaitól, Janikovszky Bélától, Pataki Ferencnéől, Fodor Andrásnéól, Sági Ferencőtől az ÁVH tagjai közül, valamint a kémkedéssel gyanúsított Berán Ivántól.¹³⁵ Személyesen Piros László kereste fel Farkas Vladimir társaságában a fogva tartott Deményt, hogy tanúsítsa Péter háború előtti besúgói tevékenységét. Szintén ugyanilyen céllal vallatták az internált Tényi Mátyást, a halálra ítélt Juhász Antal volt csendőr törzsőrmestert, az egykor csendőrként szolgált Gyenes Andrást, valamint azokat a volt politikai detektíveket, akik 1945 előtt a baloldaliak elleni nyomozásokat vezető Wayand Tibor és Hain Péter csoportjának tagjai voltak. Kihallgatták Temesi Bélát, aki Pétert 1935-ben vallatta és Ladányi Józsefet, akit azzal gyanúsítottak, hogy Simon Jolánt beszervezte.¹³⁶

Décsi visszaemlékezése szerint a Conti utcai börtönben a gyanúsítottakkal vallatóik kegyetlenebbül bántak, „*mint amilyen bánásmód, bármikor azelőtt, az ÁVH-nál előfordulhatott*”. Péter Gábor elmondta, hogy öt hónapig akkor is rajta volt a bilincs, amikor a lázát mérték, felállnia sem volt szabad. Az emiatt kialakult keringési elégtelenségtől a lába úgy megdagadt, hogy a cipőjét sem lehetett lehúzni. A kifárasztás módszerét is alkalmazták nála, ugyanis kihallgatásait mindig éjjel 10-től 3-ig folytatták. 1957-es perújítási

¹³⁴ ÁBTL 2.1 VI/26., VI/29., VI/32-33., VI/36-37., VI/61-62.

¹³⁵ ÁBTL 2.1 IV/3-a., IV/22., IV/33., IV/33-a., IV/38., IV/38-a., IV/48.

¹³⁶ Müller 2017. 199-200.

kérelme szerint 32 hónapig volt szigorított magánzárkában.¹³⁷ Az őrzését Rákosi testőrségének tagjaira bízta, aki közül az egyik a cellájában felügyelt rá, és időnként felpofozta.¹³⁸ Egy évvel az események után Gerő Ernő elismerte Kiszjeljov szovjet nagykövet előtt, hogy *„a nyomozás első szakaszában (...) használtak bizonyos törvénytelen eszközöket, de természetesen ez meg sem közelítette azt a mértéket, ahogyan ezt Péter idejében alkalmazták.”*¹³⁹

A kezdeti koncepció így lassanként összeállt. Eszerint „Péter és bandája”, azaz a zsidó hitéletben, a társadalom és a gazdaság irányításában részt vevő vezetők a nemzetközi zsidó szervezetek, főként a JOINT és a Zsidó Világkongresszus által biztosított támogatás segítségével szőtték összeesküvő terveiket és végeztek kémtevékenységet Jugoszlávia, valamint az Egyesült Államok részére. A cionista orvosoknak pedig az lett volna a feladatuk, hogy a céljaik megvalósítását akadályozó párt- és állami vezetőket meggyilkolják.¹⁴⁰ Dr. Benedek László ellen, a készülő „cionista orvos-perben” pedig az lett volna a vád, hogy a Zsidó Tanács tagjaival együtt fent említett népellenes bűntettek (köztük Wallenberg meggyilkolása) mellett a JOINT-tal állt összeköttetésben, ami valójában az amerikai hírszerzés fedőszerve volt, és Péter Gábort is beszervezte erre a célra. Kémtevékenysége során a magyar egészségügyről és belpolitikai helyzetről informálta megbízóit.¹⁴¹

Sztálin 1953. március 5-i halála után, júniusban azonban a koncepció nagymértékben átalakult. 1953 nyarától az év végéig az orvosok és a zsidó szervezet vezetőinek nagy részét szabadon engedték, Szirmai István szintén tárgyalás nélkül szabadult, Vas Zoltánt pedig visszahelyezték párttisztviselésébe. A vádak közül eltűnt a cionista összeesküvés, az izraeli kémszervezettel való együttműködés, Wallenberg meggyilkolása, a kihallgatások ezek helyett I. G. Jacobson, a Joint magyarországi vezetőjének személye köré összpontosultak. Az új, 1953 decemberében készült vádiratban dr. Benedek és Stöckler esetében a hivatalos, ÁVH által ellenőrzött kapcsolat kémkapcsolattá vált, amely során Jacobsonnak államtitkokat árultak el. 1954. márciusi tárgyalásukon a kémkedést már csak hivatali titoksértésnek minősítették, minthogy a kapcsolat idején a közölt adatok köztudomásúak voltak, és nem képeztek államtitkokat. A bíróság

¹³⁷ Pünkösti 1999. 68-81.

¹³⁸ Koltay-Bródy 1990. 22-23.

¹³⁹ Zinner 2001. 394.

¹⁴⁰ Zinner 2001. 250.

¹⁴¹ Hódos 2005. 157-158.

Benedeket kétévi, Stöcklert háromévi börtönbüntetésre ítélte, az utóbbit valutarejtegetés miatt is. A büntetést azonban nem kellett letölteniük, mert mind a 18-an kegyelemben részesültek, és még abban az évben szabadultak.¹⁴² Péter Gábor életét is ez a fordulat mentette meg, ugyanis így elkerülte azt, hogy egy újabb „Rajk-per” áldozatává váljon. Sztálin halála után Belkin visszavonta a Péter Gáborra nézve terhelő vallomását, ezért Berija szorgalmazta a Péterrel és társaival addig lefolytatott vizsgálati eljárás megállapításainak felülvizsgálatát, amelyre egy bizottságot nevezett ki Tyiskov vezetésével.¹⁴³ Berija utasítására fogva tartásának körülményei is javultak, Pétert megszabadították kéz- és lábbilincseitől és megszüntették a kínvallatását.¹⁴⁴ A „Péter Gábor és bandája” ügy koncepciójából 1953 nyarán eltűnt a cionista vonal, és az eredeti vádak közül csak a Jugoszláviának történő kémkedés maradt meg. Viszont kialakítottak egy új koncepciót: elhallgatták főként Rákosinak, de Farkas Mihálynak és Gerő Ernőnek is a kezdeményező szerepét a törvénytörő perekben, Pétert ezzel szemben bűnbaknak jelölték ki. Az új kihallgatókat utasították: Péter Gábor előtt Rákosi nevét nem szabad kiejteni.¹⁴⁵ A koncepcióváltás eredményeképpen a „cionizmus” vádjához kapcsolódó gyanúsítottak, alacsonyabb beosztású államvédelmisek és a pártvezetők nagy részét 1953 júniusától folyamatosan szabadon engedték, míg voltak, akiket más ügyekhez „csoportosítottak át”, Péter Gábor viszont továbbra is fogságban maradt.¹⁴⁶

4. Konklúzió

Az ismert források alapján tehát arra következtethetünk, hogy Péter Gábornak a cionista per egyik fővádoltjává válásában több tényező is szerepet játszott. A külpolitikai viszonyok kétségtelenül meghatározó okot jelentettek ebben, hiszen Sztálin az általa megkonstruált antiszemita, anticionista koncepcióban lényegi szerepet szánt a zsidó származású államvédelmi vezetőknek mint a nyugati országok kémeinek, illetve a „nemzetközi cionista összeesküvés” fedezőinek, az ellenük való harc tudatos szabotálóinak. A Rajk-per nyomozása során a Rákosi által diktált képtelen vádakkal szembeni fenntartásai, a főtitkárt Abakumovnál emiatt bepanaszoló

¹⁴² Hódos 2005. 158-159.

¹⁴³ Müller 2017. 203-204.

¹⁴⁴ Koltay-Bródy 1990. 22-23.

¹⁴⁵ Hódos 2005. 159.

¹⁴⁶ Müller 2017. 204-205.

levele, és ezáltal lényegében Rajk védelmében való fellépése egyaránt megerősíthette Sztálint abban a meggyőződésében, hogy a zsidó államvédelmi vezetők mind az ellenség szervezkedésének támogatói, leleplezésük kerékkötői.

Habár a tanulmányomban feltárt tények ismeretében a Péter Gábor személyiségéről a köztudatban kialakult kép bizonyos mértékig árnyalható, és megállapítható, hogy az ÁVH-vezető Rákosi utasításainak végrehajtójaként és neki teljes mértékben alárendelten cselekedett, a magyarországi sztálinista diktatúra kiépítésében, a koncepciós perek előkészítésében mégis kétségbevonhatatlanul súlyos felelősség terheli.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I./1-e. (V-142673/5). Rajk László és társai

I/14-a. (V-142674/1). Pálffy György

I/14-a. (V-142674/1). Jegyzőkönyv Janikovszky Béla kihallgatásáról, 1954. május 12.; Uo. Jegyzőkönyv Rajk László és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 24.

I/20. (V-143408). Pálffy György, Németh Dezső, Nagy Pál Ignác, Korondi Béla, Konkoly Thege Barna, Horváth (Hönigsberg) Ottó

I/40. (V- 143413). Beck János, Tőkés Ottó, Oszkó Gyula, Ráth Károly, Kovács Ferenc, Cséby Lajos

I/50. (V-143410). Rosta Endre, Ács Tamás, Balabán Péter, Hódos György, Földi Iván, Kuti Gyula, Vági Ferenc, dr. Kálmán András

IV/3-a. Bass Tibor

IV/22. Kása Istvánné

IV/33. Pál (Porgesz) Júlia

IV/33-a. Pál (Porgesz) Júlia

IV/38. Ruzsa Imre

IV/38-a. Ruzsa Imre

IV/48. Tóth Mihály

VI/1. (V-150028). Péter Gábor és társai

VI/2. Dr. Bálint István

VI/3. Bánkuti Antal

VI/4. Csapó Andor

- VI/5. Décsi Gyula
- VI/6. Érsek Tibor
- VI/7. Dr. Janikovszky Béla
- VI/8. Károlyi Márton
- VI/9. Komendó János
- VI/10. Kovács József
- VI/11. Mátyás László
- VI/13. Péter Gáborné
- VI/14. Princz Gyula
- VI/15. Szabolcsi Mihály
- VI/16. Dr. Timár István
- VI/17. Vajda Tibor
- VI/18. Vándor Ferenc
- VI/22. Dr. Bauer Miklós
- VI/26. Berán Iván
- VI/29. Csányi István
- VI/32. Eisenberger Sámuel
- VI/33. Fehér Sándor
- VI/35. Garamvölgyi Lászlóné
- VI/36. Havas Jenő
- VI/37. Himler Jakab
- VI/45. Lusztig Gyula
- VI/46. Lusztig Gyuláné
- VI/48. Mátrai Tamás
- VI/49. Meczner Mária
- VI/53. Réh Alajos
- VI/56. Szabó Károly
- VI/57. Szalai Pál
- VI/60. Szendy György
- VI/61. Dr. Székács István
- VI/62. Dr. Székács Istvánné
- VI/63. Szöllősi György
- VI/64. Tihanyi János
- VI/71. Zalai Sándor
- VI/73. Feljegyzés a „Péter-ügy” vizsgálatára során bekövetkezett halálesetekről
- VII/20-b. (Sz. n.). Juhász Antal

IX/47. Szirmai, Bárd, Lakatos elvtársak anyagaiból kiemelt dokumentációs anyagok

Vizsgálati dossziék

V-135778. Wayand Tibor, dr. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. Magyar Dolgozók Pártja iratai

M-KS 276. f. 52. cs. 23. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Vezetőség üléséről, 1953. február 26.

M-KS 276. f. 65. cs. 30. ő. e. Rákosi Mátyás beszámolója a nemzetközi helyzetről a Politikai Bizottság 1953. február 19-i ülésén

MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. január 22.

Felhasznált irodalom

Ajzenstadt, Jakov (1994): O podgotovke Sztalinim genocida jevrejev. Jeruzsálem

Allilujeva, Szvetlana (1967): Húsz levél egy jóbaráthoz (ford. Halász Péter). New York: Pilvax Publishing Corporation

Antonov-Ovseyenko, Anton (1981): The time of Stalin: Portrait of a Tyranny. New York: Harper and Row

Argejő Éva (2018): A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré Dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő*, 2018/3. sz., 46-58. DOI: <https://doi.org/10.25834/BET.2018.3>.

Balogh Margit (2015): Mindszenty József (1892-1975): 2. kötet. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ

Baráth Magdolna–Feitl István (szerk.) (2013): Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai 1962. Budapest: Napvilág Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Borev, Jurij (1990): Sztalinyiada. Moszkva: Szovetszkij piszatyel.

Conquest, Robert (1961): Power and policy in the USSR: The study of Soviet dynasties. London: Macmillan

Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartosek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej (2001): A kommunizmus fekete könyve: Bűntény, terror, megtorlás. Budapest: Nagyvilág Kiadó

Demény Pál (1988): „A párt foglya voltam”: Demény Pál élete. Budapest: ELTE-Medvetánc

Dénes Béla (1994): Ávós világ Magyarországon: Egy cionista orvos emlékiratai. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Farkas Vladimir (1990): Nincs mentség: Az ÁVH alezredese voltam. Budapest: InterArt Stúdió

Gaszó L. Ferenc–Zelei Miklós (2012): Őrjítő mandragóra: Bevezetés a politikai pszichiátriába. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó

Gereben Ágnes (2003): „Engedd el a népemet!”: Zsidók a háború utáni Szovjetunióban. Budapest: Athenaeum 2000

Gyarmati György (2000-2001): Péter Gábor fiatalsága, 1906-1945: Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzának feltárásában. In: Gyarmati György (szerk.): Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000-2001. Budapest: Történeti Hivatal

Gyemidov, V. I.–Kutuzov, V. A. (1990): Lenyingszkoje gyelo. (A leningrádi ügy), Leningrád

Haraszi György (szerk.) (2007): Vallomások a holtak házából: Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Hegedüs András (1994): Rendhagyó életek – Szubjektív reflexiók. Budapest: BFI

Hegedüs András (1988): A történelem és a hatalom igézetében: Életrajzi elemzések. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Hevő Péter (2014): A Slánsky-per anticionista jellege és annak következményei. In: Hindu istenek, sziámi tigrisek: Balogh András 70 éves. Budapest: ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

Hódos György (2005): Tettesek és áldozatok: Konceptiós perek Magyarországon és Közép-Kelet Európában. Budapest: Noran

Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor (szerk.) (1992): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. kötet: Kúriai

teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt”-ítéletek, rehabilitációk, az '56-os megtorlás iratai. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor (szerk.) (1994): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 3. kötet: Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálati iratok, „párt” ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Huszár Tibor (2009): A pokol malmai – Szücs Ernő ezredes ügye és elágazásai 1946-1955. Budapest: Corvina Kiadó

Ispánki Béla (1995): Az évszázad pere. Abaliget: Lámpás Kiadó

Johnson, Paul (2000): A modern kor: A 20. század igazi arca. Budapest: XX. Század Intézet

Karsai László: Bevezető. In: Szálasi Ferenc naplói, 1942-1946. (Közreadja: Karsai László). Budapest: Magvető

Karsai Elek–Karsai László (1988): A Szálasi-per. Budapest: Reform Kiadó

Knight, Amy (1995): Beria. Párizs: Aubier. DOI: 10.2307/152901

Koltay Gábor–Bródy Péter (szerk.) (1990): El nem égetett dokumentumok. Budapest: Szabad Tér Kiadó

Kosztircsenko, G. (1994): V plenu u Krasznogo Faraona. (A Vörös Fáraó fogságában). Moszkva

Kosztircsenko, G.– Redlih, S. (1996): Jevrejszkij Antyifasisztkij Komityet v SZSZSZR (A Zsidó Antifasiszta Bizottság a Szovjetunióban dokumentumgyűjtemény). Moszkva

Madievski, Samson (2000): Nagyorosz nacionalizmus és antiszemitizmus. História, 22. évf. 2. sz. 28-30.

Major Ákos (1988): Népbíraskodás, forradalmi törvényesség – Egy népbíró visszaemlékezései. Budapest: Minerva, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Marosán György (1988): Az úton végig kell menni. Budapest: Magvető Könyvkiadó. DOI: <https://doi.org/10.2307/2496012>

Medvegyev, Roj (1974): K szudu isztorii. New York: A. Knopf

Mező Gábor (2017): Levelek az elmeógyógyintézetből: Janikovszky Béláné tragikus története. Arc és Álarc, I. évf. 1. sz. 21-48.

Murasko, Galina Pavlova (1999): Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 44. évf. 2. sz., 160-169.

Müller Rolf (2017): *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Budapest: Jaffa Kiadó

Naumov, V. P. (Sajtó alá rendezte) (1994): Gyepavednij szud. Sztyenogramma szugyebnovo processza nad cslenami Jevrejszkovo Antyifasisztkovo Komityeta (Jogtalan ítélet. A Zsidó Antifasiszta Bizottság tagjai elleni büntetőper gyorsíró jegyzőkönyve). Moszkva

Papp Simon (2000): *Életem.* Zalaegerszeg: Magyar Olajipari Múzeum

Pető Andrea (2001): *Rajk Júlia.* Budapest: Balassi Kiadó

Rigby, Thomas Harold (1964): *Stalin, 71.* New York: Marc Slonim, Soviet Russian Literature

Rapoport, Louis (1990): *Stalin's war against the Jews.* New York: Free Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/131058>

Schiffer Pál (1989): *Börtönnapló (1953-1956).* Budapest: Kelenföld Kiadó

Soudoplatov (Szudoplatov), P., A. (1994): *Missions speciales.* Párizs: Le Seuil

Szekér Nóra (2017): *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története.* Budapest: Jaffa Kiadó

Töttös Ernő (1985): *Téboly. Egy művi tudathasadás története.* Budapest: Griff Kontinent Kiadói Kft.

Varga Krisztián (szerk.) (2019): *Önvallatás: Wayand Tibor fogságban írt visszaemlékezései. 1945-1946.* Budapest-Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kronosz Kiadó

Zinner Tibor (2001): *Az 1953-as 'cionista per'.* In: *1100 éves együttélés – a magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában* (szerk.: Püspöki Nagy Péter). Budapest: Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány

Zinner Tibor (2013): *„A nagy politikai affér” – A Rajk-Brankov-ügy. I. kötet.* Budapest: Saxum Kiadó

Zinner Tibor – Róna Péter (1986): *Szálasiék bilincsbén I. A hűség házatól az Andrássy út 60-ig.* Budapest: Lapkiadó Vállalat

Internetes hivatkozások

Baráth Magdolna (2008): Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. Betekintő, 2008/4. sz.

https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_barath.pdf (2021. október 23.)

Fischer István (2007): Gyilkosok, fehér köpenyek. Élet és Irodalom Online, 51. évfolyam 35. szám <https://www.es.hu/cikk/2007-09-02/fischer-istvan/gyilkosok-feher-kopenyek.html>

Gereben Ágnes (2003): „Fehér köpenyes gyilkosok”. Válasz Online, 3. évf. 7. sz. [https://adt.arcanum.com/hu/view/HetiValasz_2003_01-03/\(2022.04.22.\)](https://adt.arcanum.com/hu/view/HetiValasz_2003_01-03/(2022.04.22.))

Kis-Kapin Róbert (2007): „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...”: Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május-augusztus. Betekintő, 2007/2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_kis_kapin.pdf (2021. október 23.)

Nyilas Gergely (2010): Birobidzsán – száműzetés az új hazába. Népszabadság Online, 2010. augusztus 14. http://nol.hu/kulfold/20100814-birobidzsan_szamuzetes_az_uj_hazaba-773161 (2022.04.22.)

Palasik Mária (2000): A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/palasik2.htm> (2021. október 23.)

Püskösti Árpád (1999): Menekülés Rajk árnya elől: Péter Gábor perei a nyomok eltüntetésére. Forrás, 1999. 32. évf. 11. sz. 68-81. [https://library.hungaricana.hu/en/view/Forras_1999/?query=SZO%3D\(kadar\)&pg=1035&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/Forras_1999/?query=SZO%3D(kadar)&pg=1035&layout=s)

Rainer M. János (2000): Szovjet diktatúra magyar mintára – Interjú Farkas Vladimírral. Élet és Irodalom Online, 2000. július 14. <https://www.es.hu/old/0028/interju.htm> (2021. október 23.)

Schmidt Mária (1995): Ez a per lesz a legek lege”: Adalékok a torzóban maradt 1952-53-as budapesti zsidóellenes tisztogatásokhoz. Szombat Online, 1995. április 1. <https://www.szombat.org/archivum/ez-a-per-lesz-a-legek-lege> (2021. február 7.)

Szegő Iván Miklós: Akik kiszabadultak Sztálin vasmarkából – Az egységes finn és jugoszláv elitek 1948-ban. Közli: Eszterházy Károly Egyetem,

Intézményi publikációk repozitóriuma http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5197/1/151_175_Szeg%C5%91.pdf (2022.04.22.)

Varga Krisztián (2009): Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában. Betekintő, 2009/1. sz. https://betekinto.hu/hu/2009_1_varga_k (2021. október 23.)

Zinner Tibor (2019): „Minden kényszer nélkül”: Péter Gábor, a „skizoid”? Reflexiók Müller Rolf könyvéhez. Magyar Zsidó Történeti Intézet, 2019. február 27. <https://www.facebook.com/311975426191799/posts/328855584503783/> (2020.01.14.)

Interjúk

Interjú dr. Décsi Gyulával, 1984. május 21., Készítette: Zinner Tibor (Másolat a szerző birtokában.)

Interjú Farkas Vladimírrel, 1998. május 6. Készítette: Kádár Éva

Gábor Péter, "leader of the Zionist conspiracy" Summary

On the basis of the known sources, we can therefore conclude that foreign policy relations undoubtedly played a decisive role in Gábor Péter's becoming the main accused in the Zionist trial, since Stalin intended the leaders of the state defence of Jewish origin to play an essential role in the anti-Semitic, anti-Zionist concept he constructed, as spies of the Western countries and as the instigators of the "international Zionist conspiracy", as well as conscious saboteurs of the fight against it. In addition, the ÁVH leader's reservations during the investigation of the Rajk trial about the absurd accusations constructed by Rákosi, his letter to Abakumov complaining about them, and thus his action in defence of Rajk, may have confirmed Stalin's conviction that the Jewish leaders of state security were all supporters of the enemy's conspiracy and the wheels of its exposure.

Turi Petra

ELTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Sonnevend Pál tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.1.46.63

Az európai felügyeleti hatóságok tevékenységének bemutatása, különös tekintettel a rendelkezésükre álló jogi szabályozó eszközökre

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy prezentálja az egyes európai pénzügyi felügyeleti hatóságokat, valamint azok jogi eszköztárát. A cikk elején a hatóságok bemutatása történik meg a szervezeti struktúrán keresztül, majd a hatáskörük elemzése és működésük megértése vezet el oda, hogy analizáljuk a jogi eszközeik összetettségét. A szabályozói és a felügyeleti hatáskör rendkívül különböző, mégis egymással összefüggő terület, ezért mindkettő részletes tanulmányozása szükséges.

A hatásköri kérdéseknél elkerülhetetlenül a fókuszba kerül a nemzeti felügyeleti hatóságok jelentősége. Így kitérek az egyes nemzeti felügyeleti hatóságoknak az európai pénzügyi rendszerben betöltött szerepére is. Külön fejezetet szentelek annak, miért van ezeknek a hatóságoknak kiemelt jelentőségük az európai felügyeleti jogi eszközök érvényesítésében. Azt is megvizsgálom, hogy a nemzeti felügyeleti hatóságok tevékenységét miért nem helyettesítheti egy európai szintű – minden pénzügyi szektorra kiterjedő – szupranacionális hatóság. Bemutatom továbbá, hogy a két szint – a nemzeti és az európai – nem működhet hatékonyan egymás nélkül. A két szakértői gárda együttműködését konkrét példákkal szemléletem, hiszen a nemzeti hatóság szerepének áttekintése feltétele az európai rendszer teljes megértésének.

Ebben az írásban vizsgálom továbbá az egyes európai hatóságok által használt jogi szabályozó eszközöket is, ideértve az ún. „soft law” eszközöket. Ezeknek, vagyis a jogi kötőerővel nem bíró eszközként kiadott

szabályozásoknak – álláspontom szerint – a szerepe rendkívül fontos, így külön részletezem a szerepüket és az előnyüket. Helyzetükből fakadóan ezeknek a megítélése rendkívül vitatott, azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a jövőbeli szabályozás és innovációra történő reflektálás effektív eszközeinek is tekintik ezeket a szabályozó instrumentumokat.

Vajon mi az, ami miatt az egyes eszközök hatékonyan tudnak működni, illetve melyek azok a tényezők, amelyek potenciálisan akadályozzák az egységes európai pénzügyi felügyeletet és/vagy az ügyféljogok hatékony érvényesítését?

I. Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok szervezeti felépítésének áttekintése

A kutatásom előfeltételének tartom, hogy először is megértsük, hogyan is épül fel egy uniós felügyeleti hatóság. Ebben a munkában elsősorban a mikroprudenciális felügyeleti hatóságokra fókuszálok, azaz azokra az európai ellenőrző hatóságokra, melyek a pénzügyi intézmények átvilágításával foglalkoznak. Ide tartoznak:

- az Európai Bankhatóság – European Banking Authority (továbbiakban: EBA)
- az Európai Értékpapír-piaci Hatóság – European Securities and Markets Authority (továbbiakban: ESMA)
- az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatónyugdíj-hatóság – European Insurance and Occupational Pensions Authority (továbbiakban: EIOPA).

Mindhárom európai pénzügyi felügyeleti hatóság jogi személyiséggel rendelkező uniós szerv. Jogállásuk független, és csak az Európai Unió egészének érdekében járhatnak el, tevékenységükről csak az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak tartoznak beszámolási kötelezettséggel.¹

A felügyeleti hatóságok tevékenységét külön rendeletek szabályozzák, nevezetesen három – részben azonos rendelkezéseket tartalmazó, részben pedig az adott szektorra vonatkozó specifikus szabályokat előíró – rendelet, amelyek meghatározzák a hatóságok elsődleges célkitűzéseit, többek között a pénzügyi rendszer stabilitásának és hatékonyságának megerősítése révén a közérdek védelmét.²

¹ Kurcz 2014. 33-38.

² Az Európai Parlament és a Tanács 1093/2010/EU rendelete (2010. november 24.) az európai felügyeleti

Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok feladatai az említett rendeletek értelmében a következők:

- a belső piac működésének fokozása, különösen a szabályozás és a felügyelet szilárd, hatékony és következetes elérése révén;
- a pénzügyi piacok integritásának, átláthatóságának, hatékonyságának és szabályos működésének biztosítása;
- a nemzetközi felügyeleti koordináció megerősítése;
- a szabályozási arbitrázs megelőzése és az egyenlő versenyfeltételek előmozdítása;
- a releváns kockázatvállalás megfelelő szabályozásának és felügyeletének biztosítása;
- az ügyfél- és fogyasztóvédelem kiemelt támogatása;
- a felügyeleti konvergencia fokozása a belső piacon.³

Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok strukturális és szervezeti felépítése a fenti feladatok teljesítését hivatott biztosítani, ami a következő fő egységekre oszlik:

- felügyeleti tanács,
- igazgatótanács,
- elnök,
- ügyvezető igazgató,
- fellebbviteli tanács.⁴

Nézzük meg egy kicsit közelebbről az egyes hatóságok szervezeti egységeit!

A felügyeleti tanács az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok fő döntéshozó szerve, amelynek szavazati joggal rendelkező tagjai az egyes tagállamok pénzügyi felügyeleti hatóságainak vezetői. További – szavazati joggal ugyan nem rendelkező, de a tanácsban részt vevő – fél még az elnök, a Bizottság egy képviselője, az Európai Rendszerkockázati Testület (továbbiakban: ERKT) egy képviselője, valamint a másik két európai

hatóság (Európai Bankhatóság) létrehozásáról, a 716/2009/EK határozat módosításáról és a 2009/78/EK bizottsági határozat hatályon kívül helyezéséről: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R1093&from=EN> (2022.05.01.);

Az Európai Parlament és a Tanács 1094/2010/EU rendelete (2010. november 24.) az európai felügyeleti hatóság (az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatóinyugdíj-hatóság) létrehozásáról, valamint a 716/2009/EK határozat módosításáról és a 2009/79/EK bizottsági határozat hatályon kívül helyezéséről: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R1094&from=EN> (2022.05.01.);

Az Európai Parlament és a Tanács 1095/2010/EU rendelete (2010. november 24.) az európai felügyeleti hatóság (Európai Értékpapír-piaci Hatóság) létrehozásáról, a 716/2009/EK határozat módosításáról és a 2009/77/EK bizottsági határozat hatályon kívül helyezéséről <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R1095&from=EN> (2022.05.01.); (továbbiakban: ESA rendeletek).

³ ESA rendeletek 1. cikk

⁴ ESA rendeletek 6. cikk

felügyeleti hatóság egy-egy képviselője.⁵ Láthatjuk tehát, hogy ez a testület kormányközi szerv, mivel minden tagállamnak lehetősége van képviseltetni magát, ugyanakkor a döntéseket általában egyszerű többségi szavazással hozzák meg. Ennek a szervnek a fő feladata az iránymutatás, de véleményező, ajánló és tanácsadó szerepe is van, továbbá ez a tanács fogadja el a véleményeket, az ajánlásokat és a határozatokat. A felügyeleti tanács az igazgatótanács javaslata alapján elfogadja az európai felügyeleti hatóság tevékenységéről szóló éves jelentést, beleértve az elnök feladatainak ellátását is, és minden év június 15. napjáig továbbítja azt az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Bizottságnak, a Számvevőszéknek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak. A tanács továbbá fegyelmi jogkörrel is rendelkezik az elnök és az ügyvezető igazgató felett is.⁶

Az igazgatótanács az elnökből és a felügyeleti tanács szavazati joggal rendelkező tagjai által a felügyeleti tanács tagjainak sorából választott hat másik személyből áll.⁷ Az igazgatótanács felel azért, hogy a hatóságra bízott feladatokat és kötelezettségeket az európai felügyeleti hatósági rendeletek rendelkezéseivel összhangban hajtsák végre. Emellett a felügyeleti tanács elé terjeszti az éves és a többéves munkaprogramot, és hatáskörrel rendelkezik a fellebbviteli tanács tagjainak felmentésére és kinevezésére.⁸ Az igazgatótanács segíti a felügyeleti tanácsot, beleértve az ülések előkészítését és az előterjesztések benyújtását. Az igazgatótanács minden tagját – az elnök kivételével – egy póttag kíséri, aki akadályoztatása esetén helyettesítési jogkörrel jár el.⁹

A hatóságot a független jogállású elnök képviseli, ő vezeti a felügyeleti tanács és az igazgatótanács üléseit. Az elnököt a felügyeleti tanács nevezi ki, hivatali ideje öt év, amely mindössze egyszer újítható meg.¹⁰

A hatóságot a szintén független ügyvezető igazgató irányítja, aki felel az irányításért és előkészíti az igazgatótanács munkáját. Az igazgató hivatali ideje az elnökhöz hasonlóan öt év, ami szintén egyszer újítható meg.¹¹

A fenti szervezeti egységek együttesen törekednek a pénzügyi felügyelet harmonizálására, amelyre szabályozói és felügyeleti hatáskörrel rendelkeznek.

⁵ Kálmán 2014. 4-5.

⁶ ESA rendeletek 43. cikk

⁷ ESA rendeletek 45. cikk

⁸ ESA rendeletek 47. cikk

⁹ ESA rendeletek 45. cikk

¹⁰ ESA rendeletek 48. cikk

¹¹ ESA rendeletek 51. cikk

II. Az európai felügyeleti hatóságok hatáskörei és a rendelkezésükre álló szabályozó eszközök

Mielőtt rátérnénk az európai pénzügyi felügyeleti hatóság rendelkezésére álló jogi eszközeinek részletesebb elemzésére, előtte az Európai Unió által ráruházott egyes hatásköröket kell részletesebben bemutatni.

Az európai felügyeleti hatóságok hatásköre e tekintetben két nagy kategóriába osztható: szabályozási és felügyeleti hatáskörre.

1. A szabályozási területen a fentebb hivatkozott rendeletek a pénzügyi felügyeletre bízták a jogilag kötelező erejű szabályozási és végrehajtási technikai standardok kidolgozását, valamint az ún. nem kötelező erejű ajánlások és iránymutatások megfogalmazását.¹² Abban az esetben, ha az Európai Bizottság felhatalmazást kap szabályozástechnikai és végrehajtástechnikai standardok elfogadására, akkor a hatóság egyedileg meghatározott területeken technikai standardtervezetet dolgozhat ki, melyeket jóváhagyásra be kell nyújtania a Bizottsághoz.¹³ A rendelet külön kiemeli, hogy *„a szabályozástechnikai és végrehajtástechnikai standardoknak technikai jellegűnek kell lenniük, nem járhatnak stratégiai vagy szakpolitikai döntéssel, tartalmukat pedig az alapul szolgáló uniós jogalkotási aktusok szabják meg”*.¹⁴

A fentiekből világosan látszik, hogy még az előkészítő munka során sem lehetséges semmilyen távlati tervet és/vagy szakpolitikai döntést beleszőniük a szakmai hatóságoknak a standardokba, tekintettel arra, hogy ezt a működésükre vonatkozó rendelet explicit módon megtiltja. Az Európai Unió pontosan meghatározott, szisztematikusan kialakított jogalkotási keretrendszerrel rendelkezik, mindezekből egyértelműen következik, hogy az európai felügyeleti hatóságokhoz sem közvetlenül, sem pedig közvetve nem szerettek volna stratégiai szintű döntési jogkört delegálni.

Szükséges továbbá megjegyezni, hogy mindezek értelmében az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok elméletileg sem rendelkeznek valódi szabályozási hatáskörrel, mivel a standardok esetében felhatalmazás alapján csak előkészítő munkát végezhetnek, tekintettel arra, hogy ezek elfogadásáról ténylegesen az Európai Bizottság rendelkezik döntési

¹² Kálmán 2014. 6-7.

¹³ ESA rendeletek 10-15. cikk

¹⁴ ESA rendeletek 10. cikk

jogkörrel, míg a nem kötelező erejű jogi eszközök nem valódi szabályozási aktusoknak minősülnek.¹⁵

A rendelet értelmében a jogi kötőerővel nem rendelkező eszközök körét illetően az európai pénzügyi felügyeleti hatóságoknak lehetőségük van a nemzeti pénzügyi felügyeletet ellátó hatóságoknak vagy a pénzügyi intézményeknek címzett iránymutatásokat és ajánlásokat kibocsátani.¹⁶ A kibocsátás előtt lehetőség van nyilvános konzultációk lefolytatására, továbbá a hatóság kikérheti a releváns érdekképviselői csoportok véleményét és/vagy tanácsát. A kibocsátást követően a címzettek – akár a nemzeti hatóságok, akár a pénzügyi intézmények – két hónapon belül visszaigazolják, hogy megfelelnek-e vagy meg kívánják-e felelni az iránymutatásnak vagy ajánlásnak. Mindezek értelmében a címzettek lehetősége van, hogy vagy alkalmazza a vonatkozó jogi eszközt, vagy írásban kijelentheti, hogy nem alkalmazza azt vagy annak egy bizonyos részét („*comply or explain*” eljárás). Ha valaki részben vagy egészben a nem megfelelést választja, akkor erről – a hatóság tájékoztatási kötelezettségének értelmében – indokolt választ kell küldeni az európai felügyeleti hatóságnak. Az európai felügyeleti hatóság jelentésben köteles tájékoztatni az Európai Parlamentet, a Tanácsot és a Bizottságot a kiadott iránymutatásokról és ajánlásokról, amelyben köteles megjelölni azt is, melyik nemzeti hatóság és/vagy címzett nem felelt meg azoknak.¹⁷ Ez az elv nagymértékben megerősítette az ajánlások szerepét.¹⁸

Az európai felügyeleti hatóságok hatáskörrel rendelkeznek a nemzeti hatóságok tevékenységének vizsgálatára is. Ajánlást tehetnek a nemzeti hatóságnak, és ezt követően, ha az intézkedése nem elegendő, akkor a Bizottság hivatalos véleményének kell következnie, és az európai felügyeleti hatóságok akár hozhatnak kötelező érvényű határozatot is a szóban forgó pénzügyi szervezetnek címezve. Ilyen határozattal bármely pénzügyi tevékenységet ideiglenesen vagy véglegesen meg lehet tiltani és/vagy korlátozni. Ha az európai pénzügyi felügyeleti hatóság olyan pénzügyi tevékenységet észlel, amely komoly veszélyt jelenthet a piacra vagy más tagállamokra, akkor betilthatja vagy korlátozhatja az ilyen tevékenységet. Itt van jelentősége az ún. országlátogatásoknak, amelyek során az európai hatóság rendszeres időközönként felkeresi az egyes nemzeti hatóságokat. Egy-egy ilyen látogatás során a nemzeti hatóságok bemutatják a jelenleg folyamatban lévő nemzeti és határon átnyúló tevékenységüket.

¹⁵ Moloney 2011a

¹⁶ Kandrás 2017. 29.

¹⁷ ESA rendeletek 16. cikk

¹⁸ Kandrás 2017. 28.

Mindezekben továbbmenve meg kell még említeni, hogy az európai felügyeleti hatóságoknak létezik egy másik hatásköre is, nevezetesen, hogy egyedi határozatukkal egy adott illetékes hatóság vagy egy pénzügyi intézmény is megszólítható. Ami azonban ingoványos terület, tekintettel arra, hogy ezáltal az európai hatóság akár meg is kerülheti a nemzeti szintű hatóságot és direkt szabályozhatja a nemzeti felügyelet alá tartozó intézményt.

Az európai felügyeleti hatóságok szerepe jelentősen megnőtt az utóbbi időben az egyéb jogi kötőerővel nem rendelkező eszközök terén is. Itt szükséges megemlíteni az ún. önszabályozási kódexeket, melyek egyre népszerűbbek az Európai Unióban. Ezekkel az eszközökkel a hatóságoknak lehetőségük van kialakítani egy egységesen elérendő közös célt vagy álláspontot. Egy-egy ilyen kódex egyfajta közvetett magatartásszabályozó eszköznek minősül a nemzeti felügyeleti hatóságok számára is. Ugyanakkor hadd tegyem hozzá, hogy ezek az eszközök meglehetősen újak a pénzügyi szektorban, így a jövő egyik kulcsát jelenthetik, mivel a pénzügyi szolgáltatók és a nemzeti hatóságok is elfogadták és alkalmazzák ezeket a puha jogi eszközöket és módszereket. Mindezekben felül rendkívül sok előnyük van a kemény jogi eszközzel szemben, például könnyebben módosíthatók, így a lehető leggyorsabban tudnak adaptálódni az esetleges változásokhoz és új pénzügyi jelenségekhez.¹⁹ Ezeknek az eszközöknek a további előnyeire egy későbbi fejezetben még kitérek.

A szabályozás természetesen nem oldhat meg minden problémát, de ezek az eszközök túlmutatnak az ún. „hard law” eszközökön, kiegészítik azokat.

2. A fejezet elején említett másik fő hatásköre a hatóságoknak – a felügyeleti – inkább a nemzeti felügyeleti hatóságok koordinációjával foglalkozik, de természetesen ez magában foglalhatja a pénzügyi szereplők közvetett ellenőrzését is. Ugyanakkor egy európai szintű felügyeleti hatóságnak nem feladata az egyes pénzügyi szereplők feletti ellenőrzési jog gyakorlása (még ha indirekten külön meg is szólíthatják őket), így erre vonatkozóan nem is rendelkeznek kiterjedt jogi eszközökkel. A teljesség igénye nélkül azonban ahhoz, hogy megértsük a felügyeletek működését, ezekről is szükséges néhány szót ejtenünk.

A három európai pénzügyi felügyeleti jogkört gyakorló hatóság a mikro-prudenciális felügyeletet igyekszik ellátni, melynek keretében a nemzeti felügyeleti hatóságok tevékenységére és a nemzeti piacokra fókuszál, ugyanakkor a nemzeti felügyeleti hatóságok rendelkeznek továbbra is

¹⁹ Consumer International: In search of good practices in financial consumer protection (2013)

közvetlen hatáskörrel a saját pénzügyi piacaik felett. A három ESA (European Supervisory Authority, tehát az európai pénzügyi felügyeleti hatóság) fő feladatai közé tartozik a pénzügyi közérdek védelme, a stabilitás fenntartása, a folyamatos kontroll az egyes – szektorspecifikus – implementálási tevékenységek során.

A felügyeleti hatáskörben eljárva a hatóságok jogosítványa csupán arra terjed ki, hogy a nemzeti hatóságokat konkrét intézkedések megtételére vagy azok mellőzésére kötelezze az ügy megoldása és az uniós jognak való megfelelés biztosítása érdekében.²⁰

Szükséges megemlíteni, hogy a hatóságok – mind a prudenciális, mind pedig a fogyasztóvédelmi területen – bizottságokba szervezik az egyes nemzeti felügyeleti hatóságok erre a feladatra delegált szakértőit. Ezekben a bizottságokban van lehetősége az egyes tagállamok szakértőinek megosztani az adott tagállami véleményeket az éppen aktuális témákról, továbbá aktívan közreműködni az egyes „soft law” eszközök kialakításában, úgymint magatartási kódexek stb. Nézzünk egy konkrét példát a bizottságok szakmai tevékenységre! Ilyen bizottság például a biztosítási szektor fogyasztóvédelmi bizottsága, vagyis az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatónyugdíj-hatóságon belül működő „Fogyasztóvédelmi és Pénzügyi Innovációs Bizottság” (Committee on Consumer Protection and Financial Innovation – CCPFI). Ez a bizottság alakítja ki – többek között – a „fogyasztói trendjelentést”. Ez a dokumentum az összes – biztosítási és nyugdíj szektor felügyeletét ellátó – nemzeti felügyeleti hatóság közreműködésével készül. Az egyes nemzeti hatóságok összegyűjtik a rendelkezésükre álló információkat és releváns piaci gyakorlatokat, melyeket összefoglalva és konszolidált formában benyújtanak az európai felügyeleti hatóság fogyasztóvédelmi egységének, a biztosítási szektorban nevezetesen az előbb említett bizottságnak. Egyetlen nemzetközi szakértői csoport sem tudna olyan teljes és átfogó, ugyanakkor minden részletre kiterjedő elemzést készíteni, mint a piaccal napi szinten foglalkozó nemzeti hatóság. A fentiekben említett ún. trendjelentés minden szektorról elkészül. Ezekből a jelentésekből egyrészt a nemzetközi bizottságnak és az európai felügyeleti hatóságnak is lehetősége van a teljes Európai Unióra kiterjedő képet kapni a releváns fogyasztóvédelmi trendekről és innovációkról, másrészt a jelentés rávilágít az egyes tagállamokban felmerült, fogyasztói rétegeket érintő kockázatokra is.

Több, nemzeti adatgyűjtésre alapuló ESA dokumentáció is hasonló elven készül. Például mielőtt egy európai felügyeleti hatóság megosztja az ún.

²⁰ ESA rendeletek 17. cikk. (7) bekezdés, 18. cikk (5) bekezdés, 19. cikk (5) bekezdés

„jó gyakorlatokról” szóló jelentését, adatokat és releváns információkat gyűjt az egyes nemzeti hatóságoktól. Az adatgyűjtést követően a hatóság elemzi a kapott háttérinformációkat, konzultációkat folytat és további adatokat kér be, majd végezetül az európai szakértői csapat közös jelentésben vonja le a vonatkozó következtetéseit.

Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok egyik legfontosabb végrehajtási eszköze a jogilag kötelező erejű határozatok köre. Ezek az eszközök lehetőséget adnak arra, hogy egy-egy uniós szerv közvetlenül alkalmazandó felügyeleti jogköröket gyakoroljon a nemzeti felügyeleti hatóságok és a pénzügyi intézmények felett.²¹ Ezek a határozatok nem írják felül a nemzeti felügyeleti hatóságok vonatkozó intézkedéseit, hanem egyfajta "alkalmazási elsőbbséget" élveznek, mivel az ESA-rendeletek úgy vannak megfogalmazva, hogy az elfogadott határozatok elsőbbséget élveznek a nemzeti illetékes hatóságok által ugyanabban a tárgyban hozott korábbi határozatokkal szemben. A határozatok három típusa tartozik ide:

- az uniós jog megsértésére vonatkozó,
- a vészhelyzetekben alkalmazandó, valamint
- az illetékes hatóságok közötti vitarendezés során hozott, jogilag kötelező erejű határozatok köre.²²

A határozatokon kívül meg kell említeni még a hatóság által kiadott véleményt, ami nem kötelező erejű jogalkotási eszköz. Ennek révén a hatóságnak lehetősége van arra, hogy szavakba öntse saját véleményét a területét érintő különböző kérdésekben. A véleményeket az Európai Parlament, az Európai Tanács, az Európai Bizottság felkérésére vagy az ESA saját kezdeményezésére is kiadhatja. A vélemények közös célja, hogy az Európai Unióban közös pénzügyi felügyeleti kultúra épüljön ki, valamint egységes felügyeleti gyakorlat szilárduljon meg az európai pénzügyi jog területén.

Léteznek további közvetett szabályozást előírányzó irányítási módszerek is, amelyek a maguk saját egyedi módján segíthetik a nemzeti pénzügyi hatóságokat. Ezekre a teljesség igénye nélkül hozok néhány példát. Az európai felügyeleti hatóságok számos képzési programot szerveznek a jól működő felügyeleti rendszer elérése érdekében. Elemző munkájuk során rengeteg kutatást és analízist végeznek, melyek révén indirekten ugyan, de betekintést kapnak az egyes nemzeti hatóságok szakértőinek tudásába is. Előmozdíthatják e szakértők képzését, továbbá a korábbiakban részletezték szerint a tagállamok szakértői részt vehetnek

²¹ Moloney 2011b. 532.

²² ESA rendeletek 17. cikk. (7) bekezdés, 18. cikk (5) bekezdés, 19. cikk (5) bekezdés

munkacsoportokban, vagy csatlakozhatnak egy-egy alcsoporthoz. Ezek a csoportok mindig egy-egy speciális területre vagy egy releváns – aktuális – kérdésre fókuszálnak és mélyítik az abban dolgozóknak a tudását. Ezek a bizottságok ösztönzik a nemzeti hatóságok aktív részvételét, és hatással vannak az egyes tagállamok közötti hatékony együttműködési hálózat fejlesztésére is. Itt szükséges megemlíteni, hogy a világvárványt megelőzően a személyes találkozók és a szakértők közötti megbeszélések, koordinációk és találkozók szinte mindennaposak voltak, ami javította az együttműködést és az információáramlást az országok között, de potenciálisan sokkal költségesebb műveletekhez is vezethet. Ma már ezek az együttműködési formák inkább az online térben zajlanak, de ez természetesnek mondható az élet minden területére az utóbbi időben.

Végül, de nem utolsó sorban az európai hatóságok előmozdítják a közös – egészségességre törekvő – európai felügyeleti kultúra és felügyeleti gyakorlatok megteremtését, e tevékenységük körében az Európai Unióra vonatkozó egységes eljárások kialakításában is kulcsfontosságú szerepet töltenek be.²³

A fenti közös célon túl az egyes hatóságok speciális célokat is tűztek maguk elé, így többek között a folyamatos monitoring tevékenységet, a közös koordináció mellett való elköteleződést és egy magasabb szintű, hatékonyabb fogyasztóvédelem kialakítását is. A fentiekben részletezett eszközök hozzájárulnak mind a prudenciális felügyeleti rendszer fenntartásához, mind pedig a fogyasztóvédelem megerősítéséhez, és végezetül, közvetve mindezek a pénzügyi stabilitáshoz vezetnek. Számos további közvetlen és közvetett intézkedés létezik, amelyek hatással lehetnek a pénzügyi piacra, mindezzel párhuzamosan pedig segíthetik és előmozdíthatják a nemzeti hatóságok tevékenységét.²⁴

A fenti tevékenységeket egyedül nem lennének képesek végrehajtani az európai felügyeleti hatóságok, mindezen célok megvalósításában fokozott együttműködésre van szükség a nemzeti hatóságokkal, hiszen azok effektív működése a kiindulópont.²⁵ Mindezekre tekintettel szükségesnek tartom, hogy külön fejezetben részletesebben ismertessem a nemzeti hatóságok ide vonatkozó tevékenységét.

²³ ESA rendeletek 29. cikk

²⁴ Dr. Kováts 2013.

²⁵ Dr. Kováts 2013.

III. A nemzeti felügyeleti hatóságok szerepe az európai pénzügyi felügyeleti rendszerben

A fentiekre tekintettel a nemzeti felügyeleti hatóságoknak aktív szerepet kell játszaniuk az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok munkájának támogatásában, egyfajta kiegészítő szereplőként. A rendszer nem működhet hatékonyan a nemzeti felügyeleti hatóságok szakmai és technikai támogatása nélkül, mivel a nemzeti hatóságok azok a szereplők, amelyek a legjobban ismerik az érintett piacokat, és amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a felügyelt pénzügyi intézményekkel is.²⁶

Nézzük meg közelebbről, miért kapnak a nemzeti felügyeleti hatóságok kulcsszerepet ebben a komplex rendszerben! A nemzeti hatóságok legnagyobb előnye az elhelyezkedésükből és szerepükből adódóan a saját piacaiknak az alapos ismerete. Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságoknak a munkássága ezekre a szakmai információkra épül. Itt nemcsak az adatszolgáltatásra gondolhatunk, hanem a nemzeti kultúrából és fejlettségéből adódó helyzetismeretre is, ami a nemzeti szakértői testületekre jellemző.

Ezt a tudást nem lehet tankönyvekből megtanulni, ez az adott hatóság működésének szerves része, ami természetesen a saját identitásának megfelelően minden nemzetnél másként jelenik meg. Ezen információk birtokában képesek a pénzügyi felügyelők a konkrét piaci jelenségek értékelésére és elemzésére, valamint saját felügyeleti kultúrájuk és stratégiájuk hatékony kialakítására. Nagyon fontos, hogy ez a tudás nem csak a belső nemzeti piacra vonatkozik, hiszen a nemzeti felügyeleti hatóság tudástárába beletartozik a nemzetközi pénzügyi szolgáltatókkal, az egyéb piaci szereplőkkel (például releváns érdekképviseleti és fogyasztóvédelmi szervezetekkel), valamint a többi nemzet felügyeleti hatóságaival való kapcsolat és együttműködés is. Ezeknek a többoldalú és/vagy nemzetközi kapcsolatoknak az ismerete legalább olyan fontos a nemzeti hatóság munkája szempontjából, mint a vonatkozó tagállami jogszabályoknak az ismerete.

Az információáramlás következő szempontja az egyes pénzügyi csoportok határokon átnyúló leányvállalatainak és fióktelepeinek az ismeretére vonatkozik. A nemzeti hatóságoknak itt is kulcsszerepet kell játszaniuk a többi nemzeti hatósággal történő közös fellépés hatékonysága érdekében. A nemzeti hatóságok szerepe itt azért jelentős,

²⁶ [https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/84/europejski-system-nadzoru-finansowego-esnf-\(2022.05.01.\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/84/europejski-system-nadzoru-finansowego-esnf-(2022.05.01.))

mert egyrészt szükséges a nemzetközi pénzügyi szereplő leányvállalata nemzeti vonatkozásainak az alapos ismerete, másrészt a földrajzi helyzetükből adódóan közvetlenül könnyebben felléphetnek. Fontos megemlíteni, hogy a nemzeti szintű hatóságoknak nincs is jogköre arra, hogy az országuk területén – például határon átnyúló tevékenység keretében – szolgáltatást nyújtó, nemzetközi anyacéggel rendelkező helyi fióktelepet minden pénzügyi aspektusból felügyeljék, ezért szintén elengedhetetlen az együttműködés az illetékes más nemzeti felügyeletekkel.

A nemzeti hatóságok hatékony közreműködésével a több tagállam területén tevékenykedő pénzügyi szolgáltatóval szemben alapos vizsgálatot lehet folytatni – akár az egész Európai Unió területén – azáltal, hogy az egyes nemzeti hatóságok párhuzamosan és egymással folyamatosan kommunikálva folytatják le a vizsgálatokat, így nem kell több ezer kilométert utazni a releváns információk helyszíni felderítéséhez. Egyrészt ezáltal elkerülhető az információvesztés, másrészt a hatékony együttműködésnek köszönhetően a csoportos vizsgálat természetesen sikeresebb is lehet. Egy ilyen vizsgálati csoport munkájának összehangolása, a vizsgálati programok meghatározása és egységesítése, a vizsgálatok egyidejű lefolytatása, a vizsgálatok eredményeinek összegzése és a következtetések levonása, valamint a szükséges felügyeleti intézkedések meghatározása olyan szintű koordinációt igényel, amely még a mai fejlett technikai eszközökkel is csak nehezen és időigényesen lenne megvalósítható a nemzeti hatóságok közreműködése és szaktudása nélkül.²⁷

Nem lenne egységes megbízható európai felügyeleti nyilvántartás sem, ha a nemzeti felügyeleti hatóságoknak nem lenne kötelező mind a folyamatos, mind pedig az eseti jellegű adatszolgáltatás a vonatkozó szakmai európai felügyeleti hatóság számára. Kijelenthetjük, hogy a nemzeti hatósági nyilvántartások és adatszolgáltatások jelentik az európai felügyeleti hatóságok munkájának az alapját. Ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy az e nyilvántartásokba bevitt adatokat időről-időre ellenőrizni, felülvizsgálni és módosítani kell. Ha ez a feladat nem nemzeti szintre lenne delegálva, akkor az európai felügyeleti hatóságoknak külön szakértői és adminisztrátori rétegre is szükségük lenne ezen adatok naprakészen tartása végett. Nehézséget okoz azonban, hogy az egyes nemzeti felügyeleti hatóságok adatbekérése mind strukturálisan, mind pedig adatmélység szempontjából jelentősen eltéréseket mutat.²⁸

²⁷ Seregdi 2016.

²⁸ Seregdi 2016. 83.

Láthatjuk tehát, hogy a két hatósági szint – az európai és a nemzeti – elválaszthatatlan egymástól, ezért egyrészt szükség van azok párhuzamos működésére, másrészt a két szint csak egymást kiegészítve, egyfajta komplementerként tud hatékonyan működni.

IV. A nem kötelező erejű jogi eszközök jelentősége

Az előző fejezetekben az európai felügyeleti hatóságok rendelkezésére álló jogi eszközöket mutattam be. A jogi eszközöket két nagy csoportba oszthatjuk attól függően, hogy rendelkeznek-e jogi kötőerővel vagy sem.

Az ismertetett puha jogi eszközök – azaz a nem kötelező erejű jogi eszközök – lényege, hogy jogi kötőerő hiányában még nemzetközi szinten sem lehet ezeket a makroprudenciális szabályokat jogilag érvényesíteni, azaz nem rónak jogi kötelezettséget az egyes címzettekre. Ugyanakkor kiemelendő, hogy az európai szintű nem kötelező erejű normák még jogi kötőerő hiányában is jelentős hatást gyakorolhatnak mind a nemzetek feletti, mind pedig az állami szabályozásokra.

Fontos rámutatni, hogy magát a „soft law” kifejezést sem az alapító szerződések, sem pedig az Európai Unió Bíróságának ítéletei és határozatai nem említik név szerint.²⁹ E szabályozó eszközök közös jellemzője, hogy a jogalkotó szándékosan nem teremtett lehetőséget arra, hogy kötelezettséget keletkeztessenek, ugyanakkor közvetett – normatív – magatartási szabályozást mégis képesek előírni³⁰, ezeknek az előnyeire és hátrányaira lentebb még részletesen ki fogok térni. Mindezeknek a célja a közvetett joghatások kiváltása. Az Európai Unió álláspontja szerint a puha jogi eszközök és a kemény jogi eszközök egymást kiegészítve, egymásra tekintettel alkalmazandók.³¹

Osztályozásuk az alábbiak szerint alakulhat:

- funkciójuk szerinti elhatárolás,
- anyagi jogforrás szerinti elhatárolás, valamint
- formális és informális soft law eszközökre történő bontás.³²

²⁹ Lános 2018. 56.

³⁰ Trubek – Cottrell – Nance 2005. 4.

³¹ Hervey 2010. 146.

³² Lános 2018. 58-60.

A „soft law” eszközök közös előnyei:

- a jelenlegi szabályozási környezetben felhatalmazzák az európai felügyeleti hatóságokat arra, hogy különösebben bonyolult hatósági eljárás nélkül adjanak ki egységes szabályozási kezdeményezéseket,
- nem keletkezik szükségtelen adminisztratív teher,
- a nemzeti szabályozások rendkívüli sokfélesége megkönnyíti, hogy a „soft law” dokumentumot kompromisszumos megoldásként össznemzeti konzultáció vagy szakmai – tagállami résztvevőkből álló – bizottsági ülés keretében fogadjanak el, így egyszerűsítve az egységes szabályozás kidolgozását,
- ezen eszközök révén lehetőség van akár a tagállamok számára kevésbé kompromisszumos, ún. érzékeny területeken is valamiféle egységes fellépés kialakítására,
- a fentiekből egyenesen következik, hogy az ilyen szabályozás, még ha nemzetközi bizottságokban történő egyeztetések is előzik meg, gyorsabban és hatékonyabban léptethető hatályba,
- a jogi kötőerő hiánya teret adhat a lehetséges innovatív megoldások elterjesztésének is.

Véleményem szerint éppen az a legnagyobb előnye az ezeknek az eszközöknek, hogy az egyes nemzeti felügyeleti hatóságok szabadon értelmezhetik és implementálhatják azokat, ráadásul úgy, hogy azok jobban illeszkedjenek az egyes – sajátos – nemzeti jogszabályokhoz. Ez azonban rendkívüli szabadságot enged a nemzeti tagállamoknak. Egyrészt lehetőségük van egy általuk kevésbé preferált európai „soft law” eszközzel kihirdetett szabályozást úgy implementálni, hogy eleget tesznek ugyan a fentiekben már kifejtett ún. „*comply or explain*” eljárásnak, azonban a hazai jogrendszerükre vajmi kevés hatást gyakorol. Másrészt a fentiekkel ellenkező irányba is eltérhetnek, nevezetesen úgy implementálnak egy európai szinten puha jogi normát, hogy az a nemzeti jogban jogi kötőerővel rendelkező normaként jelenik meg.

Mindenképpen szükséges azonban megemlíteni azt is, hogy a „soft law” eszközök megítélése vitatott.³³

A fentiekből joggal következik a kérdés, vajon nem az-e a legnagyobb előnye ezeknek az eszközöknek, ami a hátrányukra válhat? Nevezetesen az, hogy jogi kötőerő hiányában teljes mértékben a tagállamokon múlik, hogy az egyes puha jogi eszközökben meghatározott célok milyen mértékben érvényesülnek. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a nemzeti jogalkotó az európai felügyeleti hatóság által kiadott, jogi kötőerővel nem

³³ Jelentés a „soft law” eszközök alkalmazásának jogi és szervezeti hatásairól (2007/2028(INI))

rendelkező eszközt jogilag kötelező érvényű normaként ültessen át a hazai jogrendszerébe, a kérdés csupán arra irányul, vajon az európai jogalkotók szándéka ténylegesen az volt-e, hogy nemzeti szintre delegálja ezeket a jogköröket? Ugyanakkor fennáll annak is a veszélye, hogy egy „soft law” eszköz – nemzeti támogatás hiányában – teljesen eljelentéktelenedik és az európai pénzügyi hatóság jogi eszköze nem tölti be a kívánt szerepét.

Következtetések

Az európai felügyeleti hatóságok szerepe jelentősen megnőtt az elmúlt években. Úgy gondolom, hogy releváns és kézzelfogható hatást gyakorolnak az Európai Unió tagállamainak egyes pénzügyi piacaira, nemcsak a felügyeleti struktúrára, hanem az egyes piaci szereplőkre és az átlagfogyasztókra nézve is. Az Európai Unió pénzügyi felügyeleti struktúrájában a nemzeti felügyeleti hatóságok jelentik az egyik pillért, az európai felügyeleti hatóságok pedig a másikat. A kettő ma már elképzelhetetlen lenne egymás segítő munkája nélkül; nemcsak a párhuzamos működés miatt, de támogatják és kiegészítik egymást a hatékony piacfelügyelet elérése érdekében is.

Láthattuk a fentiekben kifejtettek értelmében, hogy az európai felügyeleti hatóságok tevékenységi köre nagyon széles, mindehhez pedig viszonylag jól meghatározott jogi eszköztárral is rendelkeznek. Magától értetődik, hogy a nemzeti felügyeleti hatóságok és az európai hatóságok eltérő szabályozói eszközökkel operálnak, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a gyakorlatban az európai eszköztár néha teljesen más szerepet tölt be, mint amire eredetileg hivatott volt. Véleményem szerint ez nem feltétlenül probléma, de további kutatásokra és elemzésekre van szükség e kapcsolatrendszer jobb megértéséhez.

Továbbmenve azonban azt is el kell mondani a fentiekben ismertetett rendszer javára, hogy az uniós felügyeleti hatóságoknak talán meg kellene tartaniuk azt a szerepüket, hogy továbbra is csak a közös szabályok és felügyeleti módszertan konvergenciája érdekében járjanak el, a tényleges felügyelet pedig nemzeti hatáskörben maradhatna.

Az európai pénzügyi felügyeleti hatóságok feladata azonban a rendszerszintű összképalkotás, a tagállamok segítése, a fogyasztói tendenciák nyomon követése, valamint a régi és az egyes új pénzügyi struktúrákra való reflektálás. Az európai pénzügyi felügyeleteknek ezért folyamatosan egyre jobb harmonizációt kell elérniük, és ahol csak

lehetséges jogalkotási aktusokon kell mindezeknek alapulnia. Ahol ez nem lehetséges az egyes nemzeti struktúrák és üzleti modellek eltéréséből fakadóan, ott a szabályozásnak meg kell szüntetnie a legnagyobb különbségeket, és nem kötelező erejű jogi dokumentum formájában egyenértékű szabványt kell kialakítania az egyes pénzügyi szereplők számára.

Könnyen beláthatjuk, hogy a pénzügyi felügyeleti feladatok ellátására a központi szabályozó rendszer a legjobb lehetőség, ugyanakkor túlszabályozás esetén sok hátrányt is rejthet. A végső megoldás egy kiszámítható, átlátható, de következetes ellenőrzési eszköz, amely európai és nemzeti szinten is hatással lehet valamennyi ágazat fejlődésére és a fogyasztóvédelemre. Az egyensúly megtalálása azonban nem könnyű feladat.

Láthatjuk tehát, hogy a teljes európai pénzügyi piacot érintő közös pénzügyi felügyelet nem lehet elégséges, ha a nemzeti jogszabályok és szabványok túlságosan eltérnek egymástól, és veszélyeztetik a hatékonyságot. Az európai felügyeleti hatóságoknak meg kell próbálniuk megtalálni a legjobb jogalkotási megoldásokat az egyes problémákra.

A vizsgálataim során olyan további jelenségre is figyelmes lettem, mely a kutatásomat tovább lendíti, nevezetesen több alkalommal is találkoztam olyan európai szintű „soft law” eszközként megjelenő szabályozással, mely a nemzeti jogban már „hard law” eszközzel került implementálásra. A későbbiek során szeretném majd megvizsgálni azt is, hogy a nemzeti jogban a szigorúbb szabályok üdvözlendők lennének-e. További vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy ezt a jelenséget megértsem, elemezni szükséges az ilyen implementálásokból származó egyes előnyöket és lehetséges hátrányokat.

Felhasznált irodalom

Consumer International: In search of good practices in financial consumer protection (February 2013)

<http://www.consumersinternational.org/media/1135359/in%20search%20of%20good%20practices%20in%20financial%20consumer%20protection.pdf>

Dr. Kováts Surd (2013) : The role of EIOPA in consumer protection. Law and financial markets review (December 2013)

<https://doi.org/10.5235/17521440.7.6.291>

Hervey, Tamara (2010): Adjudicating in the Shadow of the Informal Settlement?: The Court of Justice of the European Union, 'New Governance' and Social Welfare. *Current Legal Problems*, vol 63., no. 1. (2010) 146. <https://doi.org/10.1093/clp/63.1.92>

Jelentés a „soft law”eszközök alkalmazásának jogi és szervezeti hatásairól (2007/2028(INI))
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0259_HU.html (2022. 05.01.)

Kandrács Csaba (2017): Az Európai Unió pénzügyi felügyeleti hatóságának jövőképe. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XIV. évf. 2017/2.* 26-35. <https://www.strategiaifuzetek.hu/2017-2-2> (2022. 05. 01.)

Kálmán János (2014): Az integráció nevében – Az Európai Unió pénzügyi felügyeleti rendszerének reformja. *South East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 5. No.2. 1-20. (Summer 2014/2 nyár) http://real.mtak.hu/14344/1/dke_18_m_eu_Kalman-Janos_Az-Europai-Unio-penzugyi-felugyeleti-rendszere-nek-%20reformja%20cikk.pdf (2022. 05. 01.)

Kurcz Gábor László (2014): A pénzügyi rendszer „őrszemei” Magyarországon és az Európai Unióban. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pénzügyi Jogi Tanszék, Szakdolgozat 2014. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16608/9424.pdf> (2022. 05. 01.)

Láncos Petra Lea (2018): Az Unió soft law kutatásának főbb eredményei és aktuális kihívásai. *Iustum Aequum Salutare XIV.* 2018. 4. 55–68.
http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20184sz/05_LancosPL_IAS_2018_4.pdf (2022. 05. 01.)

Moloney, Niamh (2011): Reform of Revolution? The Financial Crisis, EU Financial Markets Law, and the European Securities MArkets Authority. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 60. Issue 2, (2011.) 532. <https://doi.org/10.1017/S0020589311000145>

Moloney, Niamh (2011) The European Securities and Markets Authority and Institutional Design for the EU Financial Market – A Tale of Two Competences: Part (1) Rule-Making. *European Business Organization Law Review*, Vol. 12. No. 1. (2011).
<https://doi.org/10.1017/S1566752911100026>

Seregdi László (2016): A pénzügyi felügyeleti közönségi együttműködés gyakorlata, a továbbfejlesztés szükségessége és lehetséges irányai. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar. PhD

értekezés: <http://gtk.ke.hu/tartalom/doktori/Seregdi-Laszlo-ertekezes.pdf>
(2022. 05. 01.) <https://doi.org/10.17166/KE2016.005>

Trubek, David M. – Cottrell, Patrick – Nance, Mark (2005.) : “Soft Law,” “Hard Law,” and European Integration: Toward a Theory of Hybridity. Jean Monnet Working Paper, no. 2 (2005) 4.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.855447>

A description of the activities of the European Supervisory Authorities, in particular the legal regulatory instruments at their disposal

Summary

This study introduces the three main European Supervisory Authorities and analyses their legal tools. Through the organisational structure of the authorities, some of their respective competences are presented. The range of regulatory instruments is endless, but their complexity raises many legal questions. The study only partially touches on the role of national financial supervisory authorities in this respect. It is very exciting to inspect why the local authorities are not replacable with a supranational European Financial Authority. In my opinion, the two levels, national and European, cannot exist effectively without each other.

Furthermore, I analysed the above-mentioned regulatory tools, that are used by the ESAs. The frequent usage of the so-called soft law instruments is especially questionable, that is why I devoted effort to inspect their effects.

II. RÉSZ
POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Derekas Győző

ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet

Témavezetők: Szabó Márton professor emeritus és Cs. Kiss Lajos egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.1.65.98

A császár és a vademberek: Az ember képe Carl Schmitt *Land und Meer*-jében

1. Bevezetés

Carl Schmitt eredetileg 1942-ben megjelent *Land und Meer*-je az életmű talán legkevésbé tipikus, de mindenképp legszemélyesebb darabja. A kislányának, Animának szóló mese formáját öltő „könyvecske” egymáshoz látszólag lazán kapcsolódó, epizód-szerű kis elbeszéléseinek [pétits récits] sorozatán keresztül Schmitt a természeti elemeket fokozatosan uralma alá vonva ön-egzisztenciáját szüntelenül kiterjesztő, ezzel a történelmi tér és idő struktúráiban magát folytonosan újra fogalmazva megőrző ember létszerű heroizmusát mutatja fel. Jelen tanulmány a *Land und Meer* ember és tér, tenger és szárazföld dialektikus viszonyát konkrét világtörténelmi példákon keresztül tárgyaló négy epizódjának diszkurzív-interpretatív szemléletű elemzését végzi el. Ezzel Schmitt „emberről szóló beszédének” rekonstrukcióját nyújtva. Az egyes epizódokat teoretikus keretbe rendező, a diszkurzív-interpretatív megközelítés alkalmazását igazoló szemléleti egységet az jelenti, hogy Schmitt a politikai közösség politikai térstruktúrákban végbemenő önmeghatározását és önformaadását interpretatív teljesítményként ragadja meg. Azaz olyan autentikus (ön)reprezentációként, amely képes egybehangzást teremteni az ember világtörténelmi szituációja, és a történelmi tér és idő struktúrája között.

Schmitt narratívájában a történelmi tér és idő kitöltésének és megélésének kihívására adott eltérő emberi válaszok, mint létszerű politikai döntések két, egymással oppozícióban álló létmód és tértudat megszületéséhez vezetnek el. A döntést a tenger eleme mellett és a szárazföld ellenében, vagy a szárazföld eleme mellett és a tenger ellenében hozott választás jelenti. A döntés kereteként pedig az tizenhatodik és tizenhetedik században lezajló nagy kora-modern kori

átmenet szolgál, mely Schmitt modernitásra vonatkozó elméletalkotásában elementáris törésként, egyben a modern politikum fogalmi megszületésének helyeként kerül értelmezésre. A szellemi tárgyi területek bináris oppozícióit felerősítve egészen az ember ego-identitásáig hatoló törés a maga legintenzívebb, éppen ezért politikai kifejeződését a katolikus szárazföldi, és a kálvinista tengeri hatalmak világtörténelmi szembenállásának eseményformájában nyeri el. Ez a kivételes helyzet legfelfokozottabb formájaként az embernek önmagáról, és az általa hordozott emberi minőség jellegéről alkotott képét is a létszerű döntés tárgyává teszi.

Schmitt elbeszélésének részben epikus, részben tragikus hősei -II. Rudolf császár, az angol tengerhajósok, a velencei thalasszokrácia népe és az orosz prémvadászok- mindannyian olyan köztes-átmeneti időben létező határalakok, akik a hagyományos historiográfiában periférikus szereplőkként kerülnek tárgyalásra. Schmitt „világtörténelmi elmélkedésének” keretében azáltal válnak illusztratív figurákká, hogy személyes szituációjukon keresztül koruk szellemi és világszituációjának meghasadtságát jelenítik meg. Így a tér és idő hasadékán keresztül a történelembe betörő, döntést követelő kihívást is különös intenzitással élik át. Sorsuk így a korábbi korszakok egységes, a szárazföldön folytatott lét fogalmaiból leszarmaztatott emberről alkotott tudati képének széttört szilánkjaiaként jelenik meg. A tanulmány kompozíciója explicitté teszi a schmitti elbeszélés epizódjainak egymásra irányuló polemikus struktúráját. Ezzel az elbeszélés alakjai által véghez vitt eltérő interpretatív teljesítmények bemutatása mentén a szárazföldi és a tengeri hatalmak modernkori történelmen átívelő szembenállásának történeti-tudati genealógiáját tárja fel.

A *Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen*-ben megfogalmazottaknak megfelelően Schmitt számára „minden történelmi megismerés jelenkori megismerés, [...] a jelentől kapja fényét és intenzitását és a legmélyebb értelemben csak a jelent szolgálja, mert minden szellem csupán jelenkori szellem, [...] Az első dolog tehát saját jelenkori helyzetünk tudata”.¹ Schmitt így a *Land und Meer* lapjain a szárazföldi és tengeri hatalmak világtörténelmi szembenállásának elbeszélése mentén visszatérően reflektál saját korának világszituációjára is. A kontinentális hegemoniára törő nemzetiszocialista Németország, és a világóceánt uraló angolszász ellenségeinek az éppen zajló második világégésben megjelenő szembenállására. Ahogy a tanulmány bemutatja, Schmitt kortárs politikai polémiája egyszerre irányul az angolszász

¹ Schmitt 2002a. 56.

hatalmak liberális világfrontja (egyben a Schmitt antiszemita olvasatában azzal összefonódó, deterritorializáló és neutralizáló „zsidó szellem”), és az 1941. június 22-ét, a Szovjetunió megtámadását követő hitleri nemzetiszocialista külpolitika ellen.

A schmitti polémia fenti vonatkozásában természetesen semmilyen formában nem azonosulunk a műben jelenlévő antiszemita jelentéstartalmakkal. Mindazonáltal ezek központisége, amely Schmitt magánmitológiáján és tudatos politikai mítoszképzésén túl az emberi tértudat genealógiájáról szóló elbeszélésében is megmutatkozik elkerülhetetlenné teszi az azokkal való szembesülést. A tanulmány ezen tartalmaknak a minimumra korlátozott, csupán a schmitti narratíva megértéshez elkerülhetetlenül szükséges megjelenítését a *Land und Meer* egyes, politikailag intenzív és telített csomópontjaira irányuló interpretációk menetében végzi el.

2. A Rudolf-elbeszélés

Schmitt Nicolaus Sombart kifejezésével élve „gnosztikus történelemfilozófiájában”² II. Rudolf, a hagyományos historiográfiában éppen a harmincéves háború előzményei során tanúsított politikai tehetetlenségéért kárhozott keresztény okkultista alakja az ember még egységes képének hordozójaként és felmutatójaként, katekhóni figuraként tűnik fel. Rudolf a kora-modern érában végbemenő átmenet gyermekeként természettudományos, művészi és okkult-teológiai megismerés, szakrális és profán, modernitás-előtti és modern emberi állapot feszültségét szintetizálja saját egzisztenciájában.

Ezzel belsőleg a lét jelentésére irányuló totalitás ismerőjévé és hordozójává, kívülről szemlélve magányos és merengő, ennyiben hamleti figurává válik. Német-római császárként egyben annak a konkrét rend és térbeli orientáció értelmében vett középpontnak az öntudatos reprezentánsa is, mely a *Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen*-ben megfogalmazottak szerint „átfogja, magába zárja és közvetíti „a megegyezés és közös premisszák azon minimumát, amely lehetővé teszi a biztonságot, evidenciát, megértést és békét.”³

Személyiségének emberi tartalma visszatükröződik a ráruházott császári szerep autoritásában, mely az antikvitás Római birodalmának és a középkor keresztény impériumának örököséként a tellurikus birodalom

² Sombart 2000. 259.

³ Schmitt 2002a. 63.

általára megjelenített politikai formájából meríti a maga méltóságát és erejét. A modern létállapot meghasadtságát megjelenítő Hamlettel⁴ ellentétben Rudolf alakjában tartalom és forma, képviselő és képviselt, személyiség és szerep lényegi azonossága valósul meg. Éppen azért válik tragikus szereplővé, mert a tartalom és forma egységét feloldó modernitás betörési pontján egy még sértetlen, az egészet hordozó létállapot és politikai forma autentikus reprezentánsaként nyilvánul meg.

Schmitt a *Römischer Katholizismus und politische Form*-ban kifejtett retorikafelfogásának értelmében Rudolf olyan ideális beszélő, akiben reprezentatív világtörténelmi figuraként összetalálkozik a politikai formateremtésre és a retorikai nyelv megteremtésére való képesség. A jelentőségteljes összekapcsolódásokat őrző, azok közvetítése révén a szellemi tárgyi területek feszültségét feloldó racionális beszéde visszhangra talál az általa meggyőződéssel képviselt politikai forma architektúrájában. Ez a nyilvános beszéd nem csap át sem egyenlő felek közt zajló beszélgetésbe, sem racionalitást nélkülöző hatalmi diktátumba. Reprezentatív diskurzusként az egzisztenciális értelemben sajátos, mint a homogén politikai közösség méltóságának egy formája, az önmagán túlmutató jelentéssel bíró emberi élet kritériuma, mint olyan nyilvánul meg benne.⁵

Ahogy Schmitt írja, a tizenhatodik és tizenhetedik század fordulójának Német-római birodalma „Magában hordozta a protestantizmus és a katolicizmus közötti ellentétet, de ez a Németország számára belső ellentét valami egészen más volt, mint a katolicizmus és a protestantizmus közötti, a világot átfogó, az új Föld szárazföldterületeinek birtokbavételére vonatkozó világellentét.”⁶ A korának szellemi és világszituációját mélyen megélő és megértő császár alakja azért tűnik fel a konkrét történelmi helyzetben mégis tétova és hallgató, „neutrális-passzív” szereplőként, mert saját személyisége és birodalma ellentéteket átfogó és meghaladva megőrző egységéből nem képes levezetni a számára külsőként és lényegileg idegenként jelentkező kérdést, így az arra adandó választ sem. Bármilyen irányú, külső referenciára alapozott döntése az önmagából fakadó valós létszerűséget nélkülözve saját egzisztenciájának feladásával, és az általa képviselt rend és orientáció lerombolásával lenne egyenértékű.

Az óceánmelléki államalakulatok számára az új világkorszak, mely a világóceánok felnyílása mentén világkatolicizmus és világprotestantizmus

⁴ Schmitt itt részletesen nem tárgyalt háború utáni Hamlet-elemzéséhez lásd: Schmitt 2009,

⁵ Schmitt 1996a. 22-24.

⁶ Schmitt 2015a. Ch. 15.

az új világ felosztásáért vívott harcát foglalja magába „elrendelt időként”, saját egzisztenciaformájuk kiterjesztésére szolgáló lehetőségstruktúraként értelmeződik. Ezzel szemben Rudolf és beltenger melléki tellurikus birodalma számára az a „végidőt” jeleníti meg, melyben ellehetetlenül a saját szerű lét új világtörténelmi szituációban való megjelenítése. A császár számára így a létszerű döntést teljes személyes és történelmi egzisztenciájának a választ egyre erősebben és intenzívebben követelő történelmi kérdéssel való tudatos szembehelyezése, mint sorsban való kitartás jelenti.

Ebben a keretben Schmitt számára a császár alakja a belső szituáció és a világszituáció közti megkülönböztetés tudatos artikulálása révén a politikai belsőleg destruktív intenzitását és expanzivitását visszafojtó semleges típusaként, és katekhónként, az ember történelmi cselekvésének színhelyét felszámoló idő folyamának feltartóztatójaként [Aufhalter] értelmeződik. Rudolf császár alakjának passzív heroizmusa ebben az interpretatív teljesítményben mutatkozik meg, melynek révén „valójában feltartóztatta és évtizedeken át elhalasztotta a harmincéves háború kitörését.”⁷

Schmitt Rudolf szituációját a politikai logikájának az államközi viszonyok térstruktúrájában megvalósuló működésmódja mentén elemezve Leo Straussnak a *Der Begriff des Politischen*-hez fűzött megjegyzéseiben szereplő, a semleges alakjáról szóló leírás egy világtörténelmi epizódon keresztül történő konkretizálását, egyben tragikus interpretációját nyújtja. Érdeemes megfigyelni, hogy a semleges pozícióját maga Strauss is egy, a kora-modern éra harcászatának jellegzetes eljárásait (a hadviselők egymással szemben felálló oszlopai, frontális ágyú- és muskétatűz⁸, manőver) felidéző csata képi kontextusában helyezi el.

Őt idézve: „A csata csak halálos ellenségek között zajlik, akik teljes megvetéssel [...] taszítják félre a "semlegest", aki közvetíteni, manőverezni próbál köztük. A "megvetés" szó szerint értendő, nem vesznek tudomást a semlegesről, mindegyikük saját ellenségét szemléli figyelmesen, hogy szabad tűzvonalat nyerjen. Kezük egyetlen mozdulatával -anélkül, hogy ránéznének- intik félre a semlegest, aki habozva a középpontban ógyeleg, megszakítva ezzel az ellenség látványát.”⁹

Az új világ szárazföldterületeinek felosztásáról szóló világszituáció frontjai, a világprotestantizmus és a világkatolicizmus perspektívájában

⁷ ibid. uo.

⁸ A vonatkozó angol harcászati szakszóval: „volley fire”

⁹ Strauss 2007. 121.

maga a barát és ellenség konkrét meghatározását jelentő döntés meghozatalával szembe szegülő semleges alakja tűnik fel a megszakítotttság, azaz a törés reprezentánsaként. Akit a szembenállás történelmi realizálása érdekében ki kell taszítaniuk a középpontból. A semleges diszlokációjával, melyet a korábbi térrend fogalmai szerint periférikus óceánmelléki hatalmak -Anglia, Németalföld és Spanyolország-hajtanak végre, a középpont a még fennálló összekapcsolódásokat őrző, ezzel a közvetítést lehetővé tevő közegből a világtörténelmi szembenállás erői által hordozott új energiák megnyilvánulási helyévé, a harc csomópontjává alakul át.

A középpont a feltartóztatás ellenerejét képviselő semleges eltávolítása – Schmitt elbeszélésében Rudolf trónfosztása, majd 1612-ben történt elhunyt – után is megőríz valamit annak „neutrális-passzív” karakteréből, amennyiben a passzivitás intenzifikációján keresztül tőle lényegileg idegen szellemi erők működésének és összecsapásának megtapasztalójává és elszenvedőjévé válik. A középpontnak a harmincéves háború schmitti interpretációjában feltáruló tragikum, hogy az a harc terepévé válva a politikai expanzivitását egy interiorizált, éppen ezért különösen intenzív, ugyanakkor valós egzisztenciális jelentést nélkülöző formában tapasztalja meg.

Mivel ahogy Schmitt a *Der Begriff des Politischen*-ben írja, „a politikai pontját a távolságteremtés intenzitása felől határozzák meg, melyhez a mértékadó egyesülések és szétválások igazodnak”¹⁰, így a politikai nem áthidalja, hanem -a szembenállás logikai perspektívájából vákuumként azonosítva azt – behatol a középpont helyére és átjárja azt. Ezáltal felbomlasztja a semleges pozíciója által képviselt azon összekapcsolódásokat, melyekre az a saját racionális léthelyzetét és szocialitását korábban alapozta. Ezzel egyidejűleg pedig felerősíti azokat a szétválásokat, melyek közt a középpont által megjelenített racionalitás ezt megelőzően még képes volt közvetíteni, és így relativizálni azokat.

A geográfiai és a szellemi szituációjában egyaránt végbemenő diszlokáció folyamatában a középpont többé már nem képes önállóan meghatározni saját rendjét és orientációját, az ebből fakadó, a barátról és ellenségről szóló szuverén döntésre való képtelensége pedig polgárháborúhoz, mint a harcoló felek ellenirányú döntésének saját államtestén belüli replikálásához és megkettőződéséhez vezet. Mindez pedig a számára létszerűen idegen konfliktusba való totális bevonódásával jár együtt. Ezzel katolicizmus és protestantizmus Németország korábbi szellemi szituációjában belsőként és mediálhatóként jelentkező ellentéte

¹⁰ Schmitt 2002b. 41.

immár az azok különösen intenzív, polemikusan egymásra irányuló változatait megjelenítő jezsuitizmus és kálvinizmus világtörténelmi szembenállásának formáját ölti.¹¹

Ezen a ponton szellemi tartalomnak és politikai formának korábban a katekhón alakja által megőrzött egysége széthasad. Az ön-egzisztencia, mint tartalom és forma totalitása kommunikálhatatlanná és közvetíthetetlené válik, ezzel a jelentésszerű történelmi cselekvés lehetősége, és a történelmi lét jelentésszerűsége egyaránt szétfoszlik. A sajátos lét kibontakoztatása mentén a teremtményi szabadság, az elrendelt idő folyásába való bekapcsolódás révén pedig a teremtés megtapasztalását szolgáló történelmi élmény pusztán az erőszak tapasztalatává válik. A maga történelmi konkrétságában a közép-európai német szárazföldi birodalom pedig egy, a korábbi világkorszakot saját centrumából kisugárzó rendje és térbeli orientációja révén meghatározó szereplőből az új világtörténelmi konfrontáció nézőpontjából perifériává silányul. Ezzel a szembenállásban meghatározó szerepet játszó, a tengeri létmódba való átmenetet képviselő antagonisztikus hatalmak ütközőzónájává alakul át.¹² A *La tensión planetaria* című előadásában Schmitt így a harmincéves háborúra egyenesen „az 1618-48 között német földön zajló intervenciós háború”-ként hivatkozik.¹³

A diszlokáció traumatikus élménye a sorseselemény saját, belső szempontú el nem beszéltségében, a vonatkozó történelmi és irodalmi tudat referenciahiányos állapotában, és a személyes sors és a világszituáció összeütközése mentén a valódi történelmi jelentést felmutató tragikus művészi formaadás hiányában is megmutatkozik. II. Rudolf és a Német-római Birodalom tragédiája így Shakespeare Hamletjével szemben nem drámai remekmű formáját ölti, hanem csupán tragikus epizódként jelenik meg a *Land und Meer*, mint „világtörténelmi elmélkedés” keretében, egy mese formáját öltő könyvecske lapjain. Schmitt kislányához, Animához szóló narrációjában „a magányos német tragikus alakjáról” szólva így fogalmaz: „Keveset hallhattál róla, és azt sem mondhatjuk, hogy tovább élne a német nép történelmi emlékezetében.”¹⁴

Itt láthatóvá válik, hogy annak a *Der Begriff des Politischen* vonatkozásában megvalósuló elméleti-tisztázó és illusztratív szerepén túl a *Land und Meer* Rudolf-epizódja Schmitt saját perspektívájából szemlélve azt a Föld új nomoszájának tizenhatodik-tizenhetedik századi megszületéséről szóló angolszász-központú epikus-heroikus nagy

¹¹ Schmitt 2015a. Ch. 15.

¹² *ibid.* uo.

¹³ Schmitt 2014. Ch. I.

¹⁴ Schmitt 2015a. Ch. 15.

metanarratíva kis elbeszélés formáját öltő ellendarabjaként, „színdarab a színdarabban-ként” funkcionál. A világkorszak huszadik századi lezárultakor, a közép-európai szárazföldi hatalom, mint múltbeli és –ahogy a zárófejezet tanúsága szerint Schmitt a kézirat befejezésekor már tisztában van ezzel- jövőbeni legyőzött oldaláról beszélve el az eseményt.

Ebben a vonatkozásban Rudolf alakja, és a számára készült, az ottomán szárazföldi hatalom, mint a keresztény európai térrendtől idegen entitás felett aratott győzelem allegóriájával díszített császári korona, mely a közép-európai Habsburg Monarchia uralkodóinak tulajdonába átmenve azok Lajtán túli tartományaik felett gyakorolt uralmának szimbólumává vált, szellemi és tárgyi-ikonográfiai összefüggésbe kerül a végidők egy másik császárával. Schmitt a *Beschleuniger wider Willen*-ben a katekhón egy újabb konkrét történeti megnyilvánulásaként azonosítja az „öreg császárt, Ferenc Józsefet, aki úgy tűnt, mintha pusztán saját léte által újra és újra visszatartaná az elaggott Habsburg birodalom végét, és akiről szólván az a széles körben elterjedt vélemény, hogy Ausztria egészen addig nem esik szét, amíg ő él több volt, mint bolondos babonaság.”¹⁵

Rudolf császár a harmincéves háború feltartóztatására irányuló katekhóni törekvésének sikertelensége, és ennek elkerülhetetlen volta Schmitt számára a németiség és Németország, mint az európai középpontot reprezentáló földrajzi és szellemi egység sorstragédiája jelenik meg. A modernségbe való átmenet során bekövetkezett elementáris törést a szellemi tartalom és politikai forma tellurikus létmódból fakadó totalitásának elvesztése, a sajátyszerű konkrét reprezentációjának ellehetetlenülése jelenti. A világtörténelmi folyamatban ezt a törést a Schmitt geopolitikai koncepciójában a nagytérrend központi fogalmában megjelenített, a politikai szuverén tartalmi meghatározására és térbeli kibontakoztatására törekvő „nagy mozgató” [grosser Beweger] elképzelés¹⁶ sem tudta áthidalni és kitölteni. Az a katekhóni feltartóztatás helyére lépve csak Németország önálló politikai létének újabb (ön)felszámolásához ágyazott meg.

A *Land und Meer* lapjain a keresztény Német-római császár katekhóni alakja a „zsidó kabbalista” beavatott, a *Das Meer gegen das Land*-ban „világias bölcsességű”¹⁷ jelzővel felövezett Abravánél implicit ellenfigurájaként is funkcionál. Ennek keretében Schmitt Németország sorstragédiáját a Leviatán és a Behemót összecsapásának kabbalisztikus legendájával állítja szembe. A legenda valószínűsíthető szerzőjeként a

¹⁵ Schmitt 1995. 436. idézi: Hiromura 2020. 178.

¹⁶ *ibid.* uo. idézi: Hell 2004. 305

¹⁷ Schmitt 1941. 1. idézi: Zeitlin 2015. Ch. „Composition”

nagy földrajzi felfedezések korában élt Izsák Abravánelt, a kiemelkedő zsidó államférfit, pénzembert és filozófust nevezi meg. Schmitt antiszemita interpretációja a Leviatánról szóló elbeszélést a „zsidó nép harci mítoszaként” jeleníti meg. A politikai prófécia zsidó alakjai a keresztény Európa rendjén és orientációján kívül és felül állva „hatalmas semlegesekként” szemlélik a keresztény tengeri és szárazföldi hatalmak térben zajló összezapását. Arra az elrendelt időre várakoznak, melyben az egymást végül halálosan meggyengítő harcoló felekbe benyomulva, azok struktúráinak romjain kibontakoztathatják saját szellemi és történelmi egzisztenciájukat. Schmitt vádnak beillő értelmezése szerint „Ez az, ahogyan a zsidók a világtörténelmet interpretálják.”¹⁸ A Rudolf-epizód így a politikai monopolizálásával, ezen keresztül nép, állam és politikai vezetés létszerű egységének helyreállításával a törést áthidaló minőségi értelemben totális állam melletti schmitti hitvallásként is értelmezhető.

Ahogy Samuel Garret Zeitlin, az angol kritikai kiadás fordítója a műhöz fűzött kísérőtanulmányában megfogalmazza: „Schmitt 'az ember'-ről alkotott fogalma privatív kategória – mely tagadja azoknak az emberi mivoltát, akik kizárásra kerülnek belőle [...] Schmitt arra használja fel a földhöz-kapcsoltság kritériumát, hogy polemikusan dehumanizálja a zsidó népet [...] Schmitt előadásában a zsidó nép, nélkülözve a saját földterületét és azt az ebből fakadó képességet, hogy a szárazföld terében verjen gyökereket, az ember státuszát is nélkülözi.”¹⁹ Julia Hell pedig a szövegben jelenlévő antiszemita szemantikai tartalmakra tekintettel érthető és indokolt élességgel írja, hogy „A Land und Meer mottója valami ilyesféle lehetne: „Ez az, ahogyan a *nem-zsidók* a világtörténelmet interpretálják.”²⁰

Ez a schmitti polémia éppen adott irányára tekintettel tetszés szerint behelyettesíthető vagy kibővíthető az angolszászokkal és a kálvinistákkal is, a valódi mottó azonban inkább így hangozhatna: „Ez az, ahogyan annak *legyőzöttjei* a világtörténelmet interpretálják.” A második világháború lezárultát követően Schmitt a *Glossarium* lapjain magát a politikai ön-egzisztenciájától és formájától megfosztott német népet azonosítja a katekhón alakjával: „A katekhón hiány, éhség, nyomorúság és erőtlenség. Azok, akik nem kormányoznak, maga a nép az”²¹. Ennek sorsszituációjában osztozva pedig önmagát a hatalomnélküliek

¹⁸ Schmitt 2015a. Ch. 3. A „zsidó front” schmitti antiszemita koncepciójához lásd: Schmitt 1996b. 65-74.

¹⁹ Zeitlin 2015. Ch.: „The Human”.

²⁰ Hell 2004. 308.

²¹ Schmitt 1991a. 272. idézi: Lievens 2011. 128.

reprezentánsaként jeleníti meg a *Gespräch über die Macht und den Zugang zum Machthaber*²² című rádiójátékban.

Így nem véletlen, hogy a *Land und Meer* elsőként szolgál a katekhón fogalmának nyilvános formájú, elméleti igényű részletesebb tárgyalásával, ahogy az sem, hogy az életmű háború utáni szakaszában a „katekhóni történelem” koncepciójának konkretizálása Schmitt központi és tartós törekvésévé válik majd. Éppen a háborús időszak geopolitikai tárgyú írásaiból kiindulva. Így a Schmitt által a szövegben rejtetten kritizált, államot és szocialitást felszámoló nemzetiszocializmus, és a zárófejezet implicit utalásai mentén előre jelzett második világháborús vereség, mint kortárs sorstragédiák időszakában felmutatott kora-modern „német tragédia” egyszerre szolgál Schmitt saját weimari pozíciójának visszamenőleges igazolásaként²³, a nagytérrend és az élettér elképzelésével összefonódó nemzetiszocialista Mitteleuropa projekt felett mondott gyászbeszédként, és a háború utáni -erős öncenzúrának alávetett- kiadások vonatkozásában a második világháborút követő rendezéstől a hidegháború korszakán át napjainkig is releváns „német kérdés” előképeként.

3. A fantasztikus fogalma

Eduardo Mendieta a *Land und Meer*-ről írt tanulmányában a természeti elemeket és az ezek közti oppozíciókat megjelenítő, kabbalisztikus eredetű „nagy állatok” schmitti térszimbolikában játszott központiséga²⁴ kapcsán találóan jegyzi meg, hogy Schmitt egy „politikai bestiáriumot” dolgoz ki.²⁵ Ez a politikai bestiárium a tengerre alapozott létmód tárgyalásakor különös ember-állat hibriddekkal gyarapszik, amikor Schmitt a *Land und Meer* lapjain a tizenhatodik-tizenhetedik század nagy térforradalmát véghez vivő angol tengerhajósokat visszatérően „tengeri kutyákként” és „halemberekként” jeleníti meg. Zeitlin már idézett tanulmányában mindezt a második világháború kontextusába helyezve az angolszász tengeri hatalmak frontja ellen irányuló polemikus, dehumanizáló célú retorikai eljárásként interpretálja.

Őt idézve: „Schmitt szövegének több helyén is azt állítja, hogy az angol tengerjárók "tisztán tengeri létezőmód" mellett meghozott döntése

²² Schmitt 2015b. 27. magyarul lásd: Schmitt 1991b. 116.

²³ Lásd a Németország számára külsődleges és létszerű értelemben idegen, egymást kölcsönösen kizáró politikai-társadalmi-gazdasági alternatívákat képviselő totális pártok, és a liberális parlamentarizmus képében a polgárháborút intézményesítő „mennyiségi értelemben totális állam” kritikáját az életmű weimari időszakának kései írásaiban.

²⁴ Schmitt 2015a. Ch. 3., Ch. 20

²⁵ Mendieta 2011. 261-262.

egybeesett azok habzó szájú tengeri kutyákká [Seeschäumer] vagy "halakká" való átalakulásával. A tenger mellett, és így a szárazföld ellenében meghozott döntés a Land und Meer fogalmi mentén az ember emberi mivoltának elvesztését jelenti, ami valamely, az embertől eltérő dologgal való átalakuláshoz vezet el. [...] Schmitt előadásában a tenger mellett hozott angol döntés az, ami emberi státuszuk elvesztését eredményezi".²⁶

Zeitlin megállapításához kapcsolódva én is úgy látom, hogy az angolok ember-állat hibridekként való szerepeltetése több olyan „humorból született félig-ironikus irodalmi ötlet”-nél, melynek politikai természetlenségére maga Schmitt mutat rá a Hobbes-könyvben.²⁷ Ugyanakkor az annak polemikus jellege, idegenre és külsőre irányultsága miatt a legkönnyebben azonosítható retorikai réteg elemzésére épülő dehumanizációs tézisen túl a tengeri kutyák és halemberek szimbolikája termékenyen, a mű belső fogalmi összefüggéseit megvilágító módon interpretálható a barokk korának ikonográfiai szimbolizmus mentén is.

Ezt Schmitt a *Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes* és a *Hamlet oder Hekuba* tanúsága szerint behatóan ismerte és elemezte, meglátásom szerint a *Land und Meer* lapjain pedig tudatosan alkalmazta is. Az ikonográfiai szimbolizmus kontextusában az intenzív vizualitású, ebben az értelemben egyszerű és közvetlenül ható nyelvi képek a pusztán ábrázolási formájukon túlmutató, összetett szellemi jelentéstartalmak hordozóiként nyilvánulnak meg.²⁸ Ebben a vonatkozásban a *Land und Meer* alcíméhez *-Eine weltgeschichtliche Betrachtung-* illeszkedve a mű mélyebb jelentéstartalmaira és belső összefüggéseire rávilágító „meditációs objektumokként” szolgálnak az olvasó számára. Ha elfogadjuk, hogy az ember-állat hibridek, mint fantasztikus figurák schmitti szerepeltetése nem csupán a mese műfajából táplálkozó ironikus irodalmi ötlet, és egyben több, mint egy dehumanizációs célú retorikai stratégia nyelvi eszköze, úgy a beljük zárt tartalom feltárása érdekében érdemes a fantasztikus irodalomelméleti fogalmához fordulnunk.

Rosemary Jackson megállapítása szerint a fantasztikus eredete a kora-modern érában zajló, a természeti hagyományos vonatkozásában meghatározott természetfelettről alkotott képzetektől egy növekvő mértékben tudományos világmegejtés felé történő elmozdulásban, mint interpretációs törésben lelhető fel. A fantasztikus, mint ábrázolásmód funkcionálisan annak az organikus-természeti világnak háttérbe

²⁶ Zeitlin 2015. Ch.: „The Human”.

²⁷ Schmitt: 1996b. 27.

²⁸ Árkai 2002. 308.

szorulásával kiüresedett, az emberi létezésben benne rejlő lehetőségek heroikus-cselekvő kibontakoztatására vonatkozó jelentéstérnek a betöltésére irányul, melyet a szubjektum és objektum, egyén és történelem, ember és természeti tér merev elválasztását valló új tudományos-rationális világmodellek nem tudnak közvetíteni.²⁹

A fantasztikus tehát nem a már meghaladott teológiai korszak reziduuma, hanem a szekularizáció és a „varázstalanítás” sajátos terméke, a reprezentáció kora-modern érában fellépő válságára adott interpretatív válaszkísérlet. Mindez abból a szubjektum által átélt krízisből, mint traumatikus tapasztalatból táplálkozik, melyet a nyelven keresztül a valósággal megélt szimbiózis élményének, a korábbi léttapasztalat közvetlenségének és univerzális közvetíthetőségének elvesztése jelent.³⁰ Ebben a keretben a fantasztikus a törés áthidalásának kísérleteként azonosítható. Melynek révén az emberi egzisztencia egy átmenetben, a modernitás betörési pontján, a tárgyi és társadalmi valóság megváltozott körülményei között „száműzetésének helyéről”, a köztesből és a rögzítetlenből kiindulva, új formát öltve és alakját az „idő jelévé” áttranszformálva kísérli meg visszahódítani a maga számára a lét jelentésbirodalmát.

A fantasztikus ennek megfelelően nem a természetfelettség elképzelésének a korszak szekularizációs tendenciája mentén egyre növekvő mértékben belsővé, ezzel „pusztán” esztétikaivá váló kontextusában fogalmazódik meg. Cselekvő emberi erők egy olyan, önmeghatározásra és önreprezentációra irányuló megnyilvánulási formáját jelenti, melyben a konvencionális perspektívájában össze nem tartozó, diffúz-heterogén képi reprezentációk és nyelvi jelentéstartalmak kölcsönösen áthatják egymást, és egy új totalításban egyesülnek. A fantasztikus figura tartalomnak és formának ezt a létszerű teljességét külsőleg, szimbolikus formában jeleníti meg.

Ennek révén a szubjektum által magára vállalt történelmi jelentéstartalom új emergenciafokon, közvetlen formában bontakozik ki és ölt látható formát. A fantasztikuson keresztül a történelmi aktivitást hordozó szubjektum egy, a korábbi organikus-természeti konvencionális fogalmai szerint nem ebből a világból való, de mégis az ember által és emberek számára alkotott „új világ” korszituációjának konkrét reprezentánsaként lép fel. Ezzel egy, az önmeghatározást és önformaadást egyaránt magába foglaló radikális gesztus keretében a pusztán természetit és a szocialitás hagyományos formáit egyaránt

²⁹ Jackson 2009. 18. idézi: Kiss – Szőnyi E. 2002. 11.

³⁰ Kiss – Szőnyi E. 2002. 26-27.

meghaladó „nem tisztán emberiként”, egyben „több-mint-emberiként” nyilatkoztatja ki magát.³¹

4. A Velence-epizód

Schmitt ezt az interpretatív teljesítményként megnyilvánuló létszerű önrealizálást, melyet elbeszélésében a kora-modern éra angol tengerhajósai hajtottak végre, a Velencei Köztársaságnak, a megelőző korszak beltengeri hegemonjának a tenger elemével való szimbolikus egyesülését kifejező ceremóniával hasonlítja össze. A *Land und Meer* lapjain a városállam fejének a tengerrel kötött házasságának dekonstrukcióján keresztül Schmitt azt demonstrálja, hogy a beltenger melléki Velence létmódjának és tértudatának perspektívájából a tenger eleme nem vele egyként egylényegű, azaz a sajátos lét eszenciáját hordozó és azt kiterjesztő médiumként értelmeződött. Hanem mindvégig egzisztenciálisan idegen, előbb megszelídítendő, majd meghódítandó entitás maradt.

A *spozalizio del mare*-nak nevezett áldozati szertartás eredetileg a dalmát partvidék tizenegyedik században végbement meghódítására emlékező áldozócsüdtörtöki liturgikus könyörgés volt a tenger csendjéért és békéjéért. Csak az investitúra harcok során nyújtott támogatást viszonzó pápai gesztus nyomán, a tizenkettedik század második felére alakult ki történetileg ismertebb, ceremóniális formája. Ez a dózsének a tengerrel megkötött szimbolikus házasságán, a tengervíz szenteltvízzel való megáldásán, majd felszentelt gyűrűjének a tengerbe ejtésén keresztül a városállamnak a Földközi-tenger felett gyakorolt patriarchális-hitvesi uralmát jelképezte.

Ahogy Schmitt azt a „tengeri kutyák” létmódjával és tértudatával összehasonlítva írja: „Ez a szimbolikus eljegyzés vagy házasság, éppen ellenkezőleg, előfeltételezi azt, hogy az áldozó fél és az az istenség, akinek áldoz, egymástól különböző, sőt, valójában ellentétes esszenciák. Az ilyesfajta áldozatok egy külső, idegen elem megbékítésére szolgálnak. Velence esetében a szertartás lehetővé teszi annak határozott felismerését, hogy a szimbolikus aktus nem egy a tenger elemére alapozott létből nyeri értelmét; hanem inkább egy magasan fejlett tengerparti és lagúna-kultúra teremtette meg a maga sajátos ünnepi szimbólumstílusát önmaga számára. A pusztai tengeri navigáció és az előnyös partmenti pozíció kihasználásának alapjaira emelt kultúra

³¹ Jackson 2009. 10.

valójában teljességgel más, mint a történelmi lét egészének a szárazföldről a tengerre, mint egy másik elemre való áthelyezése.”³²

A *sposalizio del mare*, mint külsődleges-ceremoniális hatalmi reprezentáció tehát a fantasztikus formájában végbemenő, magából a szubjektumból kibontakozó jelentés- és (ön)formaadással szemben pontosan a valós létszerűséget nélkülözi. Így nem képes az ember önmagáról alkotott tudati képében már szervesen jelenlévő elementáris-szellemi tartalmat magában a létben visszatükrözni, és ezt a tartalmat a térben zajló emberi tevékenység mentén formába öntve visszatérően tudatosítani és megerősíteni. Így a politikai intenzitását és energiáját hordozó és kifejező, a politikai cselekvést táplálva magába a létbe átszivárgó autentikus térmítosz helyett csupán ember és tenger, mint két lényegileg eltérő léttartalom alkalmi összetalálkozásának, egyben elkerülhetetlen szétválásának esztetizált-művészi formájú külsődleges ábrázolásaként nyilvánul meg.

Ebben a keretben a liturgikus-ceremoniális formát öltő elbeszélés leválasztja magáról a ráaggatott politikai-hatalmi szimbolizmust, mint pusztán esetlegessé lett jelentésréteget. Ezzel a teljesség érzését valamilyen formában megtapasztaló, majd annak elvesztését átélő nézők legkülönfélébb, történelmi tértől és időtől független személyes léthelyzeteire szabadon adaptálható, megejtő szépségű legendává alakul. Így a benne foglalt reprezentáció szubjektívvé és esetlegessé, azaz tisztán esztétikaivá válik. A történelmi idő betörése mentén megmutatkozó autentikus tragikus tartalomnak a (szín)játékból való kizárásával a létteljesség elvesztésének traumája már belülré irányuló, szubjektív szentimentalizmusként jelentkezik. Ezzel a konkrét létezésben feloldhatatlan és áthidalhatatlan marad. Az a Schmitt által hangsúlyozott rendkívüli vonzerő, melyet a *sposalizio del Mare* a tizenkilencedik század romantikájának művészeire gyakorolt éppen ebből a hiányból, azaz a tartalom és forma konkrét egységének megteremtésére és a politikai jelentés valós jelenléten keresztüli felmutatására irányuló törekvés sikertelenségéből fakad.³³

A *Land und Meer* Velence-epizódja így a *Politische Romantik* okkazonalizmus-kritikájára is visszautalva analogikus viszonyt teremt a romantika, mint „irodalmi liberalizmus” és a liberalizmus, mint „politikai romantika” között. A romantika teátrális reprezentációfelfogásának létszerűséget nélkülöző pusztán esztétikai performativitása itt összetalálkozik a liberalizmus arra való alkalmatlanságával, hogy valós

³² Schmitt 2015a. Ch. 4.

³³ *ibid.* Ch. 3.

reprezentációt mutasson fel képviselőnek és képviseltnek a létélmény közvetlenségéből és egységességéből fakadó lényegi azonosulásán keresztül. Tartalom és forma így megvalósuló egysége révén pedig egy konkrét rendet és orientációt megalapozó autentikus térmitoszt fogalmazzon meg.³⁴ Schmitt elbeszélésében így „Nem a pompásan feldíszített állami bárkáik fedélzetén álló nemes dózsák, hanem vad kalandozók és tengeri kutyák, ügyes óceánjáró bálnavadászok és vakmerő tengerészek váltak egy új tengeri létmód első hőseivé.”³⁵

A schmitti elbeszélés a tartalom létszerű reprezentációjára vonatkozó különbségen túl egy mind elméleti vonatkozásaiban, mind Schmitt antiszemita magánmitológiája szempontjából releváns analógiára is rámutat Anglia és Velence világtörténelmi szerepének vonatkozásában. Schmitt retorikája explicit párhuzamot von a modern angol óceáni világbirodalom és a középkori földközi-tengeri thalasszokrácia politikai karaktere között, amikor Velencét egy előnyös tenger melléki pozíciójának tudatos kihasználásából fakadó, a politikait a gazdasági felől meghatározó sajátos „proto-liberalizmus” letéteményeseként jeleníti meg. Ez a „proto-liberalizmus” a történelmi idő akcelerációjának és a térrendben fennálló összekapcsolódások felbomlásának eszközeként nyilvánult meg. Az 1122 -1124 között zajló velencei és az 1202-1204 közti negyedik keresztes hadjárat során gazdasági érdekeiből kiindulva végérvényesen meggyengítette azt a schmitti retorikában „valódi feltartóztató”-ként és „katekhón”-ként megjelölt Bizáncot, amely a keresztény térstruktúrába illeszkedő rivális tengeri hatalomként „gyengesége ellenére évszázadokon át "kitartott" az Iszlámmal szemben”.³⁶

Velence ezzel a keresztény középkor tellurikus térrendjének perspektívájából nézve ugyanúgy eltérő szellemi és léttartalmakat hordozó és idegen politikai szempontokat érvényesítő határentitásként, anomáliaként tűnik fel, ahogy a Brit Birodalom szerepel a modern kontinentális államközi kapcsolatok struktúrájának működésmódja felől tekintve. Őt idézve: „A Velencei Köztársaságra csaknem fél évezreden át a tenger feletti uralom és a tengeri kereskedelmen alapuló gazdagság szimbólumaként, a magas politika ragyogó vívmányaként, ezzel egyidejűleg "a gazdaságtörténet minden korszakának legkülönösebb alkotásaként" tekintettek. Mindaz, amit az Angliától ájuldozók a tizenhét századiktól a huszadik századig ámulatra méltónak találtak Angliában, már korábban csodálatra talált Velencében: a hatalmas gazdagság; a diplomáciai fölény, melynek révén a tengeri hatalom tudta,

³⁴ Schmitt 1986.

³⁵ Schmitt 2015a. Ch. 5.

³⁶ ibid. Ch. 3.

hogy hogyan használja ki a szárazföldi hatalmak közti ellentéteket, és vívja meg a maga háborúit másokon keresztül; az arisztokratikus alkotmány, amely megoldani látszott a belső politikai rend problémáját; a vallási és filozófiai véleményekkel szembeni tolerancia; a szabadelvű eszméknek és a politikai emigránsoknak nyújtott menedékjog.”³⁷

A fent vázolt történelmi analógia kortárs politikai dimenzióját, a „semlegesítőkre és deterritorializálókra”, mint a szárazföld tellurikus rendjének és orientációjának ellenségeire vonatkozó antiszemita vád jelenti. Ezt az a párhuzam jeleníti meg, melyet Schmitt a Spanyolországból majd Nápolyból történt kiűzetését követően életét végül 1508-ban, Velencében „nagyhatalmú férfiként” befejező Izsák Abravánél, és a brit világbirodalom középpontját Ázsiába áthelyező, ezzel azt az európai tértudatról és államközi struktúráról végleg leválasztó Benjamin Disraeli, a „tizenkilencedik századi Abravánél”, alakjai között képez.³⁸

A Velencéről szóló schmitti elbeszélés keretében tehát minduntalan összefonódnak a történelmi és a kortárs jelentéssdimenziók. Mindez láthatóvá teszi, hogy a teátrális performativitás, mint létszerű tartalmat nélkülöző, üres reprezentáció Velence tárgyalásakor megfogalmazott kritikája a kortárs liberalizmus reprezentációfelfogásának egyszerre politikaelméleti és politikai kritikájaként is szolgál. A thalasszokrácia történelmi hanyatlása pedig az ipari forradalom menetében a liberalizmus depolitizáló és deterritorializáló erőinek alárendelődő angol világbirodalom jelenbeni sorsát előlegezi meg. A Brit Birodalom a mechanizáció és a racionalizáció tárgyi-szellemi folyamatában elvesztette a tértapasztalat létszerűségét, ezzel együtt pedig az autentikus reprezentációra és a térmítosz megfogalmazására való képességét is. Így a Schmitt prognózisa szerint már nem képes korábbi hatalmi hegemoniáját fenntartva átnavigálni magát a Föld új, a légtér elemének uralmára alapozott nomoszába.

5. A vademberek

Rudolf Simek tanulmánya alapján a fantasztikus ember-állat hibridek eredetét azokban a középkori, elsősorban kartográfiai keretben megjelenő vizuális reprezentációkban lelhetjük fel, melyek az ismert Föld peremvidégeit humanoid és bestiális testi jegyeket egyaránt ötvöző „szörnyűséges fajokkal” népesítették be. Ezek a teremtmények az ember szárazföldre alapozott létének vonatkozásában szemlélt

³⁷ ibid. uo

³⁸ ibid. Ch. 3, Ch. 17.

konvencionalitáshoz képest az abnormalitást jelenítik meg. Megjelenési formájukban csakúgy, mint térbeli létmódjukban és társadalmi szokásaikban is. Így egyszerre szolgálhatnak az isteni teremtés végtelen formai változatosságának és határtalanságának kifejezésekként, az emberi nem kereszténység terén kívül eső részének bukott és megváltatlan voltának illusztrációiként, és az ezek megtérítésére irányuló törekvést legitimáló politikai-teológiai képekként.³⁹ A *Der Nomos Der Erde*-ben Schmitt Ernst Kapp térantropológiai értelmezését követve maga is megemlíti, hogy a folyómelléki és beltenger menti kultúrák nyelvi-tudati térreprezentációjában az egzisztenciális értelemben idegen, de földrajzilag ismert területeket mitikus teremtmények és építmények határolják el a világtengereknek a nagy felfedezéseket megelőző világkorszak technológiai színvonalán bejárhatatlan terétől.⁴⁰

A schmitti narratíva a tizenhatodik és tizenhetedik század északnyugat-európai bálnavadász hajóseit azonosítja a világóceán első meghódítóiként, akik zsákmányukat követve bebarangolták és feltárták a világtengerek addig feltérképezetlen területeit. A bálnavadászok egyben a nagy térforradalom új térnézőpontjának első képviselőivé is váltak, amint a világtenger veszélyeivel dacolva egyre mélyebbre hatoltak be az óceánok terébe. Abba a térbe, melyet a tellurikus és thalasszikus tértudat még az emberitől lényegileg idegen entitásként ragadott meg és mitizált. A bálnavadászokban végbemenő radikális tudati változás egy emberi közösség önértelmezésének a tenger elemével való összekapcsolódásának feleltethető meg. Ezek a társadalmi eliteken kívül eső hivatásrendi csoportok az európai tudat és cselekvés számára frissen felnyílt terekben zajló zsákmányszerző tevékenységük során sajátos tudati azonosuláson mentek keresztül azzal az elemmel, melyre megélhetésüket és ezzel létüket alapozták.

Schmittet idézve: „Ez egy életveszélyes küzdelem volt két létforma között, amelyek mindketten a tenger elemében mozogtak, anélkül, hogy a szó zoológiai értelmében halak lettek volna. [...] itt lép be az, amit a vadász és zsákmánya közti személyes kapcsolatnak és belső, barát-ellenség köteléknek is nevezhetnénk. Itt az ember a tenger másik életformájával vívott csatáján keresztül egyre mélyebbre vonódik be a tengeri lét elementáris mélységeibe.”⁴¹ A *Land und Meer*-ben központi szerepet játszó, fejezeteken átívelő bálnavadász-elbeszélésben Schmitt ezt az elementáris konfrontációban végbemenő tudati azonosulást magában a szövegben jeleníti meg, a bálnákra vonatkoztatott

³⁹ Simek 2002.

⁴⁰ Schmitt 2006b. 52-53.

⁴¹ Schmitt 2015a. Ch. 5

antropomorfizációk és a bálnavadász hajósokra vonatkoztatott zoomorfizációk révén. Így „minden létformák legemberibbjét”, a zsákmányul szolgáló melegvérű cetet az „öt barbár kegyetlenséggel a kihalásba űző” emberek számára szolgáló csalétekként jeleníti meg. Amely képes volt folyamatosan mozgásban tartani és a tengeri létezőmódba csalni a halemberekként ábrázolt bálnavadász hajósokat.⁴²

Az elbeszélés keretében a tengeri kutyák és halemberek középkori térképészeti ábrázolásokból átöröklött figurái, mint a világóceánokat az emberi megismeréstől és tapasztalástól elzáró, a „más tér” által képviselt egzisztenciális idegenséget és fenyegetést tudati szinten megjelenítő szimbolikus határ-reprezentációk statikusból dinamikussá és expanzívvá válnak. Így Schmitt retorikájában eleven lényekként kerülnek ábrázolására. Az alakjukban végbemenő mozgást Schmitt annak a történeti mozgásnak az analógiájaként jeleníti meg, melyet Anglia a tizenhatodik-tizenhetedik század szárazföld és világtenger, világtatolizmus és világtprotestantizmus szembenállását jelentő politikai térszituációjában hajtott végre. A kappi értelmezési keretben Anglia a kontinens peremén folytatott sziget-létét az óceán egy mozgásban lévő darabjává áttranszformálva a beltenger mentiből az óceáni kultúrába való autentikus átmenet első és egyedüli véghez vivőjévé vált. Ezzel egyidejűleg egy, a tellurikustól gyökeresen eltérő, a tenger elemére alapozott tértudat és létmód letéteményese lett.

Ahogy Schmitt a *Land und Meer*-ben megfogalmazza: „Amikor Anglia átlépett egy tisztán tengeri létbe, a világ többi részével fennálló minden szükségyszerű viszonyának, különösképpen pedig az európai kontinens államaival folytatott kapcsolatának is át kellett alakulnia. Az angol politika minden mércéje és aránya szétválasztódott az összes többi európai országtól, és összehasonlíthatatlanná vált azokkal.”⁴³ A tenger eleme felé irányuló történelmi és tudati elmozdulás a szárazföldön folytatott lét határainak cseppfolyóssá válását vonja magával. Ezzel az addig csupán elgondolhatóként jelenlévő, a konkrét rend és orientáció fennmaradásának érdekében abból kizárt, felforgató jellegű tartalmak átáramlanak a normál létbe. Ezeknek a tartalmaknak a társadalmi létben való összesűrűsödése pedig annak gyökeres, egyszerre szellemi és anyagi átalakulásával, mint formaöltéssel jár együtt. Ezzel a hullámozó tenger kiönt a medencéjéből, és elnyeléssel fenyegeti a schmitti retorikában az ember otthonaként, egyben a létét szabályozó normák forrásaként ábrázolt szárazföldet.

⁴² ibid. uo.

⁴³ ibid. Ch. 17.

A szárazföldre alapozott létmód perspektívájából nézve az addig az emberi tér és tudat határvidékére száműzött, a nyelvi vizualitás kötőereje révén „idegenként” megrögzített és határok közé szorított szellemi jelentéstartalmakat megjelenítő mitikus peremfigurák a kortárs világszituációban egybefolynak az angol partizánhajósok történeti alakjával. Ekkor konkrét történelmi reprezentánsra lelve testet öltenek, és a politikai intenzitása és energiája által mozgatva megkezdik az egzisztenciájuk új középpontját jelentő tengeri létmódra alapozott önálló jelentésbirodalmuk kibontakoztatását. Ahogy Schmitt írja, „A tizenhatodik és a tizenhetedik században zajló, a tenger eleme felé irányuló fordulat előretolt hadoszlopát [...] mindenféle tengeri kutyák, kalózok, korzárok, tengeri kereskedelmet űző kalandorok alkotják.”⁴⁴

Ez a formaöltés és jelentésadás külsőleg a szárazföld terében folytatott lét nyelvi fogalmiságából fakadó tellurikus szocialitás, normarend és politikai forma totális tagadásaként, egyben egy új rend és orientáció megfogalmazásaként és létszerű képviselteként nyilvánul meg. Mindez abban a politikai valóság szubjektív-voluntarista újrafogalmazását jelentő interpretatív gesztusban konkretizálódik, melyet Schmitt a *Theorie des Partisanen*-ben így jelenít meg: „Az ellenség az én saját szintemen áll. Ebből az okból következően nekem kell vele harcolva megütközni, hogy saját mértékre, saját határra, és saját alakra tegyek szert.”⁴⁵

Mindez a konfrontáció valóságában tellurikus ellenségeiknek a világoceánok szférájából történő kiszorításában, egyben a tőlük elragadott áruk és javak elragadásában és bekebelezésében nyilvánul meg. Így a tengeri kutyák fantasztikus alakjaiban eredetileg szimbolikus-vizuális jelentésformában megjelenített különbségtétel és lehatárolás, mely regularitás és irregularitás között áll fenn, már a törvény alatt álló szárazföld és a törvény nélküli világtenger létszerű értelemben eltérő rendje közti térbeli elhatárolássá alakul át.

Ez a korai kapitalizmus Schmitt által „korzár kapitalizmusként” leírt változatában összegződött, melyben a társadalom egésze részt vállalt a politikai és metafizikai ellenségként felfogott katolikus Spanyolország elleni harcban. A harc olyan karakterisztikus eljárásai, mint a tengeri kereskedelem lefölözése, a csempészet és a kalózkodás, túlléptek a legalitás és regularitás határain. A törvény nélküli tengeren navigáló partizánhajós megbízó állama ellenségeinek hajóit már ugyanúgy az isteni gondviselés nyújtotta szabad zsákmánynak tekintette, amint a

⁴⁴ Schmitt 2015a. Ch. 7.

⁴⁵ Schmitt 2002c. 156.

bálnavadász hajósok a ceteket.⁴⁶ Egyidejűleg azzal is tisztában volt, hogy a jog tellurikus fogalmával operáló ellenségei, a szárazföldi hatalmak nem ismerik őt el legitim hadviselőként. Fogságba esése esetén „hostis generis humani”-ként lógatnék fel őt, megtagadva tőle magát az emberi státuszt is.

Amint a szárazföld terében folytatott lét perspektívájában a partizánhajóstól elragadják az ember státuszát, úgy ő ezt a státuszt a tenger elemére alapozott létben, a maga sajátos tértudata és létmódja mentén fogalmazza újra. Ez a tellurikus létmód és tértudat oppozíciójaként fellépő radikális önmeghatározás és önformaadás a predesztináció kálvinista tanából nyeri a politikai elánt és energiát. Ahogy Schmitt írja: „Világi értelemben a predesztinációba vetett hit csupán annak az öntudatnak a legszélsőségesebb felfokozottsága, hogy egy olyan világhoz tartozunk, amely különbözik attól a romlott világtól, amely bukásra van kárhoztatva. A modern szociológia szóhasználatával élve, ez egy olyan elit öntudatának legmagasabb foka, amely biztos a saját rangjában és abban, hogy eljött a maga történelmi órája. Egyszerűbben és emberibb nyelven szólva, ez a megváltás bizonyossága, az éppen most jelentkező, egyszer és mindenkorra szóló megváltásé, mely minden más fogalommal szemben az egész világtörténelem döntő értelmeként szolgál.” Schmitt ugyanitt a katolikus spanyol világbirodalom ellen harcoló kálvinista holland tengeri koldusok dalát idézi, mely szerint az idők végén, a Föld újrateremtésével „A szárazföld tengerré lesz, s így szabaddá válik majd.”⁴⁷

Az emberről alkotott egységes kép meghasadása, a tértudat megváltozása mentén végbemenő megkettőződése magával vonja a térben zajló háború két eltérő koncepciójának megjelenését is. A kontinens belterületén folyó szárazföldi háborúk a tizenhatodik századtól kezdődően növekvő mértékben államilag szervezett és működtetett, az államhatalomnak megfeleltethető hadseregek valós fizikai konfrontációján alapultak, melyben a harci tevékenység tere a hadszíntérre korlátozódott. Ennek megfelelően a polgári lakosság nem számított ellenségnek, a megszálló hadseregek pedig érdekében állt a helyi hatóságokkal egy minimális együttműködést kialakítani az ellátás biztosítása és a megszállt terület pacifikálása céljából. Ezzel szemben a tengeren folyó háborúk karakterét az a sajátosság formálta, hogy annak szükségszerűen be kellett vonnia a harci cselekmények szférájába az ellenség kereskedelmét és nemzetgazdaságát is. Ilyen módon a tengeri hadviselés totális formát ölt

⁴⁶ Schmitt 2015a. Ch. 8.

⁴⁷ ibid. Ch. 15.

és olyan praxisokban fejeződik ki, mint a blokád vagy az ellenséges zászló alatt hajózó kereskedelmi hajók elfogása, amelyek nem csupán az ellenséges államalakulatot, hanem annak egész lakosságát és az azzal kereskedelmi kapcsolatokat fenntartó semleges feleket is érintik.

Ahogy Schmitt írja, „az a törés, amely szárazföld és tenger közt húzódik a szárazföldi és a tengeri háború közötti törésben tárulkozik fel. A szárazföldi és a tengeri háború valójában mindig is különböző dolgok voltak stratégiai és taktikai értelemben. Most azonban ellentétük különböző világok és ellentétes jogi meggyőzések kifejeződésévé válik.” A Föld új felosztásának következtében megszülető globális térrend így a szárazföld és a nyílt tenger elválasztásán nyugodott. Míg Európa szárazföldi területeit számos eltérő szuverén és formálisan egyenlő államalakulat foglalta el kiegészülve a kolóniákkal, azok tengeren túli, nem a valós államterület részeként szemlélt szerzeményeivel, addig a nyílt tengeren a korszak mindenkor legerősebb tengeri hatalmának katonatechnológiai hegemoniája érvényesült.⁴⁸

Ez a Föld új térrendjébe való átmenet mentén fellépő, külpolitikai szintre emelt vallásfelekezeti ellenségeskedés rendkívüli intenzitást képvisel a megelőző korszak keresztény európai térrendjének belháborúival összehasonlítva. Ezzel végleg feloldja a korábbi térrend struktúrájának azon összekapcsolódásait, melyek az európai államok közös földrajzi térben való együtt-létezésére és a hegeli Sittlichkeit értelmében vett közös erkölcsiségére alapultak. Schmitt a *Der Begriff des Politischen*-ben Oliver Cromwellnek a „pápista Spanyolországról”, „a természettől való, a gondviselés adta” ellenségről szóló 1656. szeptember 17-i beszédét, mint az ellenség konkrét felismerésének pillanatát „a nagypolitika csúcspontjaként” azonosítja. Ez a szembenállás „a legmélyebb és végső ellenségesség” példaként egyben az ellenség létszerű értékét tagadó, azt teljes jogtalanságba és értéktelenségbe taszító modern megsemmisítő háborúk típusának első történeti megjelenéseként kerül értelmezésre.⁴⁹

Ezzel Schmitt azt az első és második világháborús háborús propagandájában megfogalmazott vádat, mely Németországot a hadviselés totalizálójaként és a polgári lakosságra való kiterjesztőjeként jeleníti meg, a „sorok között” annak kiagyalóira, az angolszász hatalmakra fordítja vissza. Ebben az értelmezési keretben a tenger felszínén folyó hadviselést a légtér perspektívájából feloldó légi harc, és az ahhoz egy mélységi dimenziót illesztő tengeralattjáró-háború ellenerőkként lépnek fel

⁴⁸ *ibid.* Ch. 16.

⁴⁹ Schmitt 2002b. 46-47.

az angolszász tengeri harcászattal szemben. Így egy új, többé már nem Anglia tengerhatalmi hegemóniája által meghatározott térrend kialakításának politikai eszközeiként jelennek meg.

Schmitt interpretációjában a tenger eleme mellett hozott angol döntés az „elrendelt időbe” való behelyezkedésként, egy transzcendens szellemi tartalom létben való felmutatásaként értelmeződik. Anglia ezzel a maga sajátos egzisztenciáját a Föld új rendjében, mint „erős teremtettségben” konkretizálta, a történelmi tér és idő megváltozása keltette lehetőségstruktúrán keresztül. Schmitt ezoterikus történelemszemléletében ezzel „a tengeri rablók nagy kora egy tizenharmadik századi régi angol próféciát teljesített be”, melynek értelmében „Az oroszán gyermekei a tenger halaivá alakulnak majd át.”⁵⁰ Schmitt az angolokra, mint a „tenger gyermekeire” való visszatérő hivatkozások mentén Ózeás (Hóseás) könyvének egy szöveghelyére utalva fogalmazza meg a maga ellen-próféciáját: „Post Dominum ambulabunt, quasi leo rugiet, quia ipse rugiet, et formidabunt filii maris. [Az Úr nyomában fognak járni, aki oroszánként üvölt majd, mert elüvölti majd magát, és a félelem lesz úrrá a tenger gyermekein.]”⁵¹

A mű írásakor zajló második világháború kontextusában Schmitt az eredetileg a zsidó népre vonatkozó prófécia antijudaista olvasata mentén a kontinentális Európa tellurikus tudatú népeit, kiemelten a németiséget azonosítja az Úr követőiként. Akik a történelmi idő és tér új szituációjában a tenger gyermekeinek kihívóiként, a Föld új rendjének képviselőiként lépnek fel. Az oroszán üvöltése a tenger és szárazföld korábbi elválását felbomlasztó légihadviselésről szóló zárófejezet mentén a robbanómotoros harcászati repülőgépek, és az általuk ledobott bombák keltette robbanások hangjával kerül analogikus összefüggésbe.⁵² Mindez az angliai csata végével, a kézirat lezárásának és a mű megjelenésének idején már kétes értékűvé lett „homage”-ként szolgál a politikai protektor Hermann Göring és „térfeegyvere” [Raumwaffe], a nemzetiszocialista Luftwaffe felé.

A schmitti interpretáció szerint tehát az óceán, mint az emberi tudat számára érvényes orientációs pont megjelenése a térben keletkezett egzisztenciális konfliktus és az abban lezajló konfrontációk során ment végbe. Ez a konfrontáció eleinte emberek hivatásrendi csoportjainak az elemekkel zsákmányuk elejtéséért folyó harcában nyilvánult meg, majd egy szárazföld és tenger elementáris szembenállását leképező

⁵⁰ Schmitt 2015a. Ch. 8.

⁵¹ Tweedale et al. 2005. Os 11:10, Schmitt 2015a. Footnote 5.

⁵² Schmitt 2015a. Ch. 20.

világpolitikai szituációban konkretizálódott. Ebben a helyzetben a protestáns Anglia, amely saját térbeli létét szigetként fogta fel és az óceán egy mozgásban lévő darabjává transzformálta, azzal vált egy autentikus térforradalom egyedüli véghezvivőjévé, hogy a katolikus Spanyolország kontinentális világbirodalmának antiteziseként fellépve hadszíntérre tette a világtengereket.

A *Land und Meer* lapjain Schmitt hangsúlyozza, hogy tenger és szárazföld viszonyának értelmezése az óceánhajózás megjelenésével és az új világ felfedezésével minden óceánmelléki politikai közösség számára egzisztenciális döntésként jelentkezett. Ennek megfelelően a korban megalapozódó angol tengeri hegemonia nem magyarázható pusztán az előnyös földrajzi helyzet és a rendelkezésre álló technológiai újítások kihasználásának mechanikus következményeként. Anglia világóceáni hegemoniáját az a történelmi szituáció kihívására adott „időszerű” egzisztenciális válasz alapozta meg, mely a tengerre alapozott létmód közvetlen tapasztalatiságából nyerte az erejét. A konkrét világpolitikai konfrontáció keretében a terekkel kapcsolatos tudati forradalom, és a társadalmi szövetben lejátszódott intellektuális, gazdasági és technológiai változások kölcsönösen áthatották és felerősítették egymást, míg végül egy térforradalomba torkolltak.

Valójában Anglia a tudatos tengerre irányuló állami politikát megjelenítő Muscovy Kereskedelmi Társaság 1553-as megalapítása idején már a kolonizáció és az óceánhajózás gyakorlatának vonatkozásában évszázados lemaradásban volt ibériai riválisaival szemben, míg a hajózási technológiák innovációjának területén a németalföldi államalakulat töltött be meghatározó szerepet. Mindazonáltal ezek a hatalmak abban az agonisztikus szembenállásban, melyet a nagy térforradalom összefüggésében társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai értelemben átformálódott Anglia világtörténelmi fellépése vont magával, arra kényszerültek, hogy Anglia ellenében a szárazföld elemével azonosítsák önnön létüket, s ezzel megkezdődött tengeri hatalmi jelenlétük visszaszorulása.⁵³

Ahogy Schmitt írja, „Itt egy lényegét tekintve egyedülálló esettel találjuk szembe magunkat. Egyedülállósága és összehasonlíthatatlansága abban a tényben áll, hogy Anglia egy elementáris átalakulást teljesített be egy minden más tengeri hatalométól egészen eltérő történelmi pillanatban, és egy azokétól teljességgel eltérő módon. Létét valóban leválasztotta a szárazföldről, és azt a tenger elemébe helyezte át. Ezzel nemcsak tengeri csatákat és háborúkat nyert meg, hanem valami egészen

⁵³ Schmitt 2015a. Ch. 8.

mást és végtelenül nagyobbat is, nevezetesen egy forradalmat, mégpedig a legnagyobb forradalmat, a bolygó egészére kiterjedő térforradalmat.”⁵⁴

6. Reprezentáció és interpretativitás

A tengeri kutyák fantasztikus alakjában összegződő jelentésadás a hang és hangzás schmitti konceptualizációja felől is megragadható. A *Theodor Däublers „Nordlicht”*⁵⁵ és *Raum und Rom*⁵⁶ tanúsága szerint Schmitt számára a hang egy, magából az ember státuszából fakadó, a teremtéssel egyidős létszerű őstartalom hordozója. Ez a történelem menetében különböző, az ember és a konkrét világszituáció közt rezonanciát, hangzatot teremtő hangalakok sorában reprodukálja önmagát. Ezzel kibontakoztatja a magában rejlő primordiális jelentést, és létrehozza azt a cselekvési- és jelentésteret, melyben megvalósulhat az immanens létbe vetett embernek a transzcendenssel való találkozása.⁵⁷

Ahogy Dariusz Chemperek más vonatkozásban rámutat, az angol tengeri hatalom megszületésének kereteként szolgáló barokk-kornak az antik epika tradíciójának nyelvi szimbolizmusát kreatívan újra fogalmazó embléma-költészetében a (habzó szájú) kutyák ugatása a hajótesthez verődő hullámok ismétlődő morájának hangjával kerül analogikus párhuzamba.⁵⁸ Schmitt az angol tengerjárókról, mint tengeri kutyákról alkotott metaforája így a *Land und Meer* belső retorikai kontextusában a világóceánok uralom alá hajtásának kihívását képviselő konkrét világtörténelmi szituáció, és az angol tengerre alapozott létmód közt fennálló rezonanciát jeleníti meg. Egy, az ember, a földrajzi tér és a technológiai történelmi találkozásában és szimbiózisában feltáruló, különös intenzitású totalitásképben.

Ez a konkrét létben megnyilvánuló akusztikus-vizuális kép az ember önkinyilatkoztatásának, mint teremtésnek a pillanatát rögzíti, melyben az új történelmi elán és energia a jelentésadás és formateremtés szabadságát megtapasztaló szubjektumban egyesül. Mielőtt abból kisugározva, annak térbeli és politikai struktúráit átjárva új konkrét rendet és orientációt keletkeztetne. A *Raum und Rom*-ot idézve: „Egy szó a maga elsődleges jelentés terét [Raum] hangszíne, hangereje és hanghordozása révén lakja be, és csak ennek rákövetkező, vagy másodlagos terei válnak szellemi vagy intellektuális természetűvé. [...] A szó elsősorban

⁵⁴ ibid. Ch. 9

⁵⁵ Schmitt 1991c. 43-44. idézi: Gyulai 2015. 50.

⁵⁶ Schmitt 2020.

⁵⁷ A *Nordlicht* részletesebb elemzéséhez lásd: Gyulai 2015. 48-52.

⁵⁸ Chemperek 2002. 209.

hangzásként (és csak másodsorban intellektuálisként és szellemiként) való létezése [...] a szó saját vitalitásának és erejének mértékét jeleníti meg.”⁵⁹

Schmitt retorikája így a tellurikuson, mint „tisztán emberin” túlmutató ember-állat hibridek fantasztikus alakjában a megismerő és a megismerés tárgya között a kora-modern éraban beállt elementáris törést a létben áthidaló angol interpretációs teljesítményt mutatja fel és rögzíti. Annak magában a *Land und Meer* szövegében végbemenő szimbolikus szemantikai reprodukálása révén. A tengeri kutyák ugatása egyben a schmitti olvasatban a nagy térforradalom angol talajából eredő, annak logikus betetőzését jelentő ipari forradalom repetitív-mechanikus gépzajának akusztikai előképeként, a tipológiai szimbolizmus sajátos példájaként is interpretálható.

A fantasztikuson, mint ábrázolásmódon keresztül megjelenített reprezentáció így nem a jelentést összezavaró misztifikációként jelentkezik. Hanem retorikai eszközként szolgál ahhoz, hogy a történelmi idő menetében fokozatosan külsővé váló és tárgyiasuló történelmi jelenséget visszavezesse annak primordiális jelentéséhez. Mindez visszatérést jelent ahhoz a történelmi tér és idő értelmében vett eredeti pozícióhoz, ahol az esemény még nem szilárdult a történelem részévé, melynek keretében azt narratívába kellene önteni. A külső szempontú, átfogó elbeszélés keretében óhatatlanul megfosztva azt a maga egyszeri és megismételhetetlen voltától. A mitizálás retorikai stratégiája révén a történelem megszűnik önmagáról beszélni: még maga elé engedi azt a konkrét eseményt, melyben az emberi önmeghatározás és önformaadás együttese önkinyilatkoztatásként nyilvánul meg, így magában a létben teszi láthatóvá a benne foglalt transzcendens tartalmat.⁶⁰

A *Land und Meer*-ben képviselt történelmi olvasat így arra irányul, hogy az eseményre, mint kihívásra adott különböző emberi válaszokban megmutatkozó eltérő létszerű jelentéstartalmak feltárása mentén rekonstruálja a szárazföldi és a tengeri hatalmak szembenállásának, mint történelmi ténynek a szellemi dimenzióját. Schmitt ezzel a Rudolfról és az angol tengerjárókról szóló epizódokon keresztül két, létszerű értelemben egyaránt érvényes, de eltérő -megtartó vagy meghaladó- irányú rendkonstituáló interpretatív teljesítményt azonosít az ember ego-identitásáig hatoló kora-modern törésre adott válaszként. A két eltérő válasz az ember képének a szárazföldre vagy a tengerre irányuló létmódon keresztüli megkettőződésével és kölcsönösen felismerhetetlenné válásával jár együtt. Ezzel Schmitt a német szárazföldi és az angolszász

⁵⁹ Schmitt 2020.

⁶⁰ vö.: Ricoeur 1998. 177-178.

tengeri hatalmak közti kortárs szembenállás történeti genealógiáját vázolja fel a létmód tértudattal szervesen összekapcsolódó fogalma felől. A szembenálló felek eltérő politikai ikonográfiáinak elemzése az ezek mögött rejlő sajtószzerű tudattartalmak belső szempontú vizsgálatát teszi lehetővé.

A schmitti „világtörténeti elmélkedésben” tehát a világóceánok felnyílása az emberi tudat és történeti cselekvés számára, és a Föld rendjének és orientációjának újra-rendezése az ember újratemtésével, mint új genezissel jár együtt. Ahogy Schmitt a *Land und Meer* meséjének kezdetén a Déltengerek polinéz tengerjáró népeiről, mint halemberekről [Fischmensen] az ember eredetének mitizált kontextusában, látszólag csak Anima gyermeki fantáziáját megmozgatni kívánva, múltidőben írja: „Egész létük, fogalmi világuk és nyelvük a tengerhez kapcsolódott. Számukra a mi térről és időről alkotott elképzeléseink, melyekhez a mozdulatlan szárazföldön át érkezünk el, éppen olyan különösnek és érthetetlennek tünnek, ahogy megfordítva, ezeknek a tisztán tengeri-embereknek [Seemenschen] a világa egy nehezen érthető másik világot jelenít meg számunkra, szárazföldi-emberek [Landmenschen] számára.”⁶¹

Tenger és szárazföld a tizenhatodik-tizenhetedik század világtörténeti szituációjában jelentkező szembenállása Schmitt elbeszélésében az ember mitikus eredetének az immanensbe való átlépését és konkrét történeti megnyilatkozását, egyben tenger és szárazföld eltérő létmódokon és tértudatokon alapuló konkrét történeti szembenállásának mitizálását vonja magával. Ez a folyamat a második világháború menetében, öntudatlanul saját felbomlásának feltételeit is megteremtve éri el a tetőpontját. A kölcsönös határátlépésből fakadó rögzíthetlenség és intenzitás az ember státuszára vonatkozó absztrakt metafizikai kérdést már a politikaira irányuló, egzisztenciális választ követelő döntési szituációvá transzformálja át. Ahogy Schmitt a polinéz halemberektől szóló mesés epizód végén, immár jelenidőben megfogalmazza: „Ezáltal állandó kérdésként jelentkezik számunkra: mi a mi elemünk? A szárazföld vagy a tenger gyermekei vagyunk?”⁶²

7. A rejtett elbeszélés

A fentiekben rekonstruált, a *Land und Meer* politikai dimenzióját jelentő kérdés konkrét tartalmát tehát a barát és ellenség kortárs világszituációban való, létszerű értelemben helyes meghatározásáról szóló

⁶¹ Schmitt 2015a. Ch. 1.

⁶² *ibid.* uo.

döntés, mint Németország jelenbeni sorskérdése jelenti. Ezzel az 1936-1937 fordulóján az SS által katolikus opportunistaként a nyilvánosságban meghurcolt, a rezsimen belüli ázsióját 1941-1942 folyamán a Goebbels propagandaminiszter értelmiségi hetilapjába, a *Das Reich*-ba írt rövid geopolitikai tárgyú írásokkal, a *Land und Meer* nemzetiszocialista szemantikai tartalmakkal kevert zsenyéivel⁶³ visszanyerni igyekvő Schmitt veszélyes vizekre téved. Hiszen „intellektuális kalandorként” a barát és ellenség konkrét szituációban helytálló meghatározásának kérdését firtatja a mű 1942-es megjelenésekor, a Moszkva elleni 1941-es offenzíva összeomlása után, az észak-német városok és Berlin polgári célpontjai ellen zajló angolszász bombázások időszakában.

A *Land und Meer* ötödik, a bálnavadász hajósokról szóló fejezetének tudatosan töredékben hagyott záró gondolatsorában Schmitt egy harmadik, a műben rejtve maradó térelbeszélésre is utal a német szárazföldi és az angol óceáni birodalmakén túl. Őt idézve: „Abban az időben, a tizenhatodik században, bolygónkon egyidőben két különböző fajta vadász állt az elementáris törés középpontjában. Mindketten új, végtelen tereket nyitottak fel, melyekből hatalmas birodalmak emelkedtek ki. A szárazföldön az orosz prémvadászok bundás állatokat követve szárazföldi útvonalakon meghódították Szibériát, és elérték Ázsia keleti partját”.⁶⁴ Oroszország tehát a maga sajátos geográfiai szituációjából kiindulva Európa és Ázsia köztes perifériájából egy Moszkvából kisugárzó birodalom letéteményesévé vált. Ezzel az elementáris szembenállásban önmagát felőrlő Német-római Birodalommal szemben megőrizte a maga eredeti tellurikus karakterét, melyet az egymást követő szárazföldi expanziók sorozatában ki is bontakoztatott. Így a schmitti elbeszélésben az orosz transzkontinentális eurázsiai birodalom szárazföldi kiterjedése a vele egyidőben megszülető angol világbirodalom óceáni terjeszkedésének szimmetrikus ellenképeként jelenik meg.

A *Die Politische Theorie des Mythos* Sorel-kommentárjában Schmitt kiemeli, hogy az Oroszország által hordozott tellurikus jelleget a bolsevik forradalmi állam kiépítésének menetében fellépő lenini „proletár erőszakalmazás” realizálta a legintenzívebben, saját politikai mítoszába integrálva azt. Az új politikai forma az angol tengerfoglalás talaján kibontakozó ipari forradalomból eredő liberalizmus, polgári parlamentarizmus és kapitalizmus egységének hasonlóképpen totális igényű, tudatos tagadását jelenítette meg. Így a bolsevizmus a hajóépítést és a tengeri navigációt angol földön tanulmányozó, az orosz

⁶³ Schmitt 1941., Schmitt 1995.

⁶⁴ Schmitt 2015a. Ch. 5.

flottát megalapító Nagy Péter cár nyugathoz való asszimilálódásának vágyát jelképező Szentpétervár, a kozmopolita tengermelléki kikötőváros helyett a szárazföld által határolt, „plebejus” Moszkvába helyezte át szellemi és politikai központját. Ahogy Schmitt írja, ezzel „Moszkva ismét a fővárossá vált, s (...) az európaizált, tulajdon országát megvető orosz felső réteget megsemmisítették. A proletár erőszakalkalmazás Oroszországot ismét moszkovitává tette.”⁶⁵

Schmitt a *Rom und Raum* tér fogalmára vonatkozó szóetimológiai fejtegetésében a szárazföldre irányuló létmód és tér tudat közös gyökereinek meglétét, egyben a térfogalom eltérő történelmi tapasztalat mentén végbement módosulását mutatja ki a germán és a szláv nyelvek vonatkozásában. Ez a genealógiai rekonstrukció a Barbarossa hadműveletet megelőző világpolitika kontextusában a Nagynémet Reich és a Szovjetunió nagytérrend elképzeléseinek egymást nem kizáró jellegére, így az angolszász óceáni hatalmakkal szemben megvalósítható pragmatikus együttműködésének kívánatosságára mutat rá. Őt idézve: „[Jakob] Grimm szerint a Raum szó minden germán nyelvben közös, abból az óészaki rum szótöből eredve, ami a ruvati-hoz hasonló szláv szavakban [...] ismétlődik meg. Tartalmát tekintve a rum a rauh ellentétéként egy megtisztított, megművelhető földterületet jelöl. A Raum a művelés alá vont területre vonatkozó ősi germán fogalom, a földnek az emberi lét [Daseins] feltételeit szolgáló felosztása. [...] A szláv nyelvekben a prosztor szó valami határtalant és végtelent közvetít.”⁶⁶

A német és a szláv térgondolat és emberkép kompatibilitásának relevanciája kifejezést nyer magában a *Land und Meer* kompozíciójában is. Schmitt a *Land und Meer* harmadik fejezetét a világóceán elemét (antiszemita olvasatában egyben az azzal összefonódó, deterritorializáló és neutralizáló „zsidó szellemet”) hordozó angol bálna, és a szárazföld elemét megjelenítő orosz medve szembenállásának „tizenkilencedik század végi” emblémájával vezeti be. A fejezet további részében a magánmitológiájának és ezoterikus világtörténelmi látásmódjának sarokkövét jelentő kabbalisztikus Leviatán-mítosz antiszemita interpretációját nyújtja. Azt az elbeszélést tárva fel, amely ellen saját mítoszképző polémiaja irányul.⁶⁷ Így a kortárs olvasók számára a tellurikus Oroszországot a Brit Birodalom szimmetrikus ellenképeként megjelenítő képi reprezentáció a nemzetiszocialista külpolitika ellenségmeghatározásának létszerű abszurditását kifejező meditációs objektumként nyilvánul meg.

⁶⁵ Schmitt 2002d. 184.

⁶⁶ Schmitt 2020.

⁶⁷ Schmitt 2015a. Ch. 3.

A *Land und Meer* „sorok közötti” olvasata mentén Schmitt tehát a Szovjetunióval, mint Oroszország geográfiai helyzetének és tellurikus birodalmi ideájának örökösével megkötött Molotov-Ribbentrop-paktum hitleri felrúgásának elítélését fejezi ki. Ezzel a tértudat genealógiája mentén létszerű ellenségekként feltűnő angolszász hatalmak óceáni frontjához egy további, szárazföldi dimenziót illesztő, térben lehatárolatlan „totális háború” kritikáját fogalmazza meg. Ahogy Schmitt a *Theorie des Partisanen*-ben írja: „Minden kétfrontos háború azt a kérdést veti fel, hogy végül is ki a valóságos ellenség. Vajon nem a belső meghasonlottság jele, ha nem egyetlen valóságos ellenség van, hanem több?”⁶⁸ Timothy Nunan jegyzetei és Samuel Zeitlin kísérőtanulmánya ezzel analógiában rámutatnak⁶⁹, hogy Schmitt a *Völkerrechtliche Großraumordnung* a Szovjetunió ellen invázió 1941. június 22-i megindítása után, 1941. július 28-án lezárt, bővített és javított negyedik kiadásában is meghagyta az „1939. szeptember 28-i Német-szovjet barátsági- és határegyezmény” nemzetközi jogi érvényességét és a nagytérrend fogalma kapcsán játszott teoretikus fontosságát méltató utalásokat.⁷⁰

A schmitti elméleti kontextusban tehát a Németország számára végzetes két fronton vívott háború az ellenség alakjának megkettőződésekként a valóságos ellenség meghatározásának kudarcaként értelmeződik. A Szovjetunió megtámadását követő új világpolitikai szituáció pedig a konkrét rend és orientáció értelmében vett középpont realizációjának újabb történelmi sikertelenségét jeleníti meg. Mindez egyben annak a szintetizáló megismerői pozíciónak a diszlokációját is jelenti, mely középen állt a lehatárolatlan és végtelen világóceán angolszász, és az ugyanilyen természetűként tételezett szárazföld szovjet-orosz elgondolásai között. Ez a pozíció a szárazföld és a tenger relációját nem a történelemben önmagát visszatérően reprodukáló pusztá haditechnológiai szembenállásként ragadta meg. Hanem képes volt azt szellemített formában, a világtörténelmi folyamat jelentéshordozó és jelentésközvetítő dialektikus feszültségének együtteseként, egzisztenciális értelemben megérteni.

Schmitt ezt a pozíciót magában a *Land und Meer* címadásában is megjeleníti. Ennek mentén saját „világtörténelmi elmélkedését” a francia Raoul Castex admirális *Théories stratégiques* című sorozatának *La mer contre la terre* alcímet viselő ötödik kötetével állítja szembe.⁷¹ A kortárs geostratégiai gondolkodás meghatározó művelőjének alkotásaként a kötet

⁶⁸ Schmitt 2002c. 156.

⁶⁹ Nunan 2011. 75., Zeitlin 2015. Ch. „Schmitt and the Molotov-Ribbentrop Pact”.

⁷⁰ Carl Schmitt 2011. 100.

⁷¹ Schmitt 2015a. Ch. 3., Footnote 10.

hadászathistóriai szemléletű szaktörténelmi munka. A könyv ennek megfelelően a világtörténelmet a hajózási technológiai fejlődésén keresztül tárgyasítva a nagyhatalmak tengeri háborúinak sorozataként, azaz anyagi erők összeütközéseként tárgyalja. A *Gespräch über den neuen Raum*-ban Schmitt így fogalmaz: „Az egy tengernagy könyve. A világtörténelem ilyenként tűnik fel a tengernagyok előtt. A tengernagyok számára a világtörténelem tengeri háborúk és tengeri csaták sorozata. [...] Nem csoda, hogy a saját munkájuk nézőpontjából gondolják el a világtörténelmet.”⁷² Az eltérő nézőpontok itt tudatosított szellemi-intellektuális feszültsége már a konkrét történelmi konfrontáció egyediségének és létszerűségének a modern harcászat technológiai perspektívájában végbemenő feloldódását előlegezi meg. Ezt a problémát Schmitt az életmű háború utáni periódusában, az amerikai-szovjet hidegháborús szembenállás kontextusában tárgyalja majd tovább.

Felhasznált irodalom

Árkai Márta (2002): The [Transvestite] play: Is it the Thing? A [Two-dimensional] Literary-psychological Introduction to Shakespeare's *Macbeth* Replayed by Jeremy Freeston and Henry Fuseli. In: Kiss Attila – Baróti-Gaál Márta – Szőnyi E. György: *The Iconography of the Fantastic. Eastern & Western Traditions of European Iconography 2*. Szeged: JATE Press. pp. 301-311.

Chemperek, Dariusz (2002): The Baroque Fantastic and Its Moral Function in *Emblemata Niektóra (1623)* by Józef Domaniewski. In: Kiss Attila – Baróti-Gaál Márta – Szőnyi E. György: *The Iconography of the Fantastic. Eastern & Western Traditions of European Iconography 2*. Szeged: JATE Press 2002. pp. 207-212.

Gyulai Attila (2015): *Nyelv és Retorika Carl Schmitt politikaelméletében*. PhD. Értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Doktori Iskola, Budapest. ELTE Digitális Intézményi Tudástár (EDIT): <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32558> (2022. 05. 01.)

Hell, Julia (2004): *Katechon: Carl Schmitt's Imperial Theology and the Ruins of the Future*. In: *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory,*

⁷² Schmitt 2015c. 58.

84:4, pp. 283-326. DOI: <https://doi.org/10.1080/00168890903291443> (2022. 05. 1.)

Hiromura, Nicholas T. (2020): The Concept of The Human in the Works of Carl Schmitt. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn <https://bonndoc.ulb.uni-bonn.de/xmlui/handle/20.500.11811/8316> (2022. 05. 01.)

Jackson, Rosemary (2009): Fantasy. The Literature of Subversion. London and New York: Routledge-Taylor & Francis e-Library.

Kiss Attila–Szőnyi E. György (2002): The Iconography of the Fantastic: An Introduction. In: Kiss Attila – Baróti-Gaál Márta – Szőnyi E. György: The Iconography of the Fantastic. Eastern & Western Traditions of European Iconography 2. Szeged: JATE Press. pp. 7-30.

Lievens, Matthias (2011): Singularity and Repetition in Carl Schmitt's Vision of History. In: Journal of the Philosophy of History 5. pp. 105–129. DOI: <https://doi.org/10.1163/187226311X555482> (2022. 05. 01.)

Mendieta, Eduardo (2011): Land and Sea. In: Legg, Stephen (ed.): Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos. New York: Routledge. pp. 260-267

Nunan, Timothy (2011): The Großraum Order: Notes on the Text. In: Schmitt, Carl: Writings on War. Cambridge: Polity Press. pp. 75-76. Fordította és szerkesztette: Timothy Nunan

Ricouer, Paul (1998): Előszó Rudolf Bultmannhoz. In: Fabiny Tibor (szerk.): A hermeneutika elmélete. Tanulmányok. Szeged: JATEPress. pp. 169-184. Fordította: Szabó István

Schmitt, Carl (1941): Das Meer gegen das Land. In: Das Reich, 1941. március 9., p. 1.

Schmitt, Carl (1986): Political Romanticism. Cambridge, Massachusetts–London, England: The MIT Press. Fordította és a Bevezetést írta: Guy Oakes

Schmitt, Carl (1991a): Glossarium: Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951. Berlin: Duncker und Humblot. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Gerd Giesler és Martin Tielke

Schmitt, Carl (1991b): Beszélgetés a hatalomról. In: Vigilia 1991/2 pp. 116-125. Fordította: Kurucz Andrea

Schmitt, Carl (1991c): Theodor Däublers „Nordlicht“: Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes. Berlin: Duncker & Humblot. Az 1916-ban Georg Müllernél Münchenben megjelent első kiadás változatlan utánnomása.

Schmitt, Carl (1995): Beschleuniger wider Willen, oder: Problematik der westlichen Hemisphere. In: Schmitt, Carl: Staat, Grossraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916–1969. Berlin: Duncker & Humblot. pp. 388-394. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Günther Maschke pp. 431–436.

Schmitt, Carl (1996a): Roman Catholicism and Political Form. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a Bevezetést írta: G.L. Ulmen

Schmitt, Carl (1996b): The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes. Meaning and Failure of a Political Symbol. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press. Fordította: George Schwab és Erna Hilfstein Az Előszót és a Bevezetést írta: George Schwab

Schmitt, Carl (2002a): A semlegesítődések és depolitizálódások korszaka. In: A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor. pp. 56-67. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos

Schmitt, Carl (2002b): A politikai fogalma. In: A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor. pp. 5-55. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos

Schmitt, Carl (2002c): A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. In: A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor 2002. pp. 103-173. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos

Schmitt, Carl (2002d): A mítosz politikai elmélete. In: A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor. pp. 177-185. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos

Schmitt, Carl (2006a): The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum. New York: Telos Press Publishing. Fordította és jegyzetekkel ellátta: G. L. Ulmen

Schmitt, Carl (2006b): Nomos-Nahme-Name. In: Schmitt, Carl: The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum. New York: Telos Press Publishing. pp. 336-350. Fordította és jegyzetekkel ellátta: G. L. Ulmen

Schmitt, Carl (2009): *Hamlet or Hecuba. The Intrusion of the Time into the Play*. Candor, NY: Telos Press Publishing. Fordította: David Pan és Jennifer Rust

Schmitt, Carl (2011): *The Großraum Order of International Law with a Ban on Intervention for Spatially Foreign Powers: A Contribution to the Concept of Reich in International Law*. In: Schmitt, Carl: *Writings on War*. Cambridge: Polity Press. pp. 75-124. Fordította és szerkesztette: Timothy Nunan

Schmitt, Carl (2014): *The Planetary Tension Between Orient and Occident and the Opposition Between Land and Sea*. In: *Política Común Volume 5: Carl Schmitt and the Early Modern World*. Fordította és összeállította: John D. Blanco és Ivonne del Valle DOI: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0005.011> (2022. 05. 01.)

Schmitt, Carl (2015a): *Land and Sea. A World-Historical Meditation*. Candor, NY: Telos Press Publishing. Fordította: Samuel Garrett Zeitlin Szerkesztette és a Bevezetést írta: Russel A. Berman és Samuel Garrett Zeitlin

Schmitt, Carl (2015b): *Dialogue on Power and Access to the Holder of Power*. In: Schmitt, Carl: *Dialogues on Power and Space*. Cambridge, UK – Malden, MA, USA: Polity Press 2015. pp. 23-50. Fordította: Samuel Garrett Zeitlin Szerkesztette: Andreas Kalyvas és Federico Finchelstein

Schmitt, Carl (2015c): *Dialogue on New Space*. In: Schmitt, Carl: *Dialogues on Power and Space*. Cambridge, UK – Malden, MA, USA: Polity Press. pp. 51-83. Fordította: Samuel Garrett Zeitlin Szerkesztette: Andreas Kalyvas és Federico Finchelstein

Schmitt, Carl (2020): *Raum and Rome: The Phonetics of the Word Raum*. Fordította: James L. Kelley In: *Política Común Volume 14 (2020): Geschlecht III and the Problem of 'National-Humanism'*. DOI: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0014.010> (2022. 05. 01.)

Simek, Rudolf (2002): *The Earthrim-dwellers' Favourite Abode: Crosscurrents Between Literary and Iconographic Traditions on Monstrous Races in Medieval European Manuscripts*. In: Kiss Attila – Baróti-Gaál Márta – Szőnyi E. György: *The Iconography of the Fantastic. Eastern & Western Traditions of European Iconography 2*. Szeged: JATE Press 2002. pp. 49-60.

Sombart, Nicolaus (2000): *Ifjúkor Berlinben: 1933-1943*. Budapest: Osiris Kiadó. Fordította: Földényi F. László

Strauss, Leo (2007): Notes on Carl Schmitt. The Concept of the Political. In: Schmitt, Carl: The Concept of the Political. Expanded Edition. Chicago-London: The University of Chicago Press. pp. 97-122. Fordította: J. Harvey Lomax

Tweedale, Michael et al. (2005): Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam. London: The Clementine Vulgate Project, <http://vulsearch.sourceforge.net/index.html> (2022. 05. 01.)

Zeitlin, Samuel Garrett (2015): Propaganda and Critique: An Introduction to Land and Sea. In: Schmitt, Carl: Land and Sea. A World-Historical Meditation. Candor, NY: Telos Press Publishing. Fordította: Samuel Garrett Zeitlin Szerkesztette és a Bevezetést írta: Russel A. Berman és Samuel Garrett Zeitlin

The Emperor and the Beast-men: The Image of the Human in Carl Schmitt's *Land und Meer*

Summary

The present study provides a discursive-interpretive analysis of Carl Schmitt's *Land und Meer*, presenting a reconstruction of Schmitt's "discourse on man". Schmitt's theoretical framework describes the performative interplay between political communities and their respective geopolitical landscapes as a form of (self-)representation that aims to create a congruence between one's geopolitical situation, and historical space-time. The diverging human decisions made in the face of the challenge posed by changes in historical space-time lead to the emergence of two opposing modes of spatial consciousness, revealing the genealogy of the confrontation between land and sea powers in modern history.

Miskó Dávid
ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet
Témavezető: Stumpf István egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.1.99.139

Szeretlek és/vagy nem is! – A hazai taktikai szavazás formáinak hipotetikus modellalkotása és azok kutatására tett módszertani kísérlet a hagyományos fókuszcsoportok szemszögéből

1. Bevezetés

A választói magatartás kutatásának szakirodalmi gazdagsága, irányzatainak és kutatási eredményeinek sokszínűsége számos „könyvespolcot” roskadásig megtöltene. Termékeny kutatási területnek tartom, hiszen az állandóan mozgásban lévő társadalmi kontextus folyamatosan változó (vagy akár bebetonzó) választói preferenciákat eredményezhet, ezzel a választói magatartás újabb és újabb aspektusait felszínre bocsátva a kutatók és a tudomány számára.

Jelen dolgozat nem a választói magatartás alapvető modelljeivel, irányzataival és azok alapvető empirikus eredményeivel kíván foglalkozni; fókuszában csak a taktikai szavazás elméleti megközelítése áll; azon belül is a hazai választók taktikai viselkedésének hipotetikus leírása. A klasszikus választói modellekről és irányzatokról egy korábbi tanulmányban már beszámoltam, ebben az írásban csupán a taktikai szavazás egy tágabb kontextusban történő elhelyezése végett említem meg azokat.¹ Ennek tükrében a választói magatartás három alaptradíciójáról: a társadalmi kontextus által meghatározott választói viselkedést magyarázó szociológiai; a pártidentitást, a párthoz való hűséges kötődést (és a valóságot azon keresztül szűrő) középpontba állító pártidentifikációs, és Downs alapján² az egyén saját racionális érdekkalkulációján nyugvó racionális hagyományokról beszélhetünk. A

¹ Miskó, Dávid: „Te miért úgy, én miért így szavazok?” – A választói viselkedés általános jellemzése a klasszikus alaptradíciók és egyéb lehetséges elméleti megközelítések alapján. In: *Themis* 2020/2 (a)

² Downs, Anthony: *The Economic Theory of Democracy*. Harper and Row, New York, 1957.

választói magatartás leírására kialakultak még egyéb, az alaptradíciókat nagyban érintő kutatási irányvonalak is gazdag empirikus bizonyítékokkal, amelyek néhol egy-egy változó kiemelkedő szerepe köré csoportosulnak.³ Egyik ilyen irányzat a taktikai vagy stratégiai szavazás⁴, amelyet – a későbbiekben ismertetett definíciók alapján – a racionális alaptradíció paradigmájában helyezek el.⁵

Dolgozatom tehát három célt igyekszik megvalósítani:

1. Egyrészt, a taktikai (stratégiai) szavazás elméleti sajátosságait segítségül hívva a hazai taktikai választói magatartás modellezésére tesz kísérletet. Egy korábbi tanulmányomban a 2018-as választások taktikai modellezése már megtörtént.⁶ E tanulmány most azon túl az áprilisban lezajlott 2022-es országgyűlési választásokat is elemezi abból a szempontból, milyen választási magatartások jellemezheték összességében a magyar választókat. Így nemcsak a taktikai szavazás lehetséges irányaira világít rá. A korábbi tanulmányomhoz képest ebben az írásban bevezetek egy „plauzibilitás mérőt” is, amellyel a kutatás szempontjából eredményeket ígérő választói modelleket szeretném kiszűrni.

2. A dolgozat a taktikai szavazás fókuszcsoporton keresztül történő kutatási lehetőségét próbálja felvázolni. Ezért a hipotetikus fókuszcsoportok felállítása mellett jelen írásommal a fókuszcsoportos kutatás mint módszertan jellemzőit is igyekszem összegyűjteni, ezzel is árnyalva a módszertani paletta sokszínűségét.

3. Módszertani felvetéseim jelen fázisukban hipotetikusak, így a jelen írás mind az 2018-as és 2022-es lehetséges hazai taktikai választói magatartást tekintve, mind a rájuk felállított kutatási keret és metodika alapján termékeny vitát válthat ki a tudományos közösségben arról, mi is lehet a taktikai szavazás racionálisabb iránya, és ezt milyen módszertannal lehet a leginkább mérni, vizsgálni.

Fontos hangsúlyoznom, hogy a dolgozat alapvetően hipotetikus „kalkulációkkal” operál, választ keres a hazai taktikai szavazás lehetséges irányaira; és csak az országgyűlési választásokra korlátozódik.

³ Miskó 2020a

⁴ A dolgozat további részében a taktikai szavazás megnevezést használom csak.

⁵ Miskó, Dávid: Miért és hogyan taktikázhatunk választáskor? A taktikai szavazás motivációinak és stratégiáinak bemutatása a magyarországi taktikai szavazás lehetséges irányainak felvázolásával, *In: Bibó Jogi – és Politikatudományi Szemle*, 2020/02 (b)

⁶ Miskó 2020b

2. Mitől taktikai egy X a szavazólapon? – Az irányzat átfogó bemutatása

A következő két részfejezet a hazai taktikai modellek vázolásához nélkülözhetetlen definíciókat és motivációkat tárja fel a taktikai szavazás elméletéből. Csupán az irányzat tipikus sajátosságaira fókuszál, mélyebb szakirodalmi áttekintésre és empíriák bemutatására nem vállalkozik.

2.1. A taktikai szavazásról

McKelvey és Ordeshook 1972-ben⁷ megjelent munkájukban azt bizonyították, „hogy többpárti választásokon, a szavazó hajlamos lehet az ő saját második legjobban preferált pártjára szavazni, ha a legjobban preferált párt nem valószínű, hogy nyer.”⁸ Ezt a jelenséget taktikai vagy stratégiai, esetleg kifinomult szavazói magatartásnak nevezték.⁹

Daniel Muller és Lionel Page további definíciót határoz meg, amely szerint „a taktikai vagy stratégiai szavazás egy olyan helyzetre utal, amikor a szavazók nem az őszinte preferenciáinak megfelelően szavaznak, hanem tipikusan azzal a szándékkal, hogy befolyásolják az eredményt egy kívánt mód irányában.”¹⁰

Gary Cox döntéseméleti megközelítésével is a választási outcome-ra gyakorolt taktikai hatást hangsúlyozza. Összességében azt nevezi taktikai (stratégiai) szavazásnak, amikor a választó a „kedvenc” pártjának győzelemre való esélytelenségét látván felismeri a két győzelemre esélyes jelöltet, és racionálisan eldönti, hogy a választási végeredmény tényleges befolyásolása végett melyikre szavazzon.¹¹

A fenti definícióknak (és egyéb szakirodalmaknak) megfelelően a taktikai szavazás következő kritériumai állapíthatók meg:

- a választó nem a legpreferáltabb pártjára szavaz¹²;
- a választó voksával mindenképpen hatni akar a választás végeredményére¹³;

⁷ McKelvey, Richard - Ordeshook, Peter: A General Theory of the Calculus of Voting. In J. F. Herdon - J. L. Bernd, editors: *Mathematical Applications in Political Science*, VI. Charlottesville, The University of Virginia Press, 1972, 32 - 78.

⁸ Alvarez, Michael – Nagler, Jonatan: A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections, In: *British Journal of Political Science* 2000/1., 57-58.

⁹ Alvarez – Nagler 2000. 57 - 58.

¹⁰ Muller, Daniel – Page, Lionel: A New Approach to Measure Tactical Voting: Evidence from the British Elections, In: *Applied Economics* 2015/47/36., 3839 – 3840.

¹¹ Gary W. COX, W. Gary: *Making Votes Count: Strategic Coordination in the Worlds' Electoral Systems*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 71.

¹² Rosema, Martin: Strategic and Semi-Strategic Voting under Different Electoral Systems, *Annual Meeting of the Dutch Political Science Organisation* (Antwerpen 2004) 6.

- a választó elvárással rendelkezik, melynek megfelelően „kiszámolja” a számára legjobb alternatívát, amire szavazhat.¹⁴

A taktikai szavazás és a választói viselkedés-modellek építése kapcsán is nélkülözhetetlen megemlíteni az őszinte szavazás (sincere vote) alternatíváját. A választó őszinte szavazatot ad le, ha a saját preferenciáinak megfelelően szavaz, azaz nem taktikailag dönt.¹⁵

A taktikai szavazás Annika Fredén gondolatait idézve olyan választói viselkedéssel operál, amely szerint:

- a választók foglalkoznak a politikai eredményekkel;
- preferenciákkal rendelkeznek a különböző pártokat illetően, amely preferenciákat a pártok kompetenciái, a pártokkal kapcsolatos értékeléseik alapján alakítanak ki;
- nem őszinte szavazatot ad le;
- kalkulál más választók viselkedésével, a pártok választások utáni magatartásával is.¹⁶

A taktikai szavazás koalíciós kormány felállításával kapcsolatban is működik, ugyanis a választóknak az egyes koalíciós kormányokkal kapcsolatban eltérő preferenciák lehetnek. Ebben az esetben a legpreferáltabb pártjuk helyett – különböző lehetséges okok miatt – arra a pártra szavaznak, amely segítségével a kívánt koalíciós kormány összetétele valósul meg.¹⁷

Vegyes választási rendszerekben gyakori lehet a szavazatmegosztás (split-ticket voting; vote switching) gyakorlata. Ebben az esetben a választó eltérően szavaz a többségi elvű egyéni választókerületi jelöltre és a pártlistára is. Ha a választó ezt valamilyen céllal teszi, amely cél része a választási végeredmény manipulálása is, taktikai szavazatmegosztást¹⁸ hajt végre. Ha a szavazatát nem osztja meg, és az általa preferált pártjára szavaz egyéni és pártlistán is, akkor egyenes szavazatot adott le (straight vote jelensége).¹⁹

¹³ Rosema 2004. 6.

¹⁴ Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic voting, In Arzheimer, Kai – Evans, Jocelyn – Lewis-Beck, S Michael (szerk.): *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*, SAGE Publications. London, 2017., 343.

¹⁵ Gschwend, Thomas: Ticket-splitting and strategic voting under mixed electoral rules: Evidence from Germany. In: *European Journal of Political Research*, 2007/46. 2.

¹⁶ Fredén, Annika: Strategic Voting under Coalition Governments, Lund: Media-Tryck, 2016., 13-14.

¹⁷ Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic Coalition Voting: Evidence from Austria. In: *Electoral Studies* 2010/23., 340.

¹⁸ A taktikai szavazatmegosztás elmélete természetesen ennél sokszínűbb; kitér a nem taktikai szavazatmegosztás példáira, a taktikai szavazatmegosztás ösztönzőire és különböző szintjeire, de a hazai modellvázoláshoz a definícióból ennyi elegendő.

¹⁹ Plescia, Carolina: Split-Ticket Voting in Mixed-Member Electoral Systems. A Theoretical and

A taktikai szavazásnak (és szavazatmegosztásnak) különböző motivációi és stratégiái lehetnek, amik alapján bizonyos céltól vezérelve a választás kimenetelére a választó hatással kíván lenni:

Motivációi leginkább:

- elpazarolt szavazat elve (wasted vote): A választó felismeri, hogy a legpreferáltabb pártja nem nyerhet mandátumot; így attól elfordul, és esélyes pártra voksol, hogy elkerülje szavazatának elpazarlását;²⁰
- „küszöbbejutási stratégia” (threshold-insurance strategy) követése mint cél, mely értelmében a választó a koalíciós kormányzás összetételének általa preferált mintázatát követve nem az amúgy is győzelemre esélyes „nagy” pártjára (az a preferenciája) szavaz, hanem átszavaz egy junior kispártra, hogy biztosítsa annak bejutását, és így a kívánt koalíciós kormány felállítását;²¹
- koalíciós összetétel pártszempont alapján: melyik párt vezesse a koalíciós tárgyalásokat például²²; melyik kispárt jusson be a koalícióba; melyik párt ne jusson be a koalícióba;²³
- koalíciós összetétel szakpolitikák szempontjából: egy bizonyos preferált szakpolitikát képviselő párt mindenképpen bejusson a kormányba;²⁴
- bizonyos politikai preferenciák képviseltessenek a törvényhozásban;²⁵
- pártméret alapú taktikázás: melyik párt kapja a legtöbb mandátumot;²⁶
- maga a kormányfő személye: ki vezesse a megválasztott kormányt;²⁷
- fékek és ellensúlyok elvének (check and balances) megvalósulása: a cél a taktikai szavazattal, hogy ne egy párt vagy pártkoalíció gyakorolja a hatalmat a politikai intézmények felett;²⁸
- kizárólag a hazai kontextusra kivetítve: kormányváltás célja.

Methodological Investigation, ECPR Press, Colchester, 2016., 3.,5-6

²⁰ Gschwend 2007. 4.

²¹ Fredén 2016. 19.

²² Harkányi, Ádám: A stratégiai szavazás arcai, in: *Politikatudományi Szemle* 2018/1., 123.

²³ Rosema 2004. 6-7.

²⁴ Fredén 2016. 20.

²⁵ Rosema 2004. 9.

²⁶ Rosema 2004. 8.

²⁷ Rosema 2004. 7.

²⁸ Gschwend – Meffert 2017. 349.

A taktikusan voksoló választópolgár célja eléréséhez különböző stratégiákat követhet:

- Elfordul a preferált pártjától (elpazarolt szavazat elve).
- „Bérszavazatot” ad le, hogy bejuttasson egy kisebb pártot egy kívánt koalíciós felállás végett (küzöbbejutási stratégia).
- Destruktívan szavaz, vagyis a választó nem a kedvenc és győzelemre esélyes pártját támogatja, mert nem érdekelt annak túlzó hatalmában vagy koalíciós kormányban betöltött erős szerepében (pártszemponitú koalíciós összetétel; fékek és ellensúlyok motivációja).
- Stratégiai egyensúlyozást követ a választó, ami nagyban hasonlít a destruktív szavazat leadásához, de ebben az esetben inkább szakpolitikai motivációk vezérlik (szakpolitikai alapú koalíciós összetétel; fékek és ellensúlyok motivációja).
- Stratégiailag távol marad a választó, nem szavaz tehát, hogy ezzel is gyengítse az amúgy is győzelemre esélyes preferált pártját (szakpolitikai és pártszemponitú koalíciós összetétel; fékek és ellensúlyok motivációja).
- Taktikai szekvenálás és koalíciós párt erősítésének stratégiáját követi: egy kívánt koalíciós kormány létrejötte végett lavírozik a választó hol egy junior párt erősítése, hol a szavazatával egy vezető nagy párt biztos kormányformáló erejének garantálása között (szakpolitikai és pártszemponitú koalíciós összetétel).

A fenti motivációs és stratégiai csoportosítás alapvetően Thomas Gshwend és Michael Meffert logikáját követi.²⁹ Véleményem szerint a szakpolitikai, vagy csupán egy párt méretével kapcsolatos megfontolásoknak nem kell szigorúan csak koalíciós kormányok esetére korlátozódniuk. Lehetségesnek tartom, hogy csak a parlamenti összetételre fókuszál a választó, amikor a fenti két motiváció valamelyike vezérli. Mikor az országgyűlés abszolút többségének támogatása kell, számíthat, melyik párt vagy melyik szakpolitikát képviselő párt van még jelen, és mekkora arányban a parlamentben. Rosema kormányfő körüli taktikázását sem tartalmazza a szerzőpáros táblázata. Véleményem azonban önálló elgondolás, eddig nem találok olyan szakirodalommal, amely tárgyalná ezt az irányt.

²⁹ Gschwend – Meffert 2017. 349.

I. ábra: Motivációk és stratégiák Gschwend – Meffert szerzőpáros alapján³⁰ (Saját készítés és fordítás)

Koalíciós szavazás taktikai motivációi és stratégiái				
	Motivációk			
	Az „elpazarolt szavazat” elkerülése	Koalíciós összetétel (pártszempontú)	Koalíciós portfólió (szakpolitika alapú)	Fékek és ellensúlyok
Stratégiák				
a vesztes párttól való elpártolás	X			
„bérszavazat” – küszöbbejutási stratégia		X		X
Destruktív szavazat		X		X
Koalíciós párt erősítése		X	X	
Taktikai szekvenálás		X	X	
Stratégiai egyensúlyozás			X	X
Stratégiai távolmaradás		X	X	X

A 2020-as tanulmányomban én is megpróbáltam megalkotni két stratégiát az akkori olvasataim alapján:

- „kétszeres taktikai szavazással” jelöltem azt a viselkedést, amikor a választó többszörös kalkulációkat végezvén taktikailag szavaz az egyéni választókerületi jelöltre és az országos pártlistára is, szembefordulva ezzel saját preferenciájával. Ezt azonban nem tartottam eléggé valószínűnek;
- konstruktív (át)szavazás³¹ alatt azt az akkor még csak elképzelt választói viselkedést értettem, amikor a hazai ellenzéki választó átszavaz a nem preferált ellenzéki közös jelöltre egy adott választókerületben. Ez lehetne a taktikai szavazás alapdefiníciójából adódó szimpla átszavazás fogalma is a legesélyesebb jelöltre, mégis, így főleg a 2022-es választást tekintve, egyfajta magyar sajátosságot érzek ezen a stratégián. Többnek látom annál, minthogy „sima” átszavazás történik egy esélyesebb, esetleg másodikként preferált jelöltre. A fogalom az előválasztás után kikerült közös jelöltek esetében inkább annak a hajlandóságát méri, hogy az ellenzéki összefogást támogató ellenzéki szavazó hajlamos lesz-e átszavazni a nem a preferált pártja által kiállított ellenzéki

³⁰ Gschwend – Meffert 2017. 349.

³¹ Miskó 2020b. 82-83.

közös jelöltre bizonyos célok és a választási végeredmény manipulálásának megvalósítása érdekében.

2.2. Szavazási típusok Aldrich-Blais-Stephenson mátrixában

Bár ez az elméleti keret szigorúan nem csatlakozik a dolgozat témájához, ugyanakkor hasznosnak találom mindenképp bemutatni azt a gondolatot, amely kissé kilép az alaptradíciók árnyékából, és más módon hasonlítja össze a szavazás típusait. Górcső alá veszi az „őszinte” és a taktikai szavazás gyakorlatát, így az elméleti keret bővítéséhez és a szavazási típusok jobb megértéséhez ugyancsak hozzájárul.

A szerzők mátrixa szerint az „őszinte” és taktikai szavazás közötti különbség leginkább azokból a megfontolásokból adódnak, hogy a döntés kizárólag pártokkal és jelöltekkel kapcsolatos preferenciákon, vagy a választás kimenetelével kapcsolatos preferenciákon és elvárásokon alapulnak-e.³²

A táblázat a következőt állítja:

1. sz. táblázat: Szavazási típusok megkülönböztetése (saját fordítás és készítés)³³

		Választási eredményekkel kapcsolatos elvárások	
		Igen	Nem
Jelöltekkel/pártokkal kapcsolatos preferenciák	Igen	1. Stratégiai szavazat, és instrumentális is	2. Őszinte szavazás, és expresszív is
	Nem	3. „Bandwagon” effektus, és az esélytelenség (Underdog)	4. ?

Az egyessel jelölt cella választói mind a jelöltekkel és pártokkal kapcsolatos preferenciáikat, mind a választás végeredményével kapcsolatos elvárásaikat figyelembe veszik. Fontos számukra a saját választókerületük választási eredménye, és annak megfelelően a

³² Aldrich, H. John - Blais, André - Stephenson, B. Laura: Strategic Voting and Political Institutions, In: Stephenson, B. Laura - Aldrich, H. John - Blais, André (szerk.) The Many Faces of Strategic Voting. Tactical Behavior in Electoral Systems Around the World, University of Michigan Press, 2018., 9.

³³ Aldrich – Blais – Stephenson 2018. 9.

végeredmény is. Ezek a választók haszon-maximalizálnak, és úgy szavaznak taktikailag (stratégiailag), hogy befolyásolják a választások végeredményét. Inkább a választás outcome-jával törődnek, nem a jelöltekkel és pártokkal kapcsolatos preferenciái élveznek elsőbbséget.³⁴

A kettes számú cellába tartozó voksolók tisztán preferenciáiknak megfelelően választanak jelöltet és pártot. Nem különösebben foglalkoznak a választások kimenetelével, ha mégis, azt is preferenciáikon keresztül teszik. Voksukkal kifejezik pártidentitásukat, és őszinte szavazatot adnak le. Még akkor is rászavaznak egy kispártra, ha tudják, nem lehet esélye a választások megnyerésére, vagy mandátumszerzésre.³⁵

A hármassal jelzett kategóriába tartozók nem rendelkeznek párt- vagy jelölt preferenciákkal, vagy semlegesek, érdektelenek az összes választható alternatívával szemben. A választási eredmény valószínűsített kimenetelével számolnak csupán. Ez ilyen típusú választók a győztes oldalhoz akarnak tartozni, és ezért szavaznak a választást szinte biztos megnyerő pártra és jelöltre, függetlenül attól, hogy ki vagy melyik párt az (bandwagon-effektus), illetve támogathatnak csak azért egy esélytelen jelöltet, hogy ő ne érezze rosszul magát a kevés támogatottsága miatt (underdog típus).³⁶

A negyedik típust nehezen lehet definiálni. A szerzők olyan választókat sorolnak ide, akik se választási elvárásokkal, se jelölt és/vagy pártpreferenciákkal nem rendelkeznek. Példaként említenek olyan választási szituációkat, amelyben az adott választó valahonnan, például a vele egy háztartásban élőkről „lemásolja” azok választási döntését, vagy eladja a szavazatát. Azt is elképzelhetőnek tartják, hogy az állampolgár elmegy választani, de nem a szavazás mint kötelesség érzetének nyomására, és random döntést hoz.³⁷

Végiggondolva a taktikai szavazás fentebb ismertetett definícióját, valóban beilleszthető az egyes típusba ez a választási viselkedés. Még ha nem is a második legpreferáltabb pártjára szavaz a választó (mert a legpreferáltabbnak nincs esélye a győzelemre), hanem csupán egy pártra egy cél elérése végett, akkor is elmondható, hogy „terve” van az adott párttal, és e tervével befolyásolni akarja a választások végkimenetelét. Így tehát, a céltól/motiváltságtól függetlenül rendelkezik egyfajta elvárással, preferenciával a választott párttal kapcsolatban, és

³⁴ Aldrich – Blais – Stephenson 2018. 9.

³⁵ Aldrich – Blais – Stephenson 2018. 9 -10.

³⁶ Aldrich – Blais – Stephenson 2018. 10.

³⁷ Aldrich – Blais – Stephenson 2018. 10.

kiemelkedően fontos számára a választási outcome, hiszen – mégha „átpreferált” pártjával is, de hatni akar rá. Ez az elméleti megközelítés jól illik az eddigiekhez.

3. Kísérletek a hazai taktikai választói magatartás modellezésére

Modellalkotási kísérletek előtt fontos hangsúlyozni azt az alaptényt, hogy a 2018-as és 2022-es országgyűlési választást is a Fidesz-KDNP pártszövetség nyerte kétharmados többséggel.³⁸ A taktikai viselkedés lehetséges mintái az így létrejött Fidesz (KDNP) – ellenzék dichotómiában keletkeznek.

A korábbi elméleti fejezetben a taktikai szavazás – hazai modellépítés számára nélkülözhetetlen – definícióját és főbb sajátosságait igyekeztem dióhéjban feltárni. A fejezet nem vállalkozott a taktikai szavazás teljes szakirodalmának mélyreható bemutatására és elemzésére, csupán a hazai taktikai viselkedés lehetséges és hipotetikus irányainak felvázolásához nélkülözhetetlen eszközöket nevezte meg. Ez a fejezet az elképzelt taktikai irányok felvázolása mellé – a teljesség igénye miatt – kísérletet tesz a nem taktikai, azaz az őszinte szavazás opcióinak megjelenítésére is. Mivel hazánk választási rendszere vegyes típusú, így lehetőség van egyéni választókerületi jelölt mellett pártlistára is „ikszelni”. Így a taktikai szavazatomegosztás lehetőségével is számolok a modellek/irányok meghatározásakor.³⁹

Nem esett szó ugyanakkor a taktikai szavazás intézményi ösztönzőiről, mert a választói viselkedési irányok megállapításához nem létszükséglet azok bemutatása. Magyarországon azonban jelen vannak a taktikai szavazásnak kedvező intézményi ösztönzők, ami főként a relatíve magas bejutási küszöbnek, illetve az egyfordulós, erősen (relatív) többségi elvű választási rendszerének köszönhető⁴⁰, amelyben a kapcsolat a leadott szavazatok és az így megszerezhető mandátumok között viszonylag tiszta és egyértelmű (nem tekintve most a töredékszavazatok szabályát).⁴¹ Ugyancsak ebből a többségi elemből származó – a duverger-i szabályt is alátámasztó –, kétpártrendszer kialakulásának kedvező hatása miatt is

³⁸ Nemzeti Választási Iroda: <https://www.valasztas.hu/orszaggyulesi-valasztasok> (2022. 04. 27.)

³⁹ Tóth, Csaba: Választási rendszer In: András, Körösnéyi (szerk.): A magyar politikai rendszer – negyedszázad után, Osiris, Budapest, 2015., 241.

⁴⁰ Plescia 2016. 3.

⁴¹ Harkányi 2018. 119.

könnyebben kutatható ez a jelenség.⁴²⁴³ Így látom értelmét a taktikai szavazás jelensége hazai kutatásának.

Ez a fejezet tehát megkísérli a 2018-as és 2022-es választások lehetséges taktikai mintázatait összegyűjteni, ezzel eleget téve a Bevezetésben kitűzött első cél megvalósításának. 2020-ban, a Bibó Jogi és Politikatudományi Szemlében megjelent írásomban már foglalkoztam a 2018-as taktikai választói irányok meghatározásával. Most azok újbóli végiggondolása mellett a 2022-es választások hipotetikus taktikázási irányait is megpróbálom meghatározni. Azért e két országgyűlési választást vizsgálom, mert esetükben érzékeltem általános elmozdulást a taktikai szavazás ösztönzésére országos szinten.

A 2018-as választáskor különböző online oldalak⁴⁴ az egyéni választókerületben a Fidesz-KDNP pártszövetség jelöltjével szemben legesélyesebb ellenzéki kihívóra történő átszavazásra buzdítottak.⁴⁵ Kmetty Zoltán elemzése bebizonyította, hogy akkor az ellenzéki pártok támogatói – főként a Momentumosok és az LMP-sek, legkevésbé a Jobbikosok – hajlandóak voltak átszavazni egyes választókerületekben olyan esélyes ellenzéki jelöltre, akinek lehetősége nyílt megszerezni a mandátumot a kormánypárti jelölt elől.⁴⁶ A 2022-es választáskor az ellenzéki összefogás – gyakorlatilag a duvergeri-szabálynak megfelelően – már egy közös egyéni képviselőjelöltet és egy listát állított a kormánypártokkal szemben. A kérdés így felmerült bennem, hogy a sokszínű ellenzéki összefogásban végül átszavaztak-e olyan ellenzéki választók a saját egyéni választókerületeikben olyan ellenzéki jelöltre, aki nem a saját pártszínezetüket viselte.

A hipotetikus taktikai modellek felállításához ugyanakkor szükséges van néhány alaphipotézis felvetésére. Ahhoz, hogy a lehetséges irányokat megrajzoljuk, az alábbiakat kell kijelentenünk:

H1. A magyar választók egy része racionálisan szavaz.

H2. E racionalitásnak köszönhetően a magyar választó szavazatával befolyásolni akarja a választások végkimenetelét, így taktikailag (stratégiailag) voksol.

⁴² Duverger, Maurice: *Political Parties*. New York, Wiley 1954., 113.

⁴³ Számos szerző (pl.: Blais, Cox, Alvarez, Gschwend, Meffert, stb.) többször megemlíti a duvergeri-szabályt, mely értelmében egyszerű többségi választási rendszerek a kétpártrendszer kialakulását ösztönzik, mert a pártrendszeren belül csak az erősebb, életképesebb pártok maradnak meg, mivel a választók a gyenge, győzelemre esélytelen pártoktól való elfordulásuk miatt nem szavaznak esélytelen jelöltekre (elpazarolt szavazat elve).

⁴⁴ Taktikai szavazás: taktikaiszavazas.hu/ (2022.04.27.)

⁴⁵ Miskó 2020b. 17-18.

⁴⁶ Kmetty Zoltán: Sok volt az ellenzéki átszavazás, különben még jobban nyert volna a Fidesz. *Index* 2018: index.hu/velemenylolvir/2018/04/10/ellenzeki_atszavazas_elemzes/ (2022.04.27.)

H3. Ennek tükrében beszélhetünk arról, hogy 2018-as és 2022-es választásokon is történt taktikai szavazás.

H3/1. Volt olyan kormánypárti taktikai szavazó, aki főként a hatalomkoncentráció elkerülése végett nem a Fidesz-KDNP-re szavazott, hanem a legesélyesebb ellenzéki jelöltre, vagy szavazatát megosztva a listán ellenzéki pártra, vagy mindkét listán ellenzéki indulóra szavazott.

H3/2. Az ellenzéki taktikai szavazó taktikai szavazatmegosztás útján átszavazott a legesélyesebb ellenzéki jelöltre, illetve/vagy ellenzéki pártlistára, hogy elősegítse a kormányváltást.

H3/3. Ellenzéki és kormánypárti választói is megoszthatta szavazatát bizonyos szakpolitikai vagy pártméretekkel kapcsolatos megfontolások miatt.

H4. A magyar választó tudja, hogy egyéni választókerületi szavazata fajsúlyosabb; a taktikai szavazáshoz erősebb fegyver, tehát ismeri a választási rendszer sajátosságait.

Ezek a hipotézisek csupán felszínesek, és a legvalószínűbb scenáriókkal operálnak. Az irányok többfélék lehetnek, még ha nem is mindegyik plauzibilis.

3.1. Lehetséges taktikai szavazói viselkedés-irányok a 2018-as és 2022-es választáson

Az átláthatóság és könnyebb értelmezhetőség kedvéért külön kezelem a kormánypárti (Fidesz-KDNP) és az ellenzéki szavazókat a lehetséges minták megadásakor. A kormánypárti szavazókat nem különítem el sem a 2018-as sem a 2022-es országgyűlési választások esetén Fidesz-esre és KDNP-sre, ugyanis, véleményem szerint, a két párt eléggé összefonódott már.

Fontos megjegyezni, hogy az empirikus kutatások nyomán taktikai szavazatmegosztás leginkább akkor valósul meg, ha nagy párt támogatója egyéni választókerületi jelöltre őszintén szavaz, míg a kívánt koalíciós kormány megvalósulása végett listán taktikailag arra a kispártra voksol, amely a preferált koalíciós kormány felállításához szükséges. Ezzel ellentétben, a kis párt támogatója egyéni választókerületi jelölte szavaz taktikailag, hogy elkerülje szavazatának elpazarlását, hiszen preferált pártjának nincs esélye a győzelemre.⁴⁷ Alapvetően a gschwendi

⁴⁷ Gschwend 2007. 6.

magyarázat a koalíciós kormányok taktikai módon történő „megépítésére” szolgál elsősorban. Továbbra is azt gondolom, hogy a fentebb tárgyalt motivációk és stratégiai lépések nem koalíciós kormány kialakítását célzó választások taktikai eszköze is lehet, céloktól függően, így azokat a hazai a hazai irányok megalkotására is használom.

2. sz. táblázat: Lehetséges kormánypárti választói viselkedés-minták (2018)

Párt.pref.	Motiváció	Stratégia	Szavazat leadása	Szavazás módja	Várt „outcome”
Fidesz-KDNP	Pártosság	Önkifejezés	Egyéni és listára is ugyanarra szavaz	Egyenes szavazás	Teljes Fidesz-KDNP győzelem
	Fékek és egyensúlyok biztosítása a rendszerben	Átszavazás; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás; Stratégiai távolmaradás	Legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaz az egyéni választókerületben; listán őszinte szavazattal a Fidesz-KDNP-re	Taktikai szavazat-megosztás	Hatalomkoncentráció elkerülése
		Átszavazás; Küszöbbiztosítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás Stratégiai távolmaradás	Egyéni választókerületben Fidesz-KDNP; listán legesélyesebb ellenzéki	Taktikai szavazat-megosztás	Hatalomkoncentráció elkerülése
		Átszavazás; Küszöbbiztosítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás; Kettős taktikázás	Egyéni választókerületben a legesélyesebb ellenzéki jelölt; listán országos szinten a legesélyesebb ellenzéki párt	Taktikai szavazat-megosztás	Hatalomkoncentráció elkerülése
	Valamilyen szakpolitikai reprezentativitás garantálása	Átszavazás; Küszöbbiztosítási stratégia	Egyéni választókerületben Fidesz-KDNP; listán bármelyik ellenzéki	Taktikai szavazat-megosztás	Bizonyos szakpolitikai irány jelenléte a törvényhozásban; következő választásokra alternatíva biztosítása ⁴⁸
	Pártméretekkel összefüggő elképzelés	Átszavazás; Küszöbbiztosítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás Stratégiai távolmaradás	Vagy az egyéni, vagy a listás, vagy mindkét ágon az ellenzékre szavaz	Taktikai szavazat-megosztás Egyenes szavazás	Fidesz-KDNP győzelem a cél, de az ellenzék egy vagy több pártja nagy létszámban legyen jelen a törvényhozásban; Párbeszéd feltámasztása

⁴⁸ Downs 1957. 49-50. Downs-i felvetés, de elképzelhetőnek tartom taktikai motivációként is.

A 2018-as választás nem ígért koalíciós kormányzást, így a koalíciós kormányalakításra vonatkozó taktikai motivációkat és stratégiákat ilyen vetületben nem vizsgálom. Fő lehetőség a taktikázásra az egyéni választókerületi átszavazásokra nyílt. A lenti táblázatok saját elképzelést tükröznek, saját készítésűek és szerkesztésűek.

A 2018-as választásokat illetően a kormánypárti szavazók esetében négy nagy motiváció mentén láttam a választói viselkedés lehetséges modelljeinek megalkotását. Az egyik azonban a választó pártosságát jelöli, nem minősül taktikázásnak. Ugyanis, ha a kormánypárti választó legpreferáltabb pártjára – azaz a Fidesz-KDNP-re – szavaz az egyéni választókerületi listán (innenről: EVK) és a párt országos listáján is, akkor őszinte, egyenes és nem taktikai szavazatot adott le. A maradék három irány a taktikázást próbálja magyarázni. Ezek szerint, ha:

- a kormánypárti választó a túlzott hatalomkoncentráció, így a következő kéthamad elkerülésében volt érdekelt, akkor a fékek és ellensúlyok garantálása végett nem őszinte szavazatot adott le, hanem valamilyen formában az ellenzékot támogatta. Taktikailag szavazott, ha az EVK-ban a legesélyesebb kormánypártok ellen induló jelöltet támogatta, és listán a saját preferált pártját, vagy fordítva, vagy esetleg „szuper kalkulációkat” végezvén (kettős taktikázás) mind az országos mind az egyéni listára taktikailag szavazott, és a legesélyesebb ellenzéki erőt jelölte meg. Ehhez lényegében a stratégiai ellensúlyozást (átszavazást) vagy a destruktív szavazás eszközét (vagyis nem szavazott); ha országos listás ágon taktikázott, akkor pedig a küszöbbiztosítási stratégiát használta. A hazai választó esetében a stratégiai távolmaradást, vagyis a preferált pártjának direkt gyengítését azzal, hogy nem szavaz egyáltalán, nem tartom életszerű eszköznek;
- ha a kormánypárti választó abban érdekelt, hogy valamelyik párt valamilyen szakpolitika reprezentativitást nyerjen a törvényhozásban, vagy túléljen a következő választásokig, akkor nagy valószínűséggel úgy szavazott taktikailag, hogy EVK-ban saját preferált párti jelöltjére, országosan a kívánt kispártot támogatta;
- ha a Fidesz-KDNP győzelmében érdekelt, de például a két politikai oldal közötti párbeszéd ismételt újraélesztése is motiválja, és ezért ellenzéki jelöltek is szívesen látna a parlamenti patkóban akár kicsi, akár nagy arányban, akkor pártméretekkel kapcsolatos kalkulációit követve taktikailag szavazhatott a fent említett módok valamelyikén egy esélyesebb ellenzéki párt jelöltjére és/vagy listájára.

Bármelyik három irányt követi a taktikai szavazó, taktikai szavazatomegosztást hajt végre, hiszen listán és egyéniben is más-más indulóra voksolt. Fontos leszögezni azonban, hogy emellett csakis a Fidesz-KDNP győzelmét várja a választáson.

Plauzibilitás szempontjából úgy látom, hogy a kormánypárti szavazók részéről a taktikai viselkedésre leginkább a hatalomkoncentráció, azaz a kétharmad elkerülése céljából volt esély. Kevésbé ugyan, de elképzelhető, hogy egy-egy szakpolitikai igény (valamilyen baloldali, vagy radikálisabb) kívánatos jelenléte a törvényhozásban is taktikázásra sarkallhatta a kormánypárti választót. Ugyanakkor a pártméretekkel kapcsolatos megfontolások, a párbeszéd újraélesztésének megkísérlése miatti taktikázást vagy a két külön listán történő taktikai szavazást már kevésbé tartom plauzibilisnek. Előbbivel még talán foglalkoznak a kormánypárti választók, utóbbi viszont túlzott racionalitást követelne, ennél pártosabbak a magyar szavazók, így azzal a stratégiával nem tervezek.

3. sz. táblázat: *Lehetséges ellenzéki választói viselkedés-minták (2018)*

Preferencia	Motiváció	Stratégia	Szavazat leadása	Szavazás módja	Várt „outcome”
Nagy/kis párt-ellenzéki szavazó	Pártos	Önkifejezés	Egyéni is, listára is ugyanarra szavaz	Egyenes szavazás	Pártpreferencia kifejezése; pártja bejutása a parlamentbe
Nagy párt/kis párt - ellenzéki szavazó	Fékek és egyensúlyok biztosítása a rendszerben	Átszavazás; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás	A választókerületben legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaz; listán saját legjobban preferált pártjára vagy országos szinten legerősebb ellenzéki pártra	Taktikai szavazatomegosztás (ha véletlenül az egyéni jelölt és a pártlista is ugyanaz a színezet, akkor egyenes szavazás)	Fidesz-KDNP kétharmad elkerülése;
Nagy párt/kis párt - ellenzéki szavazó	Kormányváltás	Átszavazás; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás	A választókerületben legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaz; listán saját legjobban preferált pártjára vagy országos szinten legerősebb ellenzéki pártra	Taktikai szavazatomegosztás (ha véletlenül az egyéni jelölt és a pártlista is ugyanaz a színezet, akkor egyenes szavazás)	A Fidesz-KDNP kormány leváltása
Nagy párt - ellenzéki szavazó (Jobbik, Baloldal)	Szakpolitikai megfontolások	Küszöb-biztosítási stratégia	Saját választókerületében szavazat az esélyes ellenzéki jelöltre; listán taktikai egy másik pártra, ami szakpolitikailag képviseli	Taktikai szavazatomegosztás	Bizonyos szakpolitikai irányok parlamenti megjelenése
Kis párt - ellenzéki szavazó	Elpazarolt szavazat elkerülése	Vesztes párttól való eltávolodás	Egyéni választókerületben a legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaz; listán preferenciáinak megfelelően	Taktikai szavazatomegosztás	A szavazata ne vesszen el

Nincs preferencia	Elpazarolt szavazat elkerülése	Vesztes párttól való eltávolodás	Egyéni választókerületben a legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaz; listán nem releváns	Taktikai szavazat-megosztás	A szavazata ne vesszen el
--------------------------	--------------------------------	----------------------------------	--	-----------------------------	---------------------------

A 2018-as ellenzéki választók körében bevezettem a kis- és nagypárti kategóriákat annak függvényében, hogy az ellenzéki szavazó nagy- vagy kispártot támogat. Az akkori közvélemény-kutatások szerint a Fidesz kihívója a Jobbik volt, így ellenzéki nagypárti címet neki szántam.

Az ellenzéki szavazók körében is megjelenhetett az a minta, amikor az EVK jelöltre és a pártlistára is őszintén, saját preferált pártja mellett voksolt. Ez esetben nem történt taktikai szavazás, a választó egyenes szavazatot adott le.

Az ellenzéki szavazók leginkább a hatalomkoncentráció, az újabb kétharmad elkerülésében, illetve – magyar specifikumként jelölöm meg – a kormányváltásban voltak érdekeltek, ezért szavazhattak taktikailag leginkább. Főleg a kispárti választók valószínűleg egyéni választókerületi jelöltlistán az adott EVK-ban legesélyesebb ellenzéki kihívóra voksoltak, míg listán saját preferenciáiknak megfelelően vagy országos szinten a legerősebbnek vélt vagy érzékelt pártra. Nagypárti választó (Jobbik) gondolhatta azt, hogy pártja esélyes önmagában a kormány leváltására, de a választó saját EVK-jában nem látta saját színezetét a legesélyesebbnek, így ott taktikailag a legerősebb ellenzéki kihívóra voksolt, míg listán a preferált és egyben országos szinten legerősebbnek és legesélyesebbnek (mint ellenzéki) vélt pártjára húzta az X-et.

Az ellenzéki választók körében is megjelenhetett a különböző szakpolitikák képviselésének elősegítése a törvényhozásban. Ennek megfelelően egyéni választókerületben a legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavazott, és országos listán pedig e szakpolitikákat valló ellenzéki pártra. Ekkor nemcsak szimplán átszavazott, vagy szavazatának elpazarlásától tartott, hanem a küszöbbiztosítási stratégiát követve garantálni igyekezett a kispárt reprezentativitásának előmozdítását. Ugyanakkor, kispárti szavazót pusztán motiválhatta szavazata elpazarlásától való félelem, és minden komolyabb cél nélkül (kormányváltás; ellenzéki győzelem) a legesélyesebb egyéni jelöltre szavazott, országos listán pedig preferált pártját választotta. Elképzelhetőnek tartottam olyan mintát is, ahol semmilyen preferenciával nem bír az ellenzéki választó, csupán valamilyen okból szavazni kíván, és a szavazata elpazarlásának megakadályozása végett EVK-ban az ottani legesélyesebb pártra szavaz, országos listán pedig mindegy hova. Minden fenti mintát tekintve – kivéve természetesen

az őszinteségből fakadó egyenes szavazást –, az ellenzéki választói taktikai szavazatmegosztást valósított meg.

A fenti minták plauzibilitását tekintve a hatalomkoncentráció motivációjából épített ellenzéki választói taktikai modelletem elvetem. Az ellenzéki választók a kormányváltásban érdekeltek, annak megfelelően taktikáznak. Számukra a kétharmad nélküli kormánypárti győzelem logikusan nem kívánt opció, ez utóbbi inkább kormánypárti stratégia lehet. A pusztán szavazatpazarlás elvén voksoló kispárti választót sem tartom életszerűnek, viszont a preferencia nélküli választópolgár képét igen. A választók kormányváltás iránti motivációjukat viszont mindenképpen plauzibilisnek ítélem meg. A kormányváltásról mint motivációról az eddigi olvasott szakirodalomban nem találok, de meglátásom szerint valid taktikai motiváció lehet hazánkban.

4. sz. táblázat: Lehetséges kormánypárti választói viselkedés-minták (2022)

Párt. pref.	Motiváció	Stratégia	Szavazat leadása	Szavazás módja	Várt „outcome”
Fidesz-KDNP	Pártosság	Önkifejezés	Egyéni és listára is ugyanarra szavaz	Egyenes szavazás	Teljes Fidesz-KDNP győzelem
	Fékek és egyensúlyok biztosítása a rendszerben	Átszavazás; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás; Stratégiai távolmaradás	Az ellenzéki összefogás jelöltjére szavaz az egyéni választó-kerületben; listán őszinte szavazattal a Fidesz-KDNP-re	Taktikai szavazatmegosztás	Hatalom koncentráció elkerülése
		Átszavazás; Küszöb-biztosítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás Stratégiai távolmaradás	Egyéni választókerületben Fidesz-KDNP jelöltjét; listán az ellenzéki összefogás közös listáját választja	Taktikai szavazatmegosztás	Hatalom-koncentráció elkerülése
		Átszavazás; Küszöb-biztosítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás; Kettős taktikázás	Egyéni választókerületben az ellenzéki összefogás jelöltjét; listán az ellenzéki összefogás listájára; vagy mindkét esetben ellenzéki	Taktikai szavazatmegosztás	Hatalom koncentráció elkerülése
	Valamilyen szakpolitikai reprezentatívitás garantálása	Küszöb-biztosítási stratégia	Egyéni választókerületben Fidesz-KDNP; listán az ellenzéki összefogásra, vagy MKKP-ra, vagy Mi Hazánkra	Taktikai szavazatmegosztás	Bizonyos szakpolitikai irány jelenléte a törvényhozásban; következő választásokra alternatíva biztosítása

	Pártméretek- kel összefüggő elképzelés	Átszavazás; Küszöbbitósítási stratégia; Destruktív szavazat; Stratégiai ellensúlyozás Stratégiai távolmaradás	Vagy az egyéni, vagy a listás, vagy mindkét ágon az ellenzékre szavaz, ami lehet az ellenzéki összefogás, de a Kétfarkú Kutyapárt és a Mi házánk is	Taktikai szavazat- megosztás Egyenes szavazás	Fidesz-KDNP győzelem a cél, de az ellenzék egy vagy több pártja nagy létszámban legyen jelen a törvényhozásban; esetleg a mérleg nyelve legyen; Párbeszéd feltámasztása
--	---	---	---	---	--

A 2022-es választás taktikai szavazói modelljeinek megalkotásakor lényegében ugyanabban a kormánypártok-ellenzék dichotómiában gondolkodtam, mint korábban. A Fidesz-KDNP szavazókra nem tudtam felírni újabb, illetve másabb motivációs mintázatokat taktikai szavazásra; ugyanazok mozgathatták őket taktikailag, mint 2018-ban.

A legvalószínűbb ebben a modellben is a kétharmadból adódó hatalomkoncentráció elkerülésére tett igyekezetük vagy szakpolitikai ambíciójuk, és továbbra is a Fidesz-KDNP győzelmét várják. A stratégiai távolmaradást továbbra sem tekintem plauzibilisnek környezetükben. Lehetséges taktikai stratégiájukat követve ugyanazokat állapítottam meg, mint négy évvel ezelőtti választás esetében. Fontos pontosítás azonban, hogy EVK-ban már nem a legesélyesebb ellenzéki pártra voksolhattak taktikai megfontolásokból, hanem a 2022-es választás egyik sajátosságából adódóan az úgynevezett ellenzéki összefogás közös – és így a kormánypártok ellen induló legesélyesebbnek vélt – jelöltjére. Ha országos listán próbáltak taktikázni, akkor a négy évvel ezelőtti sok ellenzéki párt listája egyike helyett az ellenzéki összefogás közös listájára ikszelhettek. Természetesen más, az ellenzéki összefogásban nem szereplő kispárt jelöltjére vagy pártlistájára is szavazhattak taktikailag. Ez utóbbinak akkor láthatjuk értelmét, ha szakpolitikai megfontolások vezették a kormánypárti választót, vagy esetleg egy kispárt bejuttatásával annak a kispártnak a mérleg nyelve szerepét kívánták adni. Ez utóbbit akkor tartom életszerűnek, ha a racionális kormánypárti választó kalkulál azzal, hogy a Fidesz-KDNP elveszítheti a választásokat. Egyébiránt a pártok méretéből fakadó egyéb kalkulációkat, kivéve talán a párbeszéd feltámasztásának célját, és a „kettős taktikázást” nem látom vitálisnak.

A 2022-es választások alapvetően új választási mintázatokat teremtettek. Az ellenzék pártjai felismerték azt, hogy ha hatalomra akarnak kerülni, kormányt akarnak váltani, akkor össze kell fogniuk, és lévén, hogy a választási rendszerünk erősen többségi elvet követ, az egyéni választókerületben egy jelölt állításával lehet a kormánypárti jelöltet a legnagyobb eséllyel megverni, így biztosítva az egyéni 106

mandátumból a legtöbb megszerzését. Ehhez továbbá, az esélyek növelése miatt ugyancsak egy közös listát állítottak a Fidesz-KDNP listájával szemben. Ebben az újszerű környezetben lehetett taktikai megfontolások alapján mozogniuk az ellenzéki választóknak. Az új kontextusban a nagypárt-kispárt felbontás helyét az ellenzéki összefogás versus külön álló kispárt dichotómia vette át. Támogatottságok alapján csak a Mi Hazánk Mozgalommal és a Magyar Kétfarkú Kutypárttal operálok még.

5. sz. táblázat: *Lehetséges ellenzéki választói viselkedés-minták: ellenzéki összefogás szavazói (2022)*

Preferencia	Motiváció	Stratégia	Szavazat leadása	Szavazás módja	Várt „outcome”
Ellenzéki összefogás valamelyik pártja	Pártosság	Őszinte	Az egyéni választókerületi jelölt megegyezik a preferált pártjának színével, és arra szavaz; listán az ellenzéki összefogás pártlistájára szavaz	Egyenes szavazás	Az ellenzéki összefogás győzelme
	Fékek és egyensúlyok biztosítása a rendszerben	Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni választókerületi listán az ellenzéki összefogás pártjára voksol (ami nem az ő színezete), listán az ellenzéki összefogás közös pártlistájára	Taktikai szavazat-megosztás	Fidesz-KDNP kétharmados többségének elkerülése
	Kormányváltás	Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni választókerületi listán az ellenzéki összefogás pártjára voksol (ami nem az ő színezete), listán az ellenzéki összefogás közös pártlistájára	Taktikai szavazat-megosztás	Fidesz-KDNP kormány leváltása; ellenzéki összefogás győzelme
	Kormányfő személye	Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni választókerületi listán az ellenzéki összefogás pártjára voksol (ami nem az ő színezete), listán az ellenzéki összefogás közös pártlistájára, vagy valamelyik kis párt pártlistájára	Taktikai szavazat-megosztás	Ellenzéki összefogás győzelme és kormányalakítás az ellenzéki összefogás kormányfő-jelöltjével

Ellenzéki összefogás valamelyik pártja	Pártméretekkel összefüggő elképzelés	Küszöb-biztosítási stratégia; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni választókerületi listán nem az összefogás jelöltjére, hanem valamelyik kisebb ellenzéki párt jelöltjére szavaz; listán az ellenzéki összefogás pártlistájára/vagy egyéniben a közös ellenzék jelöltjére, listán a kis párt pártlistájára/vagy mindkét listán a kispárt mellett voksol	Taktikai szavazat-megosztás	Ellenzéki összefogás győzelmében érdekelt, de kisebb pártra szavaz, hogy az bekerülve a mérleg nyelve lehessen (Magyar Kétfarkú Kutypárt)
	Valamilyen szakpolitikai reprezentatívítás garantálása	Küszöb-biztosítási stratégia; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni választókerületi listán nem az összefogás jelöltjére, hanem valamelyik kisebb ellenzéki párt jelöltjére szavaz; listán az ellenzéki összefogás pártlistájára/vagy egyéniben a közös ellenzék jelöltjére, listán a kis párt pártlistájára/vagy mindkét listán a kispárt mellett voksol	Taktikai szavazat-megosztás	Bizonyos szakpolitikai irány jelenléte a törvényhozásban; következő választásokra alternatíva biztosítása

6. sz. táblázat: *Lehetséges ellenzéki választói viselkedésminták: ellenzéki kispártok szavazói (2022)*

Preferencia	Motiváció	Stratégia	Szavazat leadása	Szavazás módja	Várt „outcome”
Ellenzéki kispárt (MKKP, Mi Hazánk)	Pártosság	Őszinte	Egyéni és pártlistán is saját preferenciáját válassza	Egyenes szavazás	Preferált párt bejuttatása a parlamentbe vagy annak győzelme
	Kormányváltás	Elpazarolt szavazat elkerülése	Egyéni listán ellenzéki összefogás jelöltjére; listán saját preferált kispártjának listájára	Taktikai szavazat-megosztás	Preferált párt bejuttatása a parlamentbe
	Pártméretekkel összefüggő elképzelés	Küszöbbiztosítási stratégia; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni listán ellenzéki összefogás jelöltjére; listán saját preferált kispártjának listájára	Taktikai szavazat-megosztás	Kis párt mint a mérleg nyelve a parlamentben
	Valamilyen szakpolitikai reprezentativitás garantálása	Küszöb-biztosítási stratégia; Elpazarolt szavazat elkerülése (wasted vote); stratégiai ellensúlyozás; konstruktív (át)szavazás	Egyéni listán ellenzéki összefogás jelöltjére; listán saját preferált kispártjának listájára	Taktikai szavazat-megosztás	Kis párt szakpolitikai sajátosságának képviselője a parlamentben
Nincs preferencia	Elpazarolt szavazat elkerülése	Vesztes párttól való eltávolodás	Egyéni listán az összefogás jelöltjére; listán nem releváns	Taktikai szavazat-megosztás	A szavazata ne vesszen el

Őszinte és egyenes szavazásnak minősítem azt a mintát, amelyben az ellenzéki szavazó arra a közös ellenzéki jelöltre voksol, amelyet az amúgy is preferált pártja állított a saját EVK-ben, és listára is a közös ellenzéki összefogás pártlistájára voksol. Ebben az esetben nem történik taktikai szavazás, hiszen a preferált pártja adhatta a közös ellenzéki jelöltet, illetve preferált pártja tagja az összefogás pártlistájának is. Minden hasonló mintázatot (preferált párt jelöltje + ellenzéki összefogás közös listája) egyenes szavazásnak tekintek.

Az ellenzéki összefogást preferáló ellenzéki választó a táblázatban vázolt lehetőségek értelmében tehát akkor szavaz taktikailag, ha a fékek és ellensúlyok a rendszerben való garantálása érdekében, kormányváltás céljából vagy a kormányfő személyét érintve taktikailag megosztja a szavazatát. Megteheti úgy, hogy – bár nem az ő preferált pártjának jelöltje indult – de átszavaz rá, hogy megvalósítsa a célját, és hatással

legyen a választások kimenetelére (saját definíció: konstruktív átszavazás), vagy csak ne érezze szavazatának elpazarlását más, győzelemre nem esélyes jelölt támogatásával, vagy ellensúlyozza a kormánypárti jelölt esélyét az ellenzéki jelöltre való voksolásával. Alapvetően mind a három stratégia egy aktust jelöl, a lényeg az ellenzéki összefogás jelöltjének támogatása a kormánypárti kihívóval szemben, és hogy az ellenzéki összefogást támogató ellenzéki választónak az egyéni választókerületben mindenképp nem a saját preferált pártja által indított jelöltre kell voksolnia. Listán is szinte mindig az ellenzéki összefogás közös listájára kell szavazniuk. Alapvetően ebben a célirányos viselkedés követésében látom a fent megemlített három fő alternatíva valamelyikének beteljesítését.

Ellenzéki összefogást szupportáló választó valamilyen pártméretekkel, vagy szakpolitikai preferenciákkal kapcsolatos motivációk miatt is szavazhat taktikailag. Fő két okot abban látom, hogy valamelyik kisebb pártot esetleg a mérleg nyelvének szeretnék látni a parlamentben, egy nem nagyarányú Fidesz-KDNP győzelem esetén, illetve bizonyos kedvelt szakpolitikák képviselőjéhez jussanak a parlamentben. Ehhez az ellenzéki választónak a küszöbbiztosítási stratégiát is követnie kell, ha az a bizonyos, e célokból preferált párt nem biztos, hogy eléri a kötelező bejutási minimumot. A szavazás módja a fenti három célhoz képest ezekben az esetekben eltérő lehet, ugyanis az EVK ellenzéki közös jelöltje és a pártlistája helyett akár a kispárt egyéni jelöltjét és/vagy listáját is támogathatják abban az esetben, ha az összefogás párti ellenzéki szavazó biztos, vagy szinte biztos az ellenzéki összefogás választáson való eredményes szereplésében. Összességében szinte mindegyik esetben taktikailag megosztják a szavazataikat azért, hogy ellenzéki összefogás győzelmét érhék el (kivéve a hatalomkoncentráció elkerülése-motivációt; szakpolitikák és pártméreti megfontolásokat) a választások kimenetelének ily módokon történő manipulálásával.

A kispártot támogató ellenzéki választóknál is megjelenhet természetesen a pártos egyenes szavazás, ha az EVK jelöltre és a pártlistára is saját preferenciáival megegyezően szavaznak, nem törődve pártjának kormányalakítási esélyeivel. Azonban, ha számol annak valószínűtlenségével, akkor taktikailag szavazhat vagy kormányváltási célból, vagy ugyancsak pártméretekkel, szakpolitikák reprezentativitásával kapcsolatos megfontolásokból. Kormányváltás célja esetén felismeri, hogy saját preferált pártjának nincs esélye a győzelemre, de önmagában ellenzéki győzelemben érdekelt, és a szavazata elpazarlásának elkerülése végett egyéni választókerületben az ellenzéki összefogás közös jelöltjére szavaz, országos listán pedig saját preferált kispártjára. Többnyire

ugyanazt a stratégiát követik, kiegészítve a küszöbbiztosítási stratégiával, akkor is, ha egyes szakpolitikákat akarnak bejuttatni a törvényhozásba, vagy a választók valamelyik kisebb ellenzéki pártnak a mérleg nyelve szerepét szánják. Ugyanúgy elképzelhetőnek tartom 2022-ben is az olyan választói viselkedést, amelyben az állampolgár pártpreferencia nélkül szavazata elpazarlása végett taktikailag egyéni választókerületben az összefogás jelöltjére szavaz.

Plauzibilitás szempontjából azonban elképzelhetetlennek tartom külön motivációs kategóriaként a fékek és ellensúlyok, illetve külön a kormányfő személyével kapcsolatos célokat. Nem valószínű olyan ellenzéki választó létezése az összefogás oldalán, aki kétharmad nélküli Fidesz-KDNP győzelemben érdekelt, mert általa tartja például kormányozhatónak az országot, és csupán az ellenzék minél nagyobb arányú jelenlétét igyekszik a parlamentben szavazatával biztosítani, esetleg ezzel megteremtve a párbeszédet a parlamentben. Ha van is ilyen attitűd, a hordozóját inkább gyenge pártkötődésűnek nevezném. A kormányfői megfontolásoknak nincs külön szerepük. Az ellenzéki összefogás győzelme önmagában jelentette volna a megválasztott miniszterelnök-jelölt győzelmét is, így e két kategória külön nem értelmezhető. Legplauzibilisebbnek viszont a kormányváltás célját találom, esetleg szakpolitikai és a mérleg nyelve típusú megfontolásokkal. Elképzelhető, hogy van olyan ellenzéki szavazó, aki továbbra is akar jobboldali politikát látni a törvényhozásban, bár ehhez az ellenzéki összefogás nagyarányú győzelmét kellett volna előre vizionálnia. Hihették azt is a szavazók, hogy akár a Mi Hazánk Mozgalom, akár a Kétfarkú Kutypárt a mérleg nyelvei lehetnek egy-egy eldöntendő kérdésben, ha bejuttatják őket (ezekben az esetekben a Fidesz-KDNP győzelmét is várhatták). A kettős taktikázás stratégiája az ellenzéki szavazók körében nem lehet életszerű, hiszen a tényleges cél eléréséhez szinte mindig az összefogás jelöltjét kellett volna támogatniuk.

Alapvető különbségségek a taktikai szavazás lehetséges irányaival kapcsolatban nem figyelhetők meg a két választási év között. Lényeges differencia azonban, hogy 2018-ban még sok ellenzéki párt adhatta egy bizonyos EVK legesélyesebb ellenzéki jelöltjét, 2022-ben már csak néhány közül lehetett választani. Akik taktikailag (akár kormánypártiak, akár az ellenzékiek közül) kívántak szavazni, és szavazatukat megosztani, azok felismerhették, hogy a kívánt cél eléréséhez leginkább az ellenzéki összefogás közös jelöltjét kellett az egyéni választókerületben támogatniuk. A fő és plauzibilis célok egyértelműen kirajzolódtak: a kormánypártiak Fidesz-KDNP győzelemben érdekeltek továbbra is, de talán kétharmados hatalomkoncentráció nélkül. Az ellenzékiek meg mindenképp kormányváltást akartak kieszközölni 2018-ban akár a Jobbik,

akár valamelyik ellenzéki baloldali párt, 2022-ben pedig a nagy ellenzéki összefogás győzelmével. Szakpolitikákkal, pártméretekkel kapcsolatos taktikai motivációk is lehetségesek. Főként ha egyes szakpolitikák a parlamentben lévő jelenlétét kívánták elérni, vagy esélyt adni egy pártnak, hogy a mérleg nyelve lehessen egyes döntéseknél, vagy csupán a jelentős pártméreteknek köszönhetően elősegítsék a politikai erők közötti párbeszédet. 2018-as mintaalkotásnál azonban a mérleg nyelve szerepet nem tartottam valószínűnek, hiszen a sok kisebb párt miatt az ezt a szerepet betöltő politikai erőt nehezebb lett volna felismerni.

Pártok konkrét megnevezése alig történt a fenti leírásokban, mert az elsődleges cél a lehetséges hazai taktikai irányzatok neutrálisabb megrajzolása volt. Azonban 2018-ban alapvetően a Jobbik tűnt a második legerősebb és egyben kihívó pártnak, 2022-ben pedig az egységes ellenzék⁴⁹. A taktikai szavazás legfontosabb pártjai és ezek jelöltjei lehettek. A további kutatásra váró kérdés, hol mekkora átszavazások történtek egyik pártról a másokra taktikai megfontolásokból, illetve milyen okok, motivációk és célok miatt döntöttek taktikai szavazás, illetve szavazatmegosztás mellett a választók.

A 2022-es választási év taktikai szavazás vizsgálatára irányuló kutatási lehetőségek azonban a Jobbikos szavazók nagyarányú távozásával nehezkesebbé válik. A választási eredményekből leszűrhattuk, hogy az ellenzéki összefogás szinte elvesztette a Jobbikos szavazókat, akik így vagy a Fidesz-KDNP-t, vagy a Mi Hazánk pártját támogatták. Török Gábor elemzésében ez a szám akár egy milliót is kitehet,⁵⁰ más összefoglalók 900 ezer ilyen ellenzéki szavazóról írnak.⁵¹ A Political Capital gyors elemzése azt állítja, hogy míg 2018-ban a Jobbikra 1,1 millióan, a baloldalra összesen 1,6 millió szavaztak, addig 2022-ben a hatpárti lista csak 1,8 millió voksot gyűjtött be. A kutatóintézet is arra világít rá, hogy a hiányzó Jobbikos szavazók vagy a Fideszt, vagy a Mi Hazánkat erősítették.⁵² A DK és Jobbik szavazók kölcsönös átszavazásának biztos jelenléte azonban kitűnő táptalajt biztosíthatott volna a taktikai szavazás kutatásának. Persze, ettől függetlenül ez még valamilyen arányban megtörténhetett.

⁴⁹ Korábbi országgyűlési választások eredményei: <https://taktikaiszavazas.hu/korabbi-valasztasok> (2022.04.28.)

⁵⁰ HVG (szerző): Török Gábor: Most végre kiderülhet, mi történt a Jobbik szavazóival: https://hvg.hu/itthon/20220403_Torok_Gabor_Most_vegre_kiderulhet_mi_tortent_a_Jobbik_szavazoival (2022.04.28.)

⁵¹ Lengyel, Tibor: Sokk az ellenzékben: “Már decemberben elvesztettük a választást, de hogy ekkora zakó lesz, az nem volt opció”: https://hvg.hu/itthon/20220404_Sokk_az_ellenzékben_valasztas (2022.04.28.)

⁵² Political Capital (elemzés): A Jobbik szavazói hiányozhattak leginkább az ellenzéki együttműködés mögül https://www.politicalcapital.hu/hireink.php?article_read=1&article_id=2989 (2022.04.28.)

A dolgozat kutatási témája szempontjából érdemes felvetnünk azt a kérdést, hogy az egyéni választókerületekben megvalósuló ellenzéki összefogás hiánya, illetve Márky-Zay Péter helyett Dobrev Klára vezette ellenzéki összefogás adhatott volna-e más viselkedési mintázatokat. Véleményem szerint, 2022-re a 2018-ashoz hasonló ellenzéki választási modellt tudtam volna megalkotni, amennyiben nem születik összefogás. Viszont Dobrev Klára vezette ellenzéki összefogásra nem valószínű, hogy a jelenleginél másabb irányokat tartottam volna lehetségesnek.

4. Feltárható-e a választók taktikai viselkedése? – egy hipotetikus módszertani irány felvázolása a hagyományos fókuszcsoporthoz tartozó kutatások tükrében

A fent tárgyalt taktikai motivációk és stratégiák nyomon követése, alapos feltárása nem feltétlen lehetséges csak kérdőíves megkérdezésekből származó adatbázisok elemzéséből, ezért a fókuszcsoporthoz tartozó kutatások módszerének segítségével próbálom teljesebbé tenni a képet, és megragadni az esélyt az esteleges hiányzó foltok betapasztására. A dolgozat ezen fejezete – összhangban a másodikként kitűzött céllal – dióhéjban bemutatja a hagyományos fókuszcsoporthoz tartozó kutatások főbb jellemzőit és sajátosságait, majd azok mentén kísérletet tesz a hazai taktikai viselkedés feltárását célzó hipotetikus módszertani irány kidolgozására. A fejezet csupán a hagyományos fókuszcsoporthoz tartozó módszertanával foglalkozik; az online verziós megközelítés annak sajátos jellemzői, előnyei és hátrányai miatt külön fejezetet érdemelne.⁵³ Mivel azonban jelenleg nincs tervezés alatt hasonló kutatás elvégzése, így ebben a tanulmányban nem ejtek szót róla. A módszertani sajátosságok ismertetése és az általuk felvázolt lehetséges kutatási irányok Vicsek Lilla e témával mélyrehatóan foglalkozó nagyszerű könyve alapján történik.⁵⁴

4.1. Mi is az a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás?

A fókuszcsoporthoz tartozó kutatásokat tekintve két nagy csoportot különböztet meg a szakirodalom. Az egyikbe a piackutatási célú, főleg bizonyos döntéshozatal elősegítésére készülő alkalmazott, a másikba a társadalomtudománnyal foglalkozó kutatók által végzett, valamilyen

⁵³ Vicsek, Lilla: Online Fókuszcsoporthoz tartozó alkalmazása – Lehetőségek, korlátok és tanácsok a hatékonyság növelésére, In: *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, XLVIII/2017/4.

⁵⁴ Vicsek, Lilla: Fókuszcsoporthoz tartozó – elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

tudományos cél megvalósítását végző fókuszcsoportos kutatások⁵⁵ tartoznak.⁵⁶ Definíciója szerint „*olyan kutatási módszert jelent, amelyek során az adatok úgy keletkeznek, hogy a kutatás alanyai csoportosan kommunikálnak egy adott témáról (ez lehet elektronikus kommunikáció is)*”,⁵⁷ és a kutató csupán információkat gyűjt róla, döntések meghozatala és konfliktusok feloldása nem a fókuszcsoportos kutatások feladata.⁵⁸

A leginkább elterjedt hagyományos formája az, ha a résztvevők személyesen vannak jelen a kutatás folyamán, de emellett megjelenhetnek olyan formációk is, ahol az alanyok számítógépeken, telefonokon, esetleg videokonferenciákon kommunikálnak az adott témáról. A fókuszcsoportos kutatás leggyakoribb célja valamilyen olyan jelenség feltárása, amelyről nem rendelkezünk elég információval. A módszer segítségével közelebb kerülhetünk ehhez a jelenséghez, ezzel is segítve az elméletalkotási-folyamatokat.⁵⁹ A kutatások folyamán az alanyok egy témáról alkotott értelmezési és gondolati struktúrái, „szubjektív tapasztalatai, világlátása” megérthető, a témával kapcsolatos mögöttes okok és motivációk felszínre hozhatók, és ezután „mélyre hatoló, árnyalt és részletes leírást készíthetünk”.⁶⁰

A fókuszcsoportos kutatásokon tehát a meghívott alanyok egymással kommunikálnak egy adott témáról személyes jelenlét mellett. A módszer előnye, hogy a kommunikáció számos más aspektusból is vizsgálható. Vicsek Kitzinger⁶¹ munkáit felelevenítve megemlíti a kommunikáció több formáját: az alanyok vitatkozhatnak, dicsekedhetnek, cukkolhatják és megkérdőjelezhetik egymást. Stewart-Shamdassani szerzőpáros⁶² nyomán a nonverbális kommunikáció (mosoly, gesztikuláció, elítélő tekintet) sajátos szerepére is felhívja a figyelmet, illetve Fischer⁶³ eredményeire utalva a hanghordozás szerepét is kiemeli a szerző. A kommunikáció ezen aspektusainak megfigyelése azért nélkülözhetetlen, mert ezek a verbális kommunikáció folyamán elhangzott véleményekkel ellentétesek lehetnek, így megfigyelésükkel valósabb információkhoz juthatunk.⁶⁴

⁵⁵ A továbbiakban fókuszcsoportos kutatás alatt csak a társadalomtudományi alapkutatás-kategóriát értem.

⁵⁶ Vicsek 2006. 14-17.

⁵⁷ Vicsek 2006. 17.

⁵⁸ Vicsek 2006. 18.

⁵⁹ Vicsek 2006. 19-20

⁶⁰ Vicsek 2006. 27-29.

⁶¹ Kitzinger, Jenny: The methodology of Focus Groups: the importance of interaction between research participants. In: *Sociology of Health and Illness*, 1994., 16 (I), 103-121.

⁶² Stewart, W. David - Shamdassani, Prem: Focus Groups: Theory and Practice. London, Sage, 1990.

⁶³ Fischer, György: Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak?, Budapest, Bagolyvár Kiadó, 2021.

⁶⁴ Vicsek 2006. 34-35.

A fókuszcsoportos kutatások tehát alkalmasak egy jelenség feltárására a résztvevők az adott jelenségről alkotott gondolkodási kereteik, velük kapcsolatos véleményük és motivációik, magatartásaik (csoporton belül esetleg) megismerésével.⁶⁵

A módszertant körülölelő filozófiai kérdés szerint van-e olyan valóság, amely törvényszerűségei és mechanizmusai kutatói függetlenség mellett (pozitivizmus) megismerhetők, vagy ez a valóság csak részben megismerhető bizonyos emberi korlátok miatt (posztpozitivizmus), vagy akár több konstruált valóságról beszélhetünk (konstruktivizmus).⁶⁶ A szociálpszichológiai megközelítés egyik iránya szerint az egyének rendelkeznek belső, valódi és szituációfüggetlen stabil véleményekkel és attitűdökkel, míg másik szerint ezek nem stabilak, hanem konkrét szituációkban jönnek létre és formálódnak. A fókuszcsoportos kutatók általában az első irányt vallják, és Vicsek hangsúlyozza, hogy a csoporthatások a megismerést befolyásoló hatásaik miatt nem zárhatóak ki.⁶⁷ Tehát van megismerhető valóság.

Fontos észben tartani a fókuszcsoportos kutatások kvalitatív jellegét; statisztikai általánosíthatósága a minta kis száma és a nem véletlenszerű kiválasztása miatt mindig korlátozott.⁶⁸ Fókuszcsoportos kutatásokat politikai közvélemény-kutatásokra, kommunikációkutatásokra, oktatással, szervezetekkel, egészséggel és szexualitással kapcsolatos kutatásokra is egyaránt használják.⁶⁹

A fókuszcsoportos kutatás alapvetően a következő lépésekből és feladatokból épül fel. Először is el kell dönteni, melyik feladatokat végzi a kutató, és melyeket delegál más szervezetekre. A lépések közül nem minden esetben szükséges az összes, ugyanakkor a teljes tájékoztatás végett megemlítem azokat is⁷⁰:

I. A fókuszcsoportos kutatás tényleges megkezdése előtt a kutatónak meg kell határoznia a vizsgálandó célt és magát a problémát, amelyet vizsgálni kíván. Ezután eldönti, hogy mekkora számú, méretű és összetételű csoportban tervezi a kutatást elvégezni, maguk a tagok milyen mintavételi eljárás keretében választódnak ki. A kutatás előtt megírja a kérdésvázlatot, dönt a kutatás folyamán használandó moderátori stílusról, majd megkezdi a tagok toborzását. Ezzel egyidejűleg kiválasztja a helyszínt, az időpontot, és gondoskodik a helyszín megfelelő

⁶⁵ Vicsek 2006. 45.

⁶⁶ Vicsek 2006. 66-67.

⁶⁷ Vicsek 2006. 64.

⁶⁸ Vicsek 2006. 43.

⁶⁹ Vicsek 2006. 47-57.

⁷⁰ Vicsek 2006. 78-79.

berendezkedéséről a kutatást megelőzően. A kutatás napján fogadja az érkező alanyokat.

II. A kutatás alatt moderálja a csoportot, az elhangzottakat rögzíti, és ha szükséges, jegyzeteket készít.

III. A kutatás végeztével kiosztja az ajándékokat, jutalmakat, majd leírja a benyomásait az elhangzottakról. Begépeli és kielemezti az anyagot, majd az eredményeket prezentálja a szükséges helyen.⁷¹

A fókuszcsoportos kutatások általában⁷² 3, 4 vagy 5 fókuszcsoportból állnak, csoportonként 6-10 résztvevővel. A csoportok többnyire homogének és tagjai idegenek egymásnak.⁷³ Alapvetően a csoportlétszámról nincs konkrét megegyezés, lehetnek akár 8-10 vagy 6-12-en is egy vizsgált egységben. Sok esetben preferáltabb a kisebb csoport, mert a tagok véleményére több idő jut, és azok jobban megismerhetőek. Nagyobb csoportokat nehezebben lehet irányítani, és alcsoportokra tagolódhatnak. Ötnél több csoport akkor lehet szükséges, ha újabb vélemények, attitűdök már nem bukkannak elő az előbbieken.⁷⁴ A csoportok összeállításánál fontos figyelembe venni személyes és társadalmi-demográfiai jellemzőket (exrovertált/introvertált/domináns, esetleg konfliktuskereső személyiség; kor, nem, iskolai végzettség, a témával kapcsolatos tudás, társadalmi státusz, fizikai tulajdonságok, stb.), mert azok különböző szinteken hathatnak az eredményekre. Egyrészt a már meglévő tudás befolyásolhatja az alanyt abban, mit mond az adott témáról, másrészt az alanyok eltérő jellemzői is befolyásolhatják a téma kifejtését; egymásra is hatással lehetnek.⁷⁵ A homogén összetételű csoportokban kevesebbszer fordulhatnak elő viták, rossz érzések, a csoporttagok a társadalmi-demográfiai hasonlóságból fakadó kellemesebb atszmoszférában könnyebben megértik egymást, jobban nyitnak egymás felé véleményeikkel. A heterogén csapatokban több a vitaforrás, ugyanakkor az eltérő vélemények tovább árnyalhatják a kutatási témát. Ismerősökből álló fókuszcsoportok hatékonysága kérdéses lehet abból az etikai szempontból, hogy az elhangzottak miatt későbbiekben a véleményét vállaló egyént hátrány érheti-e.⁷⁶ A mintavételt tekintve színes palettán mozoghat a kutató: az egyszerű véletlen mintavételen át,

⁷¹ Vicsek 2006. 78-79.

⁷² Morgan, David L: Focus Groups as Qualitative Research. Qualitative Research Methods Series. Volume 16.2., Sage, London, 1997.

⁷³ Vicsek 2006. 126.

⁷⁴ Vicsek 2006. 129-130.

⁷⁵ Vicsek 2006. 132-133.

⁷⁶ Vicsek 2006. 133-141.

a többlépcsős, hólabdás, kvótás, esetleg reputációs mintavételi eljárások közül választhat.⁷⁷

A toborzási folyamat keretében résztvevőket szerzünk a kutatási csoportokba. A kutató végezheti maga, illetve folyamatos ellenőrzése mellett valamilyen külsős megbízott cég is. A toborzás történhet már meglévő listából, interneten, újságokban, telefonon is egyaránt. Az alanyok számára fontos lekommunikálni a helyszínt (jól megközelíthető legyen), az időpontot és a díjazást is. Általában a kutatások hétfőn vagy csütörtökön, öt, hat vagy hét órai kezdéssel kerülnek megrendezésre. Ünnepekre nem tanácsos kutatást szervezni. Az alanyok küldött meghívó legyen személyre szóló, és hangoztassa részvételének fontosságát a kutatási téma szempontjából. Érdekes több alanyt meghívni, hogy elkerüljük az alacsony létszámból adódó kutatási problémákat. A szükségesnél több alany érkezése esetén számukra külön kérdőíveket tarthatunk fent, mivel a csoportbeszélgetésen már nem tud részt venni. A megfelelő jelöltek kiválasztása céljából szűrő kérdőíveket is kitölthetünk a jelentkezőkkel a kutatás előtt.⁷⁸ Az alanyokat mindenképp tájékoztatni kell arról, hogy a kutatás független és anonim, bátran vállalhatják a véleményeiket. A beszélgetés ideális hossza másfél, két óra, és a kutatónak/mediátornak érdemes mindig rögzítenie az elhangzottakat.⁷⁹

A fókuszcsoportos kutatások kérdései általában félig strukturált (általánosabb kérdéseket tartalmaznak; az alanyok gondolatainak kifejtésére nincs nagy megszabottság) lekérdezések. A tölcser technika gyakori alkalmazásakor a moderátor az általánosabbaktól halad a témát egyre specifikusabb érintő kérdések felé. A kutató általában egy vagy több kutatási kérdést fogalmaz meg, amelyek fő vagy alkérdésekre bonthatóak. A kutatói kérdések a kutatónak vagy a megbízónak szólnak, a fókuszcsoportos kutatásra azokat át kell alakítaniuk az alanyok számára (vezérfonal kérdései), azok a beszélgetés alatt a legritkább esetben tehetőek fel. A fókuszcsoport vezérfonala állhat a gyorsan összerakható, ugyanakkor máshol az eltérő megfogalmazások miatt más választ eredményező témavázlatból, vagy az összehasonlítást elősegítő, de időigényesebb kérdések megírásából.⁸⁰

A kutatónak/moderátornak célszerű a feszültségoldás, a nyitottság megteremtése, a tagok beszélgetésbe történő integrálása, az alanyok egymással való megismerkedésének elősegítése végett a fókuszcsoportos

⁷⁷ Vicsek 2006. 150-151.

⁷⁸ Vicsek 2006. 153-160.

⁷⁹ Vicsek 2006. 166-170.

⁸⁰ Vicsek 2006. 171-180.

beszélgetést mindig nyitókérdésekkel kezdenie. Ezek leginkább a névre, családra, foglalkozásra és hobbitra kérdeznek rá. A nyitókérdések után a moderátor a tölcser technika révén az absztrakt kérdésektől a konkrétabbak felé halad. A nehezebb és kényesebb kérdéseket tanácsosabb a végén feltennie. A befejező kérdésekkel összefoglalhatja az elhangzottakat. A kérdések számát illetően nincs meghatározás, a lényeg, hogy egyszerűek és semlegesek legyenek, ne álljanak sok szóból, egy dimenzióra vonatkozzanak,⁸¹ ne sugalmazzák a választ, és ne korlátozódjanak szűk területre.⁸² A beszélgetés folyamán a tegezés kényelmesebb és közvetlenebb forma, de a tegezést/magázódást a sértődések elkerülése végett már az elején fontos tisztázni. A mediátor a beszélgetés folyamán a kutatási céltól függően az alanyokat különböző feladatok (szerepjáték, rajzolás, tervezés, képek, kártyák, stb.) elvégzésére is megkérheti.⁸³

A fókuszcsoportos kutatások folyamán a moderátor feladata, hogy az alanyok a vezérfonalban szereplő témákról elbeszélgessenek, ehhez oldott, kényelmes légkört teremtsen. A moderátor a kutatás céljától függően erősebb és gyengébb kontrollt is gyakorolhat a beszélgetés alatt. Bevezető szövegében fontos a kutatás függetlenségének, az anonimitásnak a hangsúlyozása. A moderátornak többek közt be kell mutatkoznia, tisztáznia a tegeződés/magázódás kérdését, és arra kell bátorítania az alanyokat, hogy véleményüket szabadon, akár konfliktusos ellenvélemény mellett is vállalják, érveléssel védjék meg azokat. Tudatosítania kell a résztvevők számára, hogy véleményük, gondolataik fontosak. A kialakult konfliktusokat kezelnie, a témától való elhatárolódást orvosolnia kell. Saját véleményének kinyilvánításától és mások véleményeinek minősítésétől tartózkodnia kell. A beszélgetésen több moderátor (egyik a téma hozzértője, másik a csoportos kutatásé) és asszisztens is részt vehet.⁸⁴

Az eredmények elemzése és értelmezése függ a kutatás céljától, tudományfilozófiai és szociológiai megfontolásoktól, illetve az alkalmazott elemzési eljárástól. Az elemzésbe beletartozik a csoportösszetétel személyi, társadalmi-demográfiai leírása, a beszélgetés folyamán elhangzottak összehasonlítása, a főbb megemlített témák megnevezése, a hasonlóságok és különbségek kiemelése, egyes esetekben csoportdinamikai és metakommunikációs észrevételek vizsgálata. Az elemzés folyamán a mediátor/kutató meghallgatja a felvételt, azt

⁸¹ Krueger, Richard A: Focus groups: A practical guide for applied research. 2. kiadás, Sage, London, 1994.

⁸² Vicsek 2006. 180 – 195.

⁸³ Vicsek 2006. 196 – 199.

⁸⁴ Vicsek 2006. 212 – 227.

begépelheti, egyes esetekben bizonyos kódolással átiratokat készíthet. Az elemzés, illetve az eredmények bemutatása folyamán a fontosabb elhangzottakat szó szerint is idézheti. Csak jegyzetekből, átirat nélkül gyors elemzések készülhetnek. Az átiratalapú elemzések az átiratra történő várakozás és a kódolás típusától függően hosszabb idő alatt készülnek el. A beszélgetés szövegének egyes részeit egyes kategóriákhoz való rendelése útján kvalitatív adatelemzés is végezhető. Vicsek szituációs tényezők szerinti (tágabb társadalmi kontextus; szituációs tényezők hatása a beszélgetésre, a tagok egymás közötti és a tagok moderátorral szemben megvalósuló interakciós tényezői, konformitás, társas befolyás, azonosulás, behódolás, vitázás, légkör, hangulat, megtörik a jég effektus, motiváltság, társas lazulás, résztvevők személyes jellemzői, ismeretség foka, a moderátor személye, a környezet, a kérdések és téma jellemzői, használt technikák a beszélgetés serkentésére, stb.) és tematikus kutatási szempontok/kategóriák szerinti (a kutatáson elhangzott tartalmak egyes kategóriákba történő kódolása; a hasonlóságok és különbségek feltárása akár az összes csoportot egybe nézve vagy külön-külön) elemzéseket végez. Ezt a személetet követendőnek találom. Az elemzést végezheti a mediátor és a kutató is.⁸⁵

4.2. Hipotetikus fókuszcsoportos kutatási elképzelés a hazai taktikai szavazás motivációinak feltárására

Az előző részfejezetben tárgyalt fókuszcsoportos kutatásokra jellemző sajátosságok alapján a következő részfejezet egy hipotetikus csoportfelállítást kísérel meg a hazai taktikai viselkedés vizsgálatára. Véleményem szerint a fókuszcsoportos kutatás e téma körül – még ha nem is bír reprezentativitással és az eredmények alapján általános elméleteket nehezen is fogalmazhatunk meg – igazolhatja a fenti táblázatban összegyűjtött motivációk és stratégiák létjogosultságát, sőt a beszélgetések folyamán akár újabb indítékokat is megismerhetünk a taktikai viselkedés hazai jelenségével kapcsolatban. Fontos hangsúlyoznom, hogy a következő elképzelések saját elképzelések és hipotetikusak, a kutatás megszervezése és megtervezése komolyabb szaktudást, több elmélyülést és időt kíván.

A vázlat megírása előtt azonban érdemes szót ejteni a hazai alanyok tipikus fókuszcsoportos viselkedéséről. Vicsek a kutatásai alapján azt találta, hogy a magyar alanyok körében él egyfajta panasz kultúra. A csoporttagok inkább panaszkodnak, mint pozitívan közelítenék meg az

⁸⁵ Vicsek 2006. 231 – 288.

egyes élethelyzeteket. Jól viselik az ellenvéleményeket, amelynek sosem a tartalmában látják a problémát, hanem inkább a megfogalmazás stílusa generálhat konfliktust. A magyarok is szeretnek beszélni az érzéseikről, egyetértenek a tegezés formájával, azonban a játékosabb feladatokat nem igazán kedvelik. A kilenc-tíz fő itthon is megfelelő csoportméret.⁸⁶

Az elképzelt fókuszcsoporthoz kutatás lényegében politikai közvélemény-kutatást céloz meg. Az ilyen típusú kutatásoknál szinte mindig heterogén csoportok alkalmazása történik.⁸⁷ Így én is hasonló modellekben gondolkodom. A kutatás célja, hogy az összehívott alanyok beszélgetés folyamán politikai attitűdjeikről, az abból fakadó cselekvéseikről, magatartásukról beszéljenek egymással, és ezáltal olyan taktikai viselkedési minták kerüljenek felszínre, amely a hazai taktikai szavazás létezését bizonyítják. A fókuszcsoporthoz kutatást végezheti egy mediátor, illetve maga a kutató is, esetleg mindkettő jelen lehet a beszélgetés alatt. A kutatás teljes megtervezése anyagi és idő megfontolások alapján történik. Alapvetően tanácsosnak vélem a kutató jelenlétét is abban az esetben, ha a kutatást egy megbízott cég olyan mediátora végzi, aki nem otthonos a kutatandó területen. Az alanyok toborzását leginkább már meglévő listák alapján, illetve ajánlások útján tartom elképzelhetőnek. Elsősorban olyan listán szereplő személyekre gondolok, akik vettek már részt politikai töltetű kutatásokban, ezért el is jönnek, a véleményeiket merik vállalni. Egy-egy megkeresett személy is ajánlhat további személyeket a csoportos beszélgetésen való részvételre. Az ajánlott személyek az ajánló személlyel való feltehetően közelebbi kapcsolata miatt – véleményem szerint – biztosabb résztvevők, hiszen valamilyen bizalmi tényező játszik közre a kiválasztásukkor. Ugyanakkor, az ismerősökből álló csoport etikai dilemmát hordozhat magában, hiszen az amúgy is érzékeny politikai vélemények vállalása esetleg későbbi negatív következményekkel járhat az illető számára. A kutatás helyszíneinek kiválasztása után magukon a helyszíneken is történhet toborzással, hirdetésekkel, megkeresésekkel.

A hipotetikus fókuszcsoporthoz kutatásomban két csoportkategória létezik, más-más taglétszámmal. Erről a későbbiek folyamán még szót ejt a fejezet, most elsősorban az alapvető, mind a két esetben használatos elképzeléseket vizionálja. Mindkét csoportba olyan tagokat kell meghívni, akik biztosan érdeklődnek a politika iránt, el is jönnek a véleményüket megosztani, és részt is vettek legalább az utolsó két országgyűlési választáson. A meghívott alanyok személyes, illetve társadalmi-

⁸⁶ Vicsek 2006. 76-78.

⁸⁷ Vicsek 2006. 143.

demográfiai jellemzőiknek eltérőeknek kell lenniük, ezzel garantálva a sokszínű vélemények érkezését. A legszerencsésebb scenárió szerint az alanyok extrovertáltak, nyitottak, senki sem akarja dominálni a beszélgetést, és senki sem visszahúzódó; egymás véleményeit meghallgatják, és könnyedén befogadják. Természetesen, ez is csak elképzelés, a csoporttagok mindegyikére nem feltétlen lehetnek igazak a fenti személyiség jegyek, illetve magát a beszélgetést befolyásolhatja a csoportdinamika is. Meglátásom szerint az eltérő korú alanyok jelenléte elengedhetetlen. Azt vallom, hogy eltérő korosztályok eltérő szocializációs „programokban” vettek részt, így eltérőek lehetnek a politikai rendszerrel kapcsolatos megítéléseik is.⁸⁸ Emiatt eltérő politikai viselkedés is igaz lehet rájuk. Mind az oktatás/képzettség szintjét, mind a társadalomban betöltött szerepüket tekintve az alanyok sokféleségét tartom célravezetőnek ezekben a hipotetikus csoportfelépítésekben is.

A csoportok számát átlagosan anyagi és időtényező megfontolások alapján háromban jelölöm meg. Elképzeléseim szerint egy csoportos kutatás a fővárosban, egy egy nagyobb városban/megyeszékhelyen, egy pedig egy kisvárosban történik. Ha mód lesz rá, illetve a körülmények lehetővé teszik, akkor ahol szükséges, még egy-egy csoportos kutatás megszervezhető. Viszont⁸⁹ hipotetikus kutatási elképzelésemben a három elegendő lehet ahhoz, hogy különböző demográfiai változók mentén is következtetéseket lehessen levonni a taktikai szavazás létezésére vagy hiányára. A kutatási alanyok kiválasztását szűrő kérdőív segítheti, amely sokban megkönnyítené a kutatási fázist. Azt gondolom, ha az előzetes szűrő kérdőív nemcsak a politikai attitűd vagy részvétel szerint szűrné meg a jelentkezőket, hanem konkrétan taktikai viselkedésre utaló kritériumok alapján is, akkor biztosabbak lehetünk abban, hogy a beszélgetések folyamán előkerülnek olyan taktikai mintázatok, amelyek a fent „gyártott” hipotéziseket bizonyítják. A hipotetikus kutatások időpontja hétköznapra (kedd, csütörtök), a késő délutáni órákra (5, fél 6, 6 óra) esik. A hétfői napot nem adom meg, mert véleményem szerint a hétkezdés sokakban stresszt válthat ki, hiszen a hétvégi pihenésből a hét elején tornyosuló feladatok abszolválásának tudatára kell váltaniuk.

A szakirodalomnak megfelelően a felteendő kérdéseket e kísérleti kutatásban is rövid, pár szavas, konkrét dimenzióra vonatkozóan kell megírunk. A vezérfonal megírásakor a témák előzetes meghatározását preferálom, és néhány segítő kérdés megalkotását az esetleges beszélgetési fennakadások vagy leállások orvoslása miatt. A hipotetikus

⁸⁸ Vicsek 2006. 137-138.

⁸⁹ Konzulenseimmel való korábbi értekezés alapján is.

kutatás moderátora vagy kutatója is a tölcser technikát használja, vagyis az absztrakt kérdésektől, témamegjelölésektől halad a konkrétabb kérdések, témák felé. Első körben tágabb kontextusról, például a társadalom megítéléséről, a tágabb politikai aktivizmusról „kérdez”, majd tereli a témát a hazai politikai rendszerről, politikai aktivizmusról, kultúráról, szocializációról alkotott vélemények felé. Később a beszélgetést a politikai attitűdök, személyesebb vélemények megismerése felé vezetheti, egészen a politikai viselkedésük feltárásáig, végül a konkrét taktikai viselkedés motivációjáig és stratégiáig. Persze ez a vonal nem lehet kőbe vésve, számos tényező befolyásolhatja az irányt. A kutatás megkezdése előtt a kutató üdvözlí az érkező alanyokat.

A csoportbeszélgetés tényleges megkezdése előtt a kutató vagy moderátor bemutatkozik, beszél pár szóban a kutatás céljáról, az őszinte vélemények, attitűdök, motivációk megosztására biztatja a jelenlévő alanyokat. Hangsúlyozza, hogy a kutatás anonim és független. Ez utóbbit rendkívül fontosnak tartom, hiszen az amúgy is kényes témának számító politikai terület feszélyezheti a jelenlévőket, nem biztos, hogy merik, akarják vállalni a politikai véleményüket, gondolataikat. Bár a csoportba már az elején célszerű politikailag „bátor” tagokat beválogatni, maga a téma ott és akkor kiválthat ellenérzéseket köztük. A kutató/moderátor vezényletével a csapattagok megegyeznek a tegezés/magázás szabályában. A beszélgetés alatt célszerű, ha tegeződnek a tagok. A kutató/moderátor ezután felteszi a feszültségoldás, a nyitottság megteremtése és a beszélgetésbe való integrálás előmozdítása végett a nyitókérdéseket. Válaszaikban az alanyok bemutatkoznak, beszélnek a családjukról, hobbijaikról, érdeklődési köreikről. A könnyebb bemutatkozó kérdések után a fent már elképzelt vonal mentén, az absztrakt témáktól a konkrétabbak felé megindulhat és lefolyhat a beszélgetés az alanyok között. Bár a rövidebb, kevesebb szavú kérdések a preferáltabbak, Vicsek úgy látja, hogy a legelején érdemes a témát hosszabban, több mondatból álló kérdéssel kezdeni, majd utána az egyszerű szerkezetűekkel folytatni, ha szükséges.⁹⁰ A kutatásban a tagok egymással beszélgetnek. A moderátor vagy kutató gyenge kontrollt gyakorol, engedi a politikával kapcsolatos vélemények kifejtését, az alanyok válaszait nem minősíti. Csak segítő kérdésekkel befolyásolhatja a megakadt kommunikációt. A beszélgetést mindenképp rögzíti egy diktafonnal, ő maga – ha szükséges – jegyzeteket készíthet. Rögzítheti papíron az egyes nonverbális kommunikációs megnyilvánulásokat az árnyaltabb elemzés végett, hiszen azok mást tükrözhetnek az elhangzottakkal szemben, ugyanakkor,

⁹⁰ Vicsek 2006. 186.

meglátásom szerint a rendszeres jegyzetelés megakaszthatja, zavarhatja az alanyok közötti kommunikációt. A jegyzetelést így célszerű nem figyelemfelkeltően végezni, vagy esetleg delegálni lehet ezt a feladatot egy asszisztensnek. Hipotetikus kutatási elképzelésem egyébként nem operál asszisztenssel.

A beszélgetés folyamán az alanyok politikai véleményeikről és viselkedésükről beszélnek. Alapvetően abból a szociálpszichológiai megközelítésből indulok ki, hogy a csoporttagok attitűdjei, világa már egzakt, és ezen a csoportbeszélgetés radikálisan nem fog változtatni. Azért gondolom így, mert a pártpreferenciák akkora már voltaképpen adottak, a választásokon már szavaztak, tehát egyfajta tényekkel állunk szemben. Természetesen, az elhangzottak alapján változás állhat be az alany motivációs eszköztárában, alkothat új véleményeket, és elgondolkodhat a régi beállítódásain, de ezek a „változások” csak tovább színesíthetik az eredmények értékelését. A hipotetikus kutatás beszélgetése folyamán a kutató/moderátor bízhat a „megtörik a jég” effektus bekapcsolódásában, vagyis abban, ha valaki először meri megosztani a véleményét, akkor más is így fog tenni.⁹¹ Ezt az effektust a politikai tartalmú véleményeknél és gondolatoknál hasznosnak találom. Ugyanakkor számolni kell a konformitás problémájával is. Ugyanis elképzelhető, hogy néhány alany a beszélgetésben uralkodó, általánosan elfogadott gondolatokhoz és attitűdökhöz igazítja a sajátját, és valódi véleményét elhallgatja.⁹² Ezt a jelenséget valós veszélynek tartom, hiszen főleg eltérő politikai vélemények megosztása elbizonytalaníthatja a résztvevőt, és félvén a következményektől, nem vállalja azokat. A korábban tárgyalt etikai veszélyek miatt sem és a fentebb tárgyalt pont miatt sem tartom a legjobb megoldásnak az ismerősökből feltöltött csoportokat, így a kísérleti kutatásban idegenek vesznek részt. Persze tévedhetek akkor, ha két, ellentétes véleményen lévő jó barát kerül be egy csoportba, akik vállalják is egymás előtt a vitát. Ez esetben termékeny eredmények születhetnek a különböző felfogások összehasonlításából. A beszélgetést időtartama a hipotetikus kutatás szerint egy kisebb szünettel együtt két órás.

A fókuszcsoportos kutatás végeztével a mediátor/kutató összegzi az elhangzottakat egy kérdéssel, majd megköszöni az alanyok részvételét, és kiosztja az ajándékokat, vagy díjazza a résztvevőket. A téma kényességét tekintve elengedhetetlennek tartom a kutatás végén a megjelenteket valamilyen ajándékban vagy díjazásban részesíteni. Meglátásom szerint a

⁹¹ Vicsek 2006. 40.

⁹² Vicsek 2006. 87.

politikával kapcsolatos témákról nehezebben beszélnek a hazai polgárok, így motivációs tényezőként azok elengedhetetlenek. A kutatás lefolyása után következik a felvételek legépelése, azok kielemezése a Vicsek által fent vázolt két részből álló elemzés (szituációs tényezők és tematikus szempontok) keretében, majd az eredmények publikálása. Az elemzést és a publikálást a kutató végzi ebben a hipotetikus kutatásban. Az elemzés nem kódolással, de az elhangzottak alapján kategóriák, hasonlóságok és különbségek kiemelésével jár. A csoportokat külön-külön is, majd összevetve is elemzi a kutató.

A hipotetikus fókuszcsoportos kutatásom – ahogy fentebb már utaltam rá – két fiktív csoportösszetétellel operál abból a félelemből kiindulva, hogy a politikai hovatartozás túlzott heterogenitása miatt a beszélgetés inkább vitába torkol, illetve egyes alanyok a véleményüket nem merik vállalni. Így e fikció két csoportösszetételi elképzelést különböztet meg:

A) fiktív csoport – pártpreferenciát tekintve heterogén

A csoportban jelen vannak a kormánypárti Fidesz-KDNP és az ellenzéki (bármelyik) szavazók. A tagok személyiségi jegyüket és társadalmi-demográfiai jellemzőiket tekintve heterogének, a 3 különböző csoport (főváros – nagyváros – kisváros) 8-12 tagból áll. Ez a megoldás idő- és költséghatékony, ugyanakkor magába hordozhatja a vita és az alacsonyabb tagolódás, vélemények elhallgatásának veszélyét.

B) fiktív csoport – pártpreferenciát tekintve homogén

Az elképzelés szerint három (főváros – nagyváros – kisváros) kormánypárti és három ellenzéki alanyból álló csoport, azaz összesen hat csoport elemzése szükséges, csoportonként 6-8, személyiségi jegyüket és társadalmi-demográfiai jellemzőiket tekintve heterogén résztvevővel. Az elkülönített felállásokban a vita lehetősége korlátozottabb, ugyanakkor ez a szervezés pénz- és időigényes, és nem ad teret radikálisan ellentétes véleményeknek (a másik oldal megismerésének).

A fent vázolt gondolatokkal egy hipotetikus fókuszcsoportos kutatás megtervezésére vállalkoztam a taktikai szavazás lehetséges mintázatainak feltérképezésére. Az elképzelések valóban csak elméletiek és felszínesek, a konkrét kutatás mélyebb körüljárást és tervezést igényel. Kiindulópontnak szántam csupán a választói viselkedés ilyen irányú vizsgálatához.

5. Befejezés

A dolgozat a már 2020-ban publikált, taktikai szavazásról és a 2018-as választás lehetséges hazai taktikai viselkedési mintákról szóló tanulmány folytatásaként igyekezett három célkitűzést megvalósítani. Egyrészt a 2018-ban leírt minták ismételt bemutatása és újragondolása mellett a 2022-es választás lehetséges taktikai motivációit és stratégiáit is megkísérelte összegyűjteni a hazai választók hipotetikus viselkedése alapján, másrészt vázolt egy olyan fókuszcsoporthoz tartozó kutatási irányt, amelyekben mindezen mintázatok vizsgálhatóak. Harmadrészt azt a célt tűzte ki, hogy esetleg a későbbiekben mind a hazai taktikai mintázatok, mind az erre vizionált fókuszcsoporthoz tartozó kutatási irány „életszerűségének” kérdése társadalomtudományi vitát robbantson ki.

A hazai taktikai mintákat tekintve a kormánypárti szavazók lehetőségei 2018-ban és 2022-ben is kvázi ugyanazok voltak. A fő és legplauzibilisebb motivációjuk a taktikázásra a túlzott hatalomkoncentráció elkerülése lehetett, míg az ellenzékieké pedig a kormányváltás, a fennálló hatalom leváltása. Az ellenzéki oldal ugyanakkor koncentráltabb volt 2022-re 2018-hoz képest, így egyszerűbb platformot teremtve a kormányváltás motivációjának, az átszavazási stratégia kiválasztásának. A 2022-es parlamenti választáson a kormánypárti választók céljukat az ellenzéki összefogás közös jelöltjére való, az ellenzéki szavazók sajátjukat leginkább a nem saját preferált pártja indította ellenzéki összefogás közös jelöltjére történő átszavazással érhették el.

A választói magatartást rendszerint kérdőíves adatbázisok elemzései révén vizsgálják. Véleményem szerint a fenti taktikai motivációk teljes körű bizonyítására azonban ezek nem feltétlen nyújtanak specifikus adatokat. Ezért ezen elemzések kiegészítésére a fókuszcsoporthoz tartozó kutatási irányt tartom lehetséges módszertani irányúnak. Így a dolgozat arra is vállalkozott, hogy e kutatási irány elméleti sajátosságainak összefoglalása után egy hipotetikus kutatási modellt vázoljon fel a hazai lehetséges taktikai viselkedés-mintázatok vizsgálatára. A kutatás célja nem feltétlen a szakirodalomban már felvázolt taktikai motivációk hazai választók körében történő bizonyítása, hanem saját, magyar specifikus motiváció, mint például a kormányváltás gondolata, felkutatása is. Bár a fókuszcsoporthoz tartozó kutatásokból származó eredmények nem reprezentatívak, elméletalkotás és bizonyítás szempontjából erős kiindulópontnak találom.

A dolgozat a harmadik célját remélhetőleg a későbbiekben valósítja meg.

Felhasznált irodalom:

Aldrich, H. John – Blais, André – Stephenson, B. Laura: Strategic Voting and Political Institutions, In: Stephenson, B. Laura - Aldrich, H. John - Blais, André (szerk.): *The Many Faces of Strategic Voting. Tactical Behavior in Electoral Systems Around the World*, University of Michigan Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.9946117> (2022. 05. 01.)

Alvarez, Michael – Nagler, Jonatan: A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections, In: *British Journal of Political Science* 2000/1., 57-58. DOI: <https://doi.org/10.1017/S000712340000003X> (2022. 05. 01.)

Downs, Anthony: *The Economic Theory of Democracy*. Harper and Row, New York, 1957.

Duverger, Maurice: *Political Parties*, New York, Wiley 1954.

Fischer, György: *Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak?* Budapest, Bagolyvár Kiadó, 2021.

Fredén, Annika: *Strategic Voting under Coalition Governments*. Lund: Media-Tryck, 2016. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5310456/8520346.pdf> (2022. 05. 01.)

Gary W. COX, W. Gary: *Making Votes Count: Strategic Coordination in the Worlds' Electoral Systems*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139174954> (2022. 05. 01.)

Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic Coalition Voting: Evidence from Austria. In: *Electoral Studies* 2010/23., 340. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2010.03.005> (2022. 05. 01.)

Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic voting, In Arzheimer, Kai – Evans, Jocelyn – Lewis-Beck. S Michael(szerk.): *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*. SAGE Publications, London, 2017. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781473957978> (2022. 05. 01.)

Gschwend, Thomas: Ticket-splitting and strategic voting under mixed electoral rules: Evidence from Germany, In: *European Journal of Political Research* 2007/46. DOI: <https://10.1111/j.1475-6765.2006.00641.x> (2022. 05. 01.)

Harkányi, Ádám: A stratégiai szavazás arcai. *Politikatudományi Szemle* 2018/1.

Kitzinger, Jenny: The methodology of Focus Groups: the importance of interaction between research participants. In: *Sociology of Health and*

Illness, 1994., 16 (I), 103-121. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11347023> (2022. 05. 01.)

Krueger, Richard A: Focus groups: A practical guide for applied research. 2. kiadás, Sage, London, 1994.

McKelvey, Richard – Ordeshook, Peter: A General Theory of the Calculus of Voting. In J. F. Herdon – J. L. Bernd, editors: *Mathematical Applications in Political Science*, VI. Charlottesville, The University of Virginia Press, 1972, 32-78. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055406322563> (2022. 05. 01.)

Miskó, Dávid: „Te miért úgy, én miért így szavazok?” – A választói viselkedés általános jellemzése a klasszikus alaptradíciók és egyéb lehetséges elméleti megközelítések alapján. *Themis* 2020/2.

Miskó, Dávid: Miért és hogyan taktikázhatunk választáskor? A taktikai szavazás motivációinak és stratégiáinak bemutatása a magyarországi taktikai szavazás lehetséges irányainak felvázolásával *Bibó Jogi- és Politikatudományi Szemle*, 2020/02.

Morgan, David L: Focus Groups as Qualitative Research. Qualitative Research Methods Series. Volume 16.2., Sage, London, 1997. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984287> (2022. 05. 01.)

Muller, Daniel – Page, Lionel: A New Approach to Measure Tactical Voting: Evidence from the British Elections, In: *Applied Economics* 2015/47/36., 3839-3840. DOI: <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1019037> (2022. 05. 01.)

Plescia, Carolina: Split-Ticket Voting in Mixed-Member Electoral Systems. A Theoretical and Methodological Investigation, ECPR Press, Colchester, 2016.

Rosema, Martin: Strategic and Semi-Strategic Voting under Different Electoral Systems. *Annual Meeting of the Dutch Political Science Organisation* (Antwerpen 2004)

Stewart, W. David – Shamdasani, Prem: Focus Groups: Theory and Practice. London, Sage, 1990.

Tóth, Csaba: Választási rendszer In: András, Körösényi (szerk.): A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Osiris, Budapest, 2015. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/A_magyar_politikai_rendszer_-_negyedszazad_utan_nyomdai.pdf (2022. 05. 01.)

Vicsek, Lilla: Fókuszcsoport – elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. <http://keszi.krolify.hu/wp->

content/uploads/2017/12/Vicsek_Lilla_Fokuszcsoport- KROLIFY.pdf
(2022. 05. 01.)

Vicsek, Lilla: Online Fókuszcsoportok alkalmazása – Lehetőségek, korlátok és tanácsok a hatékonyság növelésére, In: *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, XLVIII/2017/4. DOI: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.04.06> (2022. 05. 01.)

Egyéb cikkek, oldalak:

HVG (szerző): Török Gábor: Most végre kiderülhet, mi történt a Jobbik szavazóival:

https://hvg.hu/itthon/20220403_Torok_Gabor_Most_vegre_kiderulhet_mi_tortent_a_Jobbik_szavazoival (2022.04.28.)

Kmetty Zoltán: Sok volt az ellenzéki átszavazás, különben még jobban nyert volna a Fidesz. *Index* 2018:

https://index.hu/velemeny/olvir/2018/04/10/ellenzeki_atstavazas_elemzes/ (2022.04.27.)

Korábbi országgyűlési választások eredményei:

<https://taktikaszavazas.hu/korabbi-valasztasok> (2022.04.28.)

Lengyel, Tibor: Sokk az ellenzékben: "Már decemberben elvesztettük a választást, de hogy ekkora zakó lesz, az nem volt opció":
https://hvg.hu/itthon/20220404_Sokk_az_ellenzekben_valasztas
(2022.04.28.)

Nemzeti Választási Iroda: <https://www.valasztas.hu/orszaggyulesi-valasztasok> (2022. 04. 27.)

Political Capital (elemzés): A Jobbik szavazói hiányozhattak leginkább az ellenzéki együttműködés mögül

https://www.politicalcapital.hu/hireink.php?article_read=1&article_id=2989 (2022.04.28.)

Taktikai szavazás: <https://taktikaszavazas.hu/> (2022.04.27)

**I do love you and/or I don't! –
Hypothetical modeling of the domestic tactical voting patterns and
an attempt to investigate them from the prospect of conventional
focus group research**

Summary

Today, the literature of political science can count maybe numerous works on voting behavior. The tactical voting, that refers to a voter leaving their most preferred party behind for another with the aim of manipulating the electoral outcome by their vote to achieve a special goal based on rational calculations, is only one of them, also trying to investigate the phenomenon all across the world. This paper tries to come up with the domestic hypothetical tactical voting patterns for 2018 and 2022 based on the concepts found so far in the literature and to check on the potential of researching these patterns through focus groups. First, it writes about the specificities of tactical voting, then analyzing the possible Hungarian domestic tactical voting patterns for 2018 and 2022 separately in the case of the pro-government and opposition voters, and after all this, having described the basics of focus groups research methodology, it attempts to build up a hypothetical focus group research design for the investigation of these patterns. It is important to be highlighted that the present paper is to be considered only as a hypothetical path-finding attempt among the possibilities of research on domestic tactical voting behavior.

Papházi Viktor
ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet
Témavezető: Szabó Andrea, PhD adjunktus

DOI: 10.55052/themis.2022.1.140.146

**A magyar fiatalság visegrádi összehasonlításban
(Recenzió: Bíró-Nagy András – Szabó Andrea: Magyar Fiatalok
2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság c. monográfiáról
Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 2021.)**

Nagyszabású és hiánypótló kutatásra vállalkozott a Magyar Fiatalok 2021 kutatócsoportja. Nem kevesebbre, mint hogy egy nemzetközi ifjúságkutatási projekt (Friedrich-Ebert-Stiftung Youth Study Central and Eastern Europe 2021) részeként vizsgálják a magyar fiatalság társadalmi helyzetét és jellemzőit, valamint politikai értékrendjét, attitűdjeit és részvételi szándékát, melynek eredményeként – tekintettel a minden szempontból egységes módszertanra – a magyarországi adatok összehasonlíthatóak a projektben részt vevő többi visegrádi országban megfigyelt eredményekkel. A Friedrich-Ebert-Stiftung által finanszírozott nemzetközi projekt a balti államokra is kiterjedt, viszont a monográfia csak a V4-ek adataival hasonlítja össze a magyarországi eredményeket, ami véleményem szerint a résztvevő államok múltját és regionális kapcsolatrendszerét tekintve teljesen érthető döntés.

Amint a szerzők vezetői összefoglalójukban is megjegyzik, ez egyedülálló lehetőséget biztosít a kelet-közép-európai régió ezen országaiban a felnövekvő nemzedék szociológiai és politikai kulturális jellemzőinek feltárására. Választ adhat továbbá arra az eddigiekben nehezen megválaszolható kérdésre is, mennyiben mutat hasonló jellemzőket a fiatalság ezekben a több szempontból hasonló (szocialista) történelmi múlttal rendelkező, bár számos más jellemzőjüket tekintve (például a rendszerváltás folyamata és jellege vagy a pártrendszer) természetesen mégis különböző országban. Erre az összehasonlításra az ifjúságkutatásban már komoly tapasztalattal rendelkező szerzők végig törekednek is a teljes monográfiában. A projekt így azzal kecsegtet, hogy segítségével megérthetjük, hogy inkább a hasonlóságok vagy a különbségek dominálnak a visegrádi országok fiataljainak a társadalmi

jellegzetességeiben és a politikához való viszonyában, valamint a magyar fiatalság mennyiben alkothat esetlegesen specifikusabb csoportot, hogyan viszonyul politikussága a többi vizsgált országban megfigyelhető tendenciákhoz. Külön figyelemre méltó emellett, hogy Bíró-Nagy András és Szabó Andrea e nemzetközi kvantitatív adatfelvételt kiegészítették egy speciálisan magyarországi kérdőívvel, illetve kvalitatív (fókuszcsoportos és egyéni interjú) kutatással is, ami a hazai eredmények árnyaltabb értelmezését is lehetővé teszi.

Mindezt annak okán is fontos hangsúlyozni, hogy önmagában a fiatalok politikai viselkedésének és attitűdjeinek kvantitatív, kérdőíves (survey) vizsgálata nem újdonság a magyarországi társadalomtudományi kutatások sorában. 2000 óta rendszeresen, négyévente végeznek hazánkban úgynevezett nagymintás ifjúságkutatást, melynek során 8000 magyar fiatalt¹ vizsgálnak társadalmi, illetve ennek részeként politikai jellemzőik szempontjából. Legutóbb 2020-ban került sor ilyen nagyszabású ifjúságkutatásra, mely a magyarországi trendekkel kapcsolatban így e recenzió írásakor még frissnek mondható adatokkal szolgál. Ugyanakkor e kutatássorozat nélkülözi a nemzetközi együttműködést, ezért az eredményei csak a korábbi nagymintás kutatásokkal hasonlíthatóak össze. E kutatássorozatot leszámítva a teljes magyar ifjúságra nézve reprezentatív kutatás nem gyakori hazánkban sem. A 2010-es években több hullámban végzett és elsődlegesen politikai fókuszú Aktív Fiatalok Magyarországon kutatás például csak a nappali tagozatos magyar egyetemisták és főiskolások rétegét vizsgálta, akik – különösen politikai viselkedés szempontjából – több tekintetben is eltérő jellemzőket mutatnak a teljes magyarországi fiatalsághoz viszonyítva, beleértve politikai viselkedésüket is.² A Magyar Fiatalok 2021 kutatás így mindenképpen releváns projektnek tekinthető, mely új megvilágításba helyezheti a magyarországi fiatalokkal kapcsolatos eredményeket.

A kétszerzős monográfia mind megjelenésében, mind tartalmát tekintve az eddig megjelent ifjúságkutatásokból készült (gyors)jelentésekhez hasonló módon került prezentálásra. Ennek megfelelően a legfontosabb kutatási eredmények figyelmet és érdeklődést keltő, számos ábrával színesített módon és áttekinthető jelleggel történő bemutatása a látható célja. A részletesebb és mélyebb tudományos elemzést, például oksági kapcsolatokat feltárni képes statisztikai modellekre csak kevesebb alkalommal hivatkozik a munka. Ugyanakkor ez műfaját tekintve teljes

¹ A 2016-os nagymintás ifjúságkutatástól kezdődően már a határon túli magyar fiatalságot is vizsgálják 2000-2000-es mintákon Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján, ugyanakkor a magyarországi minta ez esetben is 8000 fős, lásd Székely 2021. 258.

² Lásd Szabó – Susánszky – Oross 2019. 7.

mértékben érthető is, hiszen ilyesmire elsősorban a specifikusabb témájú, kimondottan a különböző változók közötti kapcsolatokat, valamint egyes jelenségek magyarázatát vizsgáló tanulmányok vállalkozhatnak. A szóban forgó monográfia saját, fentebb említett feladatát viszont kiválóan ellátja: a szövegezés könnyen érthető, a munka felépítése jól áttekinthető és logikus, az alkalmazott ábrák pedig nemcsak esztétikusak, hanem szintén könnyen érthetőek, feltételezhetően a laikus(abb) olvasók számára is. Külön fontosnak tartom kiemelni, hogy az ábrák, diagramok is számos esetben több ország adatai alapján készültek, így a regionális összehasonlítást ezek is segítik, nagyban hozzájárulva ezáltal az eredmények vizuális áttekintéséhez. Kritikaként megfogalmazható ugyanakkor, hogy amennyiben a monográfia többváltozós statisztikai elemzések (jellemzően lineáris vagy bináris logisztikus regressziós modellek) eredményeire hivatkozik, a részletesebb táblázatokat nem tünteti fel, ami megnehezíti az elemzés áttekintését annak ellenére is, hogy a fontosabb mutatók lábjegyzetekben szerepelnek. A monográfia fentebb említett jellegéből adódóan teljesen egyetértek a szerzőkkel abban, hogy a főszövegben ilyeneket nem tüntettek fel. Véleményem szerint azonban a mellékletben közölhetőek lettek volna a részletesebb eredmények, melyek így a tudományosabb érdeklődésű olvasónak biztosíthatják volna a mélyebb áttekintést. Jelen recenzens ugyanakkor elképzelhetőnek tartja, hogy ennek elmaradása terjedelmi korlátok miatt is történhetett.

A munka hat, kutatási eredményeket tárgyaló fejezetéből öt a fiatalság társadalmi helyzetével és jellemzőivel foglalkozik, feldolgozva ezek legfontosabb aspektusait: a demográfiai jellemzőket, az oktatással, a munkaerő-piaci helyzettel és a közvetlen személyes kapcsolatrendszerrel (családi és baráti viszonyokkal) kapcsolatos vonatkozásokat, végül pedig a személyes értékrend (például a vallás) kérdéseit. Ez a szerkezet szintén a más ifjúságkutatásokból készült jelentések felépítésére emlékeztet, a monográfia céljainak pedig minden tekintetben megfelel, mivel nemcsak jól áttekinthető, de logikusan halad a legalapvetőbb jellegzetességektől a specifikusabb témák felé. A szerzők minden fejezetben kiemelve is feltüntetik legfontosabb eredményeiket és az azok alapján levont következtetéseiket, valamint a fejezetvégi összefoglalókban tételmondatszerűen is, ami szintén gyakori megoldás a hasonló munkákban, és nagyban segíti a „gyors” olvasókat, akik főképp az újdonságokra és a legérdekesebb eredményekre kíváncsiak. Ez is a monográfia jól szerkesztettségét mutatja, hiszen egy jelentés-jellegű munka nemcsak a komolyabb tudományos érdeklődéssel bírókat célozza, hanem az olvasók szélesebb csoportjait. Tartalmi szempontból e fejezetek

precízen vetik össze a magyar fiatalok és egyéb visegrádi országokban élő kortársaik társadalmi jellegzetességeit, az olvasóban nem hagyva ezzel hiányérzetet. Említésre méltó külön is, hogy kiegészítésként a magyarországi kvalitatív kutatási eredményeket több helyen idézi a szerzőpáros, ami hatásosan árnyalja és „élőbbé” teszi a statisztikai számadatokat.

Bár az említett hat fejezetből egy foglalkozik a fiatalok politikai viselkedésével és beállítódásaival, mégis ez a monográfia egyik legkiemeltebb fejezete véleményem szerint, amit a munka alcíme is sejtet (Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság). A három fogalomból kettő egyértelműen politikai töltetű, míg az elégedetlenség szintén politikai vonatkozásban is érthető, és maguk a szerzők is így használják (például az oktatási rendszerrel vagy a demokrácia magyarországi változatával szemben). E fejezet jelentősége is nagyrészt abban áll, hogy lehetővé teszi a magyar ifjúság politikai aktivitásának regionális kontextusba ágyazását, tehát annak megítélését, hogy a magyar fiatalok politikai passzivitása, apátiája „extrém eset-e” visegrádi összehasonlításban. Ez különösen érdekes kérdés annak fényében is, hogy a fiatalok politikai részvételét a nyugat-európai és észak-amerikai politikatudományi szakirodalom is ellentmondásosan ítéli meg, még a múlt évtizedben megjelent publikációkat tekintve is. Egyes vélemények inkább a fiatalok passzivitását tételezik,³ míg más kutatások az ifjúság politika iránti aktív elköteleződését vélik, és csak a hagyományos részvételi formák, például a választásokon való részvétel visszaszorulását ismerik el a fiatal korosztályban.⁴ Ez utóbbi jelenséget egyes alternatívabb megközelítések is adottnak vesznek, ugyanakkor a hangsúlyt inkább politika és fiatalság átalakulóban levő viszonyára helyezik.⁵

A Magyar Fiatalok 2021 eredményei alapján azonban úgy tűnik, a magyar ifjúság többsége a passzív fiatalok paradigmájába sorolható még kisebb pozitív elmozdulások ellenére is, ami a korábbi hazai trendeket nem ingatja meg.⁶ Az elsőszámú újdonság ebben az új kutatásban viszont, hogy e politikai passzivitás igazolhatóan nagyobb mértékű a többi visegrádi ország fiataljainak aktivitásához mérten is, melyre a monográfia egyértelműen fel is hívja a figyelmet. Emellett, akárcsak a korábbi fejezetek esetében, a politikai vonatkozásokat tekintve is jól érthetően és kimerítően tárgyalja a munka a kutatási eredményeket, melyek alkalmasak így a közbeszédben a fiatalokkal kapcsolatos egyik népszerű

³ Lásd például García-Albacete 2014., Foa – Mounk 2016.

⁴ Lásd például Briggs 2017., Kitanova 2019.

⁵ Farthing 2010.

⁶ Lásd Gazsó – Laki 2004., Szabó – Kern 2011., Oross – Szabó 2019.

sztereotípiá, a „lázado fiatalság” megcáfolására. E recenzió szerzője egy kritikai megjegyzést tenne csak az eredmények prezentálásával kapcsolatban. Bár a monográfia említést tesz arról, hogy a fiatalok jelentősebb csoportja szerint a Fidesz csak erőszakkal váltható le, nem derül ki pontosan, milyen jellemzőkkel bír a csoport azon túl, hogy jelentős részük ellenzéki beállítódású. Egy áttekintő munka természetesen nem térhet ki minden részletkérdésre, ahogy fentebb is említettem, ez viszont olyan kérdéskör, amely feltételezésem szerint nagyobb közérdeklődésre tarthat számot. Minden más tekintetben viszont a társadalmi vonatkozásokkal kapcsolatos fejezetekre jellemző kimerítő tárgyalás és jól szerkesztettség jellemzi a fiatalok politikusságát részletező fejezetet is.

Összességében úgy gondolom, hogy e monográfiával nagyon fontos és érdekes, hiánypótló munka született, ami alapjában új szempontot, a regionális összehasonlíthatóságot hozta be a magyar fiatalok társadalmi helyzete és politikai kultúrája megértésének szempontjai közé, attól függetlenül is, hogy a teljes kelet-közép-európai régióra nem terjedt ki a nemzetközi projekt. (Ez utóbbi vállalkozás elképesztően forrás- és időigényes lenne, így jelen recensens számára ez messzemenőig érthető is). Bár a nagymintás ifjúságkutatások 2016-os és 2020-as hulláma kiterjedt a határon túli magyar fiatalságra is, de ez esetben is hangsúlyozottan magyar fiatalokat vizsgáltak, így teljes körű regionális összehasonlítást e kutatások sem tesznek lehetővé, a nemzetközi standard kérdőíves adatfelvételek, mint például az Eurobarometer és a European Social Survey pedig nem vizsgálják kimondottan a fiatalságot olyan mélyrehatóan, mint a nemzetközi projekt, melynek részeként a Magyar Fiatalok 2021 kutatás is létrejött. Tudományos jelentőségén túl pedig az olvasó tapasztalt kutatók jól megszerkesztett munkájaként veheti kezébe e monográfiát, ami méltán sűrűn hivatkozott lesz a továbbiakban az ifjúságkutatások iránt érdeklődők körében.

Felhasznált irodalom

Briggs, Jacqueline (2017): *Young People and Political Participation. Teen Players*. Palgrave MacMillan https://doi.org/10.1057/978-1-137-31385-0_2 (2022. 05. 01.)

Farthing, Rys (2010): The politics of youthful antipolitics: representing the ‘issue’ of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies*, 13

(2), 181-195. <https://doi.org/10.1080/13676260903233696> (2022. 05. 01.)

Foa, Roberto S. – Mounk, Yascha (2016): The democratic disconnect. *Journal of Democracy*, 27 (3), 5-17.

<https://doi.org/10.1353/jod.2016.0049> (2022. 05. 01.)

García-Albacete, Gema M. (2014): *Young People's Political Participation in Western Europe. Continuity or Generational Change?* Palgrave MacMillan <https://doi.org/10.1057/9781137341310> (2022. 05. 01.)

Gaszó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban.* Budapest, Napvilág Kiadó

Kitanova, Magdalena (2019): Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, 23 (7), 819–836. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1636951> (2022. 05. 1.)

Oross Dániel – Szabó Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok.* Budapest: Noran Libro Kiadó

Szabó Andrea – Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010.* Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37-80.

Szabó Andrea – Susánszky Pál – Oross Dániel (2019): Előszó. In. Szabó Andrea – Susánszky Pál – Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon (2019).* Heinrich Böll Stiftung – TK PTI – Belvedere Meridionale, 7-16.

Székely Levente (2021): A nagymintás ifjúságkutatás módszertana 2000-2020. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről.* Budapest: Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 257-272.

Hungarian Youth in a Visegrad Group Comparison

Summary

This review aimed to revise a Hungarian youth research report from an international youth study project (Friedrich-Ebert-Stiftung Youth Study Central and Eastern Europe 2021) covering the social characteristics and

politics of young people in the Visegrad Group (and the Baltic States). Therefore, the opportunity for regional comparison is one of the crucial novelties of this project, allowing the Hungarian authors of the report to put their domestic youth-related results into a broader context. The study itself is a well-written and informatively presented piece of work that can possibly appeal not only to social scientist but a wider audience of enthusiasts.

Rontó Renáta
ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet
Témavezető: Stumpf István egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.1.147.166

Országgyűlések története – Anglia, Franciaország, Magyarország

1. Bevezetés

A parlamentarizmus kutatása már nagyon régi időkre nyúlik vissza, megszámlálhatatlan tanulmány, cikk, könyv, monográfia foglalkozik ezzel a témakörrel. Jómagam egy szeletét kívánom vizsgálni, ami nem más, mint a magyar parlament házszabályai. Az elmúlt évek gyökeres módosításai hívták elő e téma újabb kutatásait, ami rám is hatott, így a tanulmányom mindezek vizsgálatával foglalkozik.

Írásom a parlamentarizmus kialakulására fókuszál Angliában, Franciaországban. Ezt követően a magyar parlament történetével foglalkozom. A parlamentarizmus történetének részletezése nézetem szerint kiemelten fontos a házszabályok áttekintéséhez. Ennek kiindulópontja a parlament történeti változásai, hiszen ezek mind befolyásolták a kialakulását, fejlődését.

A történeti áttekintés lehetőséget adhat a jelenkor változásainak, módosításainak magyarázatára, annak szellemében, hogy a jelen megismeréséhez elengedhetetlen a múlt ismerete.

Összességében elmondható, hogy ez a tanulmány elsősorban politikatörténeti szemszögből vizsgálja a parlamenteket, és azok házszabályait a rendi korszaktól a 19. századig. Elmondható, hogy a dolgozat leíró, célja, hogy bemutassa a parlamentek történetének alakulását, fejlődését, továbbá a házszabályok alakulását egyes európai országokban és hazánkban is. A tanulmány felépítését illetően az alapvető fogalmak tisztázása után először Anglia, majd Franciaország parlamentjeinek fejlődésébe enged rövid betekintést. Ezt követően hazánk országgyűlésének alakulására terjed ki a tanulmány.

2. Alapvető fogalmak

A parlamentáris kormányforma „őshazája” Anglia, ahol 1256-ban hívták össze az első parlamentet, amely azonban csak a század végétől válik rendszeressé. A parlamentarizmus alapelemeinek kialakulásához évszázadokra volt szükség, amelyeket Bihari Mihály ekképpen határoz meg: periodikusan ismétlődő választások, a választások útján létrejövő parlamentek primátusa, a parlamentnek alávetett kormány (vele az egész államapparátus), és maga az államfő, amely inkább alkotmánytechnikai szerepet lát el.¹ A parlamenti jog Szente Zoltán megfogalmazása szerint: *„azon jogszabályok és precedensek összessége, amelyek meghatározzák a parlament, mint törvényhozás feladat – és hatásköreit, megalakulását, megszűnését, szervezetét működését, fegyelmi rendjét és a képviselők jogállását.”*² Trócsányi László ekképpen definiálja: a *„parlamenti jogot az alkotmányjog területéhez tartozónak tekinthetjük azzal, hogy a parlamenti jogba tartoznak közigazgatási, munkajogi, sőt pénzügyi jogi jellegű szabályok is.*³ Tehát arra következtethetünk, hogy a parlamenti jog az Országgyűlésre vonatkozó jogok összessége, de Trócsányi megfogalmazásában alkotmányjogi definícióként is értelmezhetjük.

A parlamenti jog központi eleme a parlament, amely mint kifejezés a parliamentum latin eredetű szóból ered és vitát, megbeszélést jelentett.⁴ A parlament *„az állam közhatalmi, képviseleti alapon működő legfőbb döntéshozó (törvényalkotó) testületi szerve, amelyet az országok különböző névvel illetnek, egyesek parlamentnek, nemzetgyűlésnek, országgyűlésnek nevezik, míg mások, mint például az Amerikai Egyesült Államokban Kongresszusnak nevezik.”*⁵

Tanulmányom központi fogalma a házsabályok, amely Barabási Kun értelmezésében: *„...törvényhozó szerv szuverén akarat elhatározásának keletkezési rendjét meghatározó szabályok. Mint ilyenek a parlamenti eljárás formai jogát tartalmazza.”* Azaz *„azon írott és szokásjogi szabályok foglalatja, amelyek valamely törvényhozó szerv beléletének működési, eljárási módját irányítják.”*⁶ Fontos megjegyezni, hogy a házsabály *„mindenki számára kiszámítható játékszabályokat állapít meg.”*⁷

¹ Bihari 2013. 332.

² Szente 1998a 21.

³ Trócsányi László 2000a178.

⁴ Trócsányi 2014b 116.

⁵ Szente 1998a 16.

⁶ Barabási Kun 1907. 20-21.

⁷ http://www.parlament.hu/aktual/2011_xcii/index/hazszabaly/bev_hszab?inheritRedirect=true (2018.10.22.)

3. Országgyűlések története

3.1. Anglia

A parlamentarizmus kialakulásának legfőbb oka az uralkodó hatalmának korlátozásában rejlik,⁸ célja a király „törvényszerű kormányzásra” való szorítása volt.⁹ Az alapelemei évszázadok alatt Angliában alakultak ki: a periodikusan ismétlődő választások, a parlamentnek alávetett kormány, a parlament primátusa, valamint az államfő, aki leginkább alkotmánytechnikai szerepet tölt be.¹⁰

A parlament elnevezést már az 1240-es években is használták az angolok, a királyi udvarban megtartott tanácskozásokra, melyek egy-egy ügy megvitatására voltak hivatottak. Az elsőt mégis 1265-re teszik, hiszen ekkor már részt vettek a városok küldöttei is, ez viszont egyszeri alkalomnak tűnt, ugyanis közel 30 évig nem hívták össze a parlamentet. Ennek ellenére I. Edward uralkodása alatt 40 gyűlést tartottak meg 1272-1307-ig.¹¹ A mintaparlament/modellparlament összehívására is az ő uralkodása alatt került sor 1295-ben, amely összetételét tekintve három rend képviselőjét foglalta magába: a papság, a nemesség és a közrendűek követei, ami ezután mintává vált a többi ország számára. Az országgyűléseknek több témája is volt a bíraskodáson kívül, ilyen volt például a külügy, a pápai udvarral folytatott politika megvitatása, de a tervezett békekötésekről is szó esett. Ezeket általában Londonban, egy két hétig tartották meg kiforrott ügyrendek nélkül. Elmondható, hogy ebben az időszakban állandósultak az országgyűlés összehívásai, rendjei és a funkciójuk is.¹²

A középkori angol parlament „aranykora” a III. Edward uralkodása alatt következett be, amely időszak alatt stabil belső struktúra alakult ki folyamatosan ülésezések keretében és a törvényalkotási funkció is megjelent a parlament ügyei között. Elkülönültek a házak alsó- és felsőházra, amely eredményeképpen a Lordok Háza az egyházi lordokra és a világi peerekre válik szét, míg a House of Commonsban, az alsóházban a gazdagabb dzsentrik voltak jelen, akik mint a városok követei vehettek részt az ország 37 megyéjéből. Az alsóház elnöki tisztsége a 14. században alakult ki, amelynek megválasztásához a király jóváhagyására volt szükség. A Speaker legfőbb feladata a House of Commons akaratának befolyásolása volt, ám ez a gyakorlatban inkább az alsóházhoz való

⁸ Pikler 1983. 4.

⁹ Dr. Somló 1896.4.

¹⁰ Bihari Mihály: 2013. 331.

¹¹ Szente 2018b. 86.

¹² Szente 2018b 88-89.

lojalitás szimbóluma lett. „A parlament kétkamarás tagozódása csak szerkezeti kérdés volt a tekintetben, hogy a király és a három rend organikus egységet alkotott, s együtt gyakorolta a parlament jogosítványait.”¹³

Az 1600-as években a király és a parlament viszonya meglehetősen feszült volt, ezért I. Jakab 1614-ben fel is oszlatta a plénumot. Szerinte az ország ügyei csakis a királyra tartoznak, a külügyi kérdésekkel egyetemben, így nem tartotta szükségesnek a parlament összehívását. Emiatt széles körben érte el az alattvalók rosszallása. Történt ugyanis, hogy katolikus lázadók a Lordok háza pincehelységét lőporos hordókkal pakolták tele azért, hogy a királlyal együtt felrobbantsák az épületet. A merénylet sikertelen volt, az összeesküvőket is megbüntették, viszont azóta minden ülés előtt megnézik/ellenőrzik a pincehelységet.

I. Károly uralkodása alatt sem változott a helyzet, ha lehet még kilátástalanabb lett. Az uralkodó összesen ötször hívta össze a parlamentet, általában pénzügyi támogatások miatt. A háborúk költségesek voltak, ám a hozzájárulást vagy nem kapta meg, vagy a várnál kevesebb pénzt kapott a testülettől. A parlament az ő uralkodása alatt fogadta el a *Petition of Right-t*, a Jogok kérvényét, amely a Magna Chartára hivatkozva több elidegeníthetetlen jogot szabott meg. Ilyen volt többek között az adók kivetéséhez szükséges parlamenti jóváhagyás, vagy a tisztességes eljárás utáni büntetés kiszabása. Ezt el is fogadta a király, ám ez sem segített a fennálló konfliktuson, így I. Károly többször fel is oszlatta a testületet. 1640-ben utoljára hívta össze a parlamentet, amelyet rövid parlamentnek is neveznek, tekintettel arra, hogy összesen három hétig tartott. A történelmi ellentét végül polgárháború kirobbanásával csúcsosodott ki, amelyben szemben álltak a király és a parlamenti hadseregei. Ez az időszak hangsúlyos szerepet játszik az angol parlamentarizmus fejlődése szempontjából, ugyanis az alsóház lassan kontroll alá vonta a kormányzás ágait, ennek következtében valódi parlamenti kormányzás folyhatott. Végül a győzelmet a plénum katonái könyvelhették el, később pedig I. Károlyt perbe fogták és kivégezték.¹⁴

Cromwell, a parlamenti hadsereg főparancsnoka, abszolút hatalmat épített ki I. Károly halála után, ugyanis megszüntették a Lordok Házát, majd feloszlatta az alsóházat is. Az abszolút kormányzást egy 140 tagú kis parlament segítette 1653-ban, de ez csak az év végéig működött.

Angliában az első és egyben az utolsó is, amit írott alkotmánynak tekintenek, az ebben az időszakban született *Instrument of Government*

¹³ Szente 2018b 91.

¹⁴ Szente 2018b 314- 321.

(Kormányzási Okmány), ami az erős hatalom kiépítését szolgálta, a protektorral és a tanáccsal. Viszont szükséges volt néhány ügyben a parlament jóváhagyása, amely 400 fővel működött. A képviselők egyéni választókerületekből kerültek ki, akiket csak a 200 fontot elért vagyonos emberek választhattak meg. Nem várt fordulatot vett azonban az újonnan felállított kormányzati rendszer, amely Cromwell ellen fordította a parlamentet. Megkérdőjelezte annak abszolút hatalmát, emiatt a parlament feloszlásra került, amellyel így Cromwell a spanyol háború miatt haláláig összehívott utolsó parlamentjét is felszámolta.

1660-ban megbukott a protektorátus, így megalakulhatott a konvenciók parlament, amelyet restaurációsnak vagy gyógyítónak is neveznek. Ekkor megszavazta a diéta a monarchia helyreállítását és visszaadta a királynak a törvényhozó hatalmat, amelyet a két kamarának együtt kellett gyakorolnia. A parlamentben a Lordok Házát 142 peer alkotta, míg a House of Commons-ban 507 tag ülésezett. A korszak egyik legfontosabb törvényét fogadta el a brit parlament 1679-ben a *Habeus Corpus Act*-et, amely kimondja, hogy csakis bírói jóváhagyással lehet valakit fogva tartani. Viszont még ebben az évben II. Károly feloszlatta lovagi parlamentet. A későbbiekben a Stuart korszak alatt sem változik parlament és király rossz kapcsolata. Leginkább vallási ügyekben folytak éles harcok, de továbbra is problémát jelent az adók megszavazása. A parlament elkövette azt a hibát, hogy a királynak élethosszig tartó vámbevételeket szavazott meg, így feleslegessé tette saját szerepkörét. Érthető, hogy II. Jakab sem szorgalmazta annak összehívását.

A katolikusok védelmében türelmi rendeletet adott ki II. Jakab, ám azt lázadásnak vélte, amikor a Canterbury érsek 7 püspökkel együtt kérte a kötelezettségeik alóli felmentésüket. Ez véget vetett az utolsó Stuart uralkodásának, tekintettel arra, hogy a Lordok Házának két tagja Orániai Vilmoshoz fordult.¹⁵ A dicsőséges forradalomként elhíresült partra szállása után Orániai Vilmos seregével elüldözte II. Jakabot Franciaországba, így az uralkodó a trónjáról is lemondott. Az új parlamentnek a célja a törvényesség volt, ezért megszavazta a *Bill of Rights*-ot, amely a jogok törvényét jelentette. A regula rögzítette azokat a korlátokat, amelyek a királyt akadályozzák. Szabályozza a trónöröklést és a polgárok szabadságjogait, mindezekon felül II. Jakab bűneit és a trón ürességét is. A törvény Orániai Vilmost és Máriát nyilvánította a trón örökösének.

A *Bill of Rights* több szempontból is kiemelkedően fontos, hiszen meghatározza a trón betöltésének feltételeit, valamint azt is, hogy a parlament közvetlenül a nép választásán múlik. A következő ilyen

¹⁵ Szente 2018b 332-335.

korlátozó törvény a *Triennial Act*, ami előírja a parlament működését, a utolsó lépcsőfok pedig az alkotmányos monarchia kiépítésében az *Act of Settlement* (1701), azaz a trónöröklési törvény. Ez azt jelentette, hogy a *Bill of Rights*-ban kinyilvánított trónöröklési rend megszakadt, az új törvény a Hannover-házra ruházta át az öröklési rendet.

Összességében mindez azt szimbolizálta, hogy kizárta a király isteni jogon alapuló uralkodását, és kimondta a vele szembeni parlamenti szuverenitást.

I. György király elődeivel ellentétben tisztelte a parlamentet, ennek is tudható be, hogy az ő uralkodása alatt alakult ki a kabinet-kormányzás. Ekkor töltik el elsőként a *prime ministeri* tisztséget, amelyet 1721-től Robert Walpole töltött be, aki az alsóház tagjai volt 21 évig. Ám mégsem az ő idejében erősödött meg eme tisztség, hanem William Pitt miniszterelnöksége alatt. Ő kétszer is betöltötte ezt a tisztséget, a nép révén, nem pedig a király által, ezért is volt kiemelkedően fontos, hiszen az ő megválasztása sokkal inkább parlamenti viszonyokon alapult, mint az uralkodó döntésein.

Írország 1800-ban csatlakozik Nagy Britanniához, így létrejött az Egyesült Királyság, az Act of Union. A csatlakozásnak köszönhetően az ország képviselőket kap a parlamentben. A megnövekedett népesség következtében szükséges volt a választójog kiterjesztése, mivel az 1801-es népszámlás alapján kiderült, hogy vannak olyan területek, amelyeknek nem volt képviselője. Ennek eredményeképpen megszületett az első választójogi reform, amelynek hatására a választásra jogosultak száma 57 %-kal emelkedett meg. További két reform valósulhatott meg még 1867-ben és 1884-ben.

A fentiek alapján összefoglalva megállapítható, hogy a parlament fokozatosan bővítette a királlyal szembeni korlátokat és vonta ellenőrzése alá. Megjelent a miniszteri felelősség, melynek révén a parlament eltávolíthatja a minisztert és magát a kormányt is, amennyiben megvan az ehhez szükséges többség.¹⁶

3.2. Brit parlament ügyrendje a 17-18. században

A 17. századi angol parlament a királyból, a Lordok Házából és House of Commonsból állt. A képviselőknek esküt kellett tenniük, el kellett fogadniuk az anglikán szenteket a westministeri misén, ha pedig ezeket

¹⁶ Szente 2018b 435-462.

elutasították, akkor kizárták őket a parlamentből. 1640-től pedig az egyházfők nem tagjai a parlamentnek.

A hatáskörök véglegesedtek ebben a században, a House of Commons-ban maguk bíráskodtak a sajátjaik felett, 1607-től akár ki is zárhatták az adott képviselőt. A *Petition of Rights* alapján még mindig csak petíciókat küldhettek a királynak, ám megfigyelhető, hogy a törvényhozás egyre inkább az alsóházhoz kerül. Olyannyira, hogy 1661-ben a House of Commons nem fogadott el egy pénzügyi törvényjavaslatot, ami a Lordok Házából érkezett – annak ellenére, hogy bármelyik háznak volt törvénykezdeményezési joga –, mert azt először az alsóháznak kell megtárgyalnia. A törvényjavaslatokat három olvasatban tárgyalták meg, de tanácskoztak bizottsági és teljes parlamenti üléseken is.¹⁷ A javaslatok elfogadáskor nem volt jelen a király, a szentesítést felolvasták, ám a restaurációtól kezdve megjelennek az uralkodók és személyesen szentesítik a törvényeket.

Lassan kialakult a felszólalások rendje és más egyéb szokások is, mint például Speaker tisztelete (mikor beérkezett, a képviselőknek meg kellett előtte hajolniuk). Csakis az ő engedélyével lehetett megszólalni a tagoknak, a helyükről felállva, a Speakernek intézve beszédeiket. Ha viszont ő beszélt, akkor nem lehetett előtte elsétálni sem. A beszédeket illetően nem volt megengedett más képviselőkre sértő megjegyzéseket tenni, továbbá nem lehetett hivatkozni olyan irományokra, amelyek nem voltak a parlament birtokában.¹⁸

A 17. században elterjedt a bizottsági munka: megtárgyalták a törvényjavaslatokat, 1621 után pedig állandó bizottságokat is megválasztottak. A két ház közötti munka hatékonysága miatt, közös bizottságot állítottak fel ugyanannyi tag jelölésével. Megjelenik a naplók írása is, amelyeket kézzel írtak, viszont ezek nem voltak nyilvánosak, ellentétben a döntésekkel. A belső eljárás a kívülállók számára titok volt. Ebben a korszakban nem volt formális ügyrendje a brit parlamentnek, hanem szokások alapján dolgoztak.¹⁹

Az angol parlament eljárásrendje szokásjogi alapon alakult ki, ami a többi államnak is mintát mutatott és hatott parlamentjeik ügyrendjeinek kialakulására. 1678-ban a House of Commons *standing ordernek* kezdte el nevezni, azaz állandó szabályoknak. A szokásjog betartatása úgymond könnyű dolog volt, a hagyományok mély tiszteletéből és a megjelenő összefoglaló művekből fakadóan. Az országgyűlés előtti ügyek is nagyban

¹⁷ Szente 2018b 336-339.

¹⁸ Szente 2018b 341-342.

¹⁹ Szente 2018b 345.

megváltoztak, ugyanis a helyi és személyi kérdéseket felváltotta a közérdekű regulák meghozatala. Fontos, hogy megjelennek a parlament ellenőrző eszközei, mint a képviselői kérdések, amelyeket a miniszterek kötelesek voltak megválaszolni.

Ekkor fejlődnek ki a pártok is, amelyek leginkább érdekcsoportoknak nevezhetőek, azért, mert a pártosodás, a szövetségbe verődés ebben az időszakban összeesküvésekre adhatott okot. Olyan csoport alakult, amely a korona védelmét szolgálta, akik támogatják a király érdekeit. Kezdetben leginkább főnemesi családok körül alakultak ki, akik egyre inkább eltérő politikai nézeteket vallottak. Megfigyelhető, hogy leginkább két részre oszlottak a csoportosulások: akik támogatják az uralkodót, és akik inkább függetlennek hívják magukat.²⁰

Szokás volt minden kamarában felolvasni a névsort, akik nem voltak ott, azt megbüntették. A padsorokban is megvolt mindenkinek a maga helye a House of Commons-ban, például az ellenzék a 17. századtól a Speakertől balra foglalt helyet. A királyt támogatók csoportja pedig jobbra ült, tehát egymással szemben. Máig érvényes az ötnapos munkahét, rendszerint négy óráig üléseztek, öt hónapon keresztül. A Speaker tisztsége semleges volt, pártatlannak kellett lennie, de szavazategyenlőség esetén szavazhatott.

A Lordok Házában sokkal merevebbek voltak a szabályok. Azok, akik távol maradtak, napi bírságot fizettek vagy elzárták őket. A király is látogatta az üléseiket, viszont álruhában, az utolsó ilyen király Anna volt.

Újdonság volt ebben a korszakban a szólás szabadsága is. A korábbi időkben akár elzárással is sújthatták azt a képviselőt, aki beszédében nem volt lojális koronával szemben. Így történt Thomas Haxey-vel is, aki az udvartartás költségei ellen szólalt fel II. Richárd uralkodása alatt. A Lordok Háza (a király sugallatára) megfosztotta minden vagyonától. Amikor viszont 1399-ben a parlament leváltotta a királyt, petíciót intéztek az új uralkodóhoz, IV. Henrikhez, azzal az indokkal, hogy II. Richárd megsértette a parlament szokásait. A kérelmet a király elfogadta, mintegy legitimálva szólásszabadság intézményét.²¹

Az angol parlament zárt üléseket tartott annak érdekében, hogy az uralkodóval szemben függetlenek maradjanak, ám ez a 18. századtól megváltozott. Egyre több megszületett törvényt nyomtattak ki, de még mindig titkolták a belső eljárást a király és miniszterei előtt. 1740-től pedig megjelennek az alsóház naplói is, és a közönség számára

²⁰ Szente 2018b 471-474.

²¹ Szente 2018b 477.

látogathatóvá válik az alsóház ülései, amelyről 1783-tól már feljegyzéseket is készíthettek.²²

3.3. Franciaország

Bár a Capeting dinasztia (a 10. század) óta a király kikérte az alattvalók javaslatát egy-egy fontos döntés meghozatala előtt, ennek ellenére az első rendi országgyűlést 1302-ben hívták össze. Az indok egy konfliktus megoldása volt, de inkább a támogatás megszerzése miatt hívta össze a király. VIII. Bonifác pápa ugyanis szembekerült IV. (Szép) Fülöppel, és elfajult vitáik következtében az uralkodó a rendek támogatását kérte, akik el is ítélték a pápai beavatkozást a világi életbe.

A rendi gyűlések feudális intézmények voltak, nem rendelkeztek állandó jogkörrel, általában a király által kijelölt ügyekben tanácskozhattak a rendek képviselői. A feudális jellegből adódóan hűbéri kötelezettség volt megjelenni az országos üléseken, ha valaki mégis távol maradt, azt büntetéssel sújtották.

Látható, hogy a francia rendi gyűlés gyenge volt, ez több okra vezethető vissza. Az egyik ilyen a terület nagysága, ugyanis Franciaország középső területei fokozatosan nőttek. Nagyobb területen viszont nehezebb volt a rendek összehívása, mint Angliában, ahol kisebb földrajzi területet kellett összefogni. Továbbá a királyi abszolútizmus is elég erős volt ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyja a gyűléseket, annak ellenére, hogy 1630-1713-ig állandó harcban állt Franciaország és folyamatosan nőttek a katonai kiadások.

Sokkal erősebbek voltak a rendi gyűlésekkel szemben a tartományi vagy helyi tanácskozások. Egy-két provincia állandó üléseket tartott, amihez szükség volt a király beleegyezésére is. 1347-ben az États généraux-nak sikerült olyan adót megszavaznia, amely általános volt és a tartományok maguk dönthettek annak formájáról, sőt be is szedhették azt.

1360-1420-ig csak néhány rendi gyűlés tartottak, ha mégis összehívták, akkor azt a háborúk finanszírozására tették. Több próbálkozása volt a parlamentnek egyes jogok megszerzésére, például az adók megszavazására, de ezek sikertelenek voltak, vagy ha mégis, az rövid ideig tartott. A 16. században tovább folytatódott a rendi gyűlések mellőzése, ekkor csak négy gyűlés tartottak meg.

²² Szente 2018b 481.

A francia rendi gyűléseken is három rend képviseltethette magát, az első rend a katolikus klérus, a második a nemesség, a harmadik pedig a városok követei voltak. A nemesség száma a népesség gyarapodása és a nemesi címek adományozása következtében jelentősen megnőtt. A küldöttek felhatalmazással járultak a gyűlés helyszínére, de az nem volt mindig teljes körű. Többször előfordult az is, hogy nem tudtak elmenni a tanácskozásokra, mert a választó kerületek nem mindig tudták előre kifizetni a követek részvételi költségeit.

A rendek nem voltak egységesek, folyamatosan ellentétben álltak, ami azzal járt, hogy nem tudtak eredményesen fellépni a királlyal szemben, így 175 évig nem tartottak rendi gyűléseket. Ez nem változott Richelieu főminiszter és Mazarin kardinális idején sem. Az abszolút monarchiát XIV. Lajos teljesítette ki, amikor is megnyerte magának a nemességet, ezzel monopolizálva a kormányzati és katonai tisztségeket.²³

„Természetesen nem lehet megítélni, hogy az általános rendi gyűlés hiánya mennyiben járult hozzá a monarchia végletes eladósodásához és ahhoz a politikai elégedetlenséghez, amely végül a forradalomhoz vezetett. Azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy dacára annak, hogy Franciaországban a 17. és a 18. században nem alakultak ki erős parlamenti hagyományok, a forradalmi nemzetgyűlések meghatározó szerepet játszottak a későbbi európai parlamentek fejlődésében.”²⁴

Az utolsó rendi gyűlést 1614-ben tartották meg, mert az 1789-es tanácskozást Nemzetgyűlésnek nyilvánították. Franciaország a súlyos hadiköltségek, az udvartartás, valamint a háborúk miatt felvett hitelek törlesztése miatt súlyos gazdasági helyzetbe került a 18. században. 1789-ben a már említett Nemzetgyűlés április 11-én határozatban szakított a feudális rendszerrel. A Nemzetgyűlés a forradalommal párhuzamosan működött két évig. Az alkotmány előkészítése céljából alkotmányozó bizottságot hozott létre, majd ennek munkája nyomán 1789. augusztus 26-án a Nemzetgyűlés elfogadta az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát.²⁵

„Az 1791. szeptember 3-i alkotmány valójában egy esztendeig sem volt hatályban, alkotmánytörténeti jelentősege mégis óriási. Egyrészt ez volt az első forradalmi alkotmány, sőt az első olyan írott alkotmány Európában, amely tartalmában megfelelt a modern alkotmányfogalom azon követelményének, mely szerint az alaptörvénynek meg kell

²³ Szente 2018b 373-376.

²⁴ Szente 2018b 376.

²⁵ Szente 2018b 498- 504.

határoznia az államhatalom gyakorlásának legfőbb szabályait, és rendelkeznie kell az alapvető emberi es állampolgári jogokról.”²⁶

A francia forradalom alatt megalakultak a modern parlamenti intézmények. Az 1814. évi szenátusi törvény nem állította vissza a háromkamarás rendi gyűlést, hanem kettőre váltott. Bár még mindig a király nevezte ki a felsőházi tagok többségét és magas vagyoni cenzushoz kötötték a választójogot, ez a parlament már kevésbé volt rendi gyűléshez hasonló.²⁷

3.4. A francia rendi gyűlések ügyrendje

A francia rendi gyűlésnek, az angol parlamenthez hasonlóan, nem volt rögzített ügyrendje. A gyűlésre a király hívta össze meghívólevéllel a rendek képviselőit, akik külön-külön tanácskoztak. A küldöttek részéről mindig a meghívólevél és a felhatalmazás ellenőrzésével kezdődött a parlamenti ülés. Azok, akik nem önmagukat képviselték, írásbeli utasításaik voltak. Ezeket 1468-tól a rendek megpróbálták egységesíteni annak érdekében, hogy az adott rendek sérelmeit a király elrendezhesse.

Az *États généraux* nem tudott törvényt kezdeményezni, viszont igyekezett minél nagyobb politikai hatást gyakorolni az uralkodóra, annak érdekében, hogy céljait elérje. Folyamatosan próbálta a hatáskörét kiterjeszteni – például a képviselők személyes védelmük iránt is –, viszont az elért eredmények nem voltak rögzítve, így azok mindig alku tárgyát képezték.²⁸

3.5. A magyar rendi gyűlések

Magyarországon a korai államfejlődés időszakában nagy hangsúlyt kapott az igazságszolgáltatás gyakorlása, valamint a király legfőbb joga és kötelezettsége. A 13. században törvényhozói funkcióval ellátott országos gyűlés jelent meg, ahol már a rendek is részt vettek.²⁹ A királyi udvar és bárói feletti ellenőrzés joga már elég korán, 1290-ben megjelent. Rögzítették, hogy Fehérváron tanácskozni évente egyszer megjelenni kötelesek, annak érdekében, hogy az ország állapotát megvitassák és a

²⁶ Szente 2018b 506.

²⁷ Szente 2018b 506.

²⁸ Szente 2018b 179-180.

²⁹ Mezei 1999 7-8.

bárok „működését” megvizsgálhassák.³⁰ Ám a rendi gyűlések mégis csak a 15. századra állandósultak.³¹

Az országos gyűlésnek nem volt kialakult jogköre, de szinte mindig szerepeltek az ország védelmével és pénzügyi kérdéseivel kapcsolatos ügyek. A gyűléseken a négy rend képviselői jelentek meg, ezt pedig 1608-ban törvényben is rögzítették. Az első rend képviselői a főpapság volt, a második rendé a bárók (mágnások), a harmadik rend tömörítette a nemeseket, míg a negyedik rendbe a szabad királyi városok tartoztak. A király meghívólevelében hívta meg a meghívottakat, amelyben szerepelt az országos ülés helye, időpontja és egyszer-egyszer a megtárgyalandó témák is.³² *„Az Országgyűlés összehívásának joga a királyt illette meg, a királyválasztó gyűlésé a nádort (1485:III. tc.)... hogy mikor hívjon össze a király országgyűléseket, az sokáig csak tőle függött. 1447-ben hoztak törvényt, (1447.: XLV.tc.), hogy évente tartsanak országgyűlést.”*³³

A 15-16 században kevesebb ülést tartottak, 1472-ben és 1478-ban az adók megszavazása miatt arra kérték a rendek a királyt, hogy ne hívja össze a diétát, először kettő, majd öt évre.³⁴ Az országgyűlés először Székesfehérváron ült össze, ugyanis *„az Országgyűlés alighanem a székesfehérvári törvénytől fejlődött ki.”*³⁵ Majd tartották Rákos mezején, a mohácsi vész után Budán, Pesten, Pozsonyba és Szegeden is. A 18. században a Rákóczi-szabadságharc idején voltak országgyűlések, ám ezek jogi értelemben nem voltak országos gyűlések, mert nem a király hívta össze, hanem II. Rákóczi Ferenc: 1705-ben Szécsénybe, 1707-ben Ónodra, 1708-ban Sárospatakra és 1711-ben Szatmárba. Ezeken az üléseken 57 törvénycikket fogadtak el.³⁶ Szécsényben kialakították a Habsburgokkal szembeni ellenállást és a rendi konföderációt, majd Ónodon a Habsburg ház trónfosztását mondták ki, Sárospatakon a katonáskodó jobbágyok felszabadítását fogadták el, és végül Szatmárban a szabadságharcot lezáró békét tárgyalták meg.³⁷

Ebben a században először vallási konfliktusokkal küzdöttek, majd ezt a nemesi adómentesség és hadiadó kérdése váltotta fel. A nemesek adómentességét kimondták, amit a király sem csorbíthat. 1741-ben pedig Mária Terézia segítségére lesznek az osztrák örökösödési háborúban, de miután a leányági örökös emelni akarta az adókat, azt a nemesség

³⁰ Eckhart 2000 94.

³¹ Mezei 1999 7-8.

³² Szente 2018b 252, 254.

³³ Eckhart, 2000 97.

³⁴ Eckhart, 2000 259.

³⁵ Eckhart, 2000 94.

³⁶ Szente 2018b 411.

³⁷ Mezei 1999 10.

elutasította. Emiatt Mária Terézia nem is hívott össze több országgyűlést, és így tett fia II. József is. Tehát egészen 1790-ig nem ült a diéta, és negyedszázad után folytatta munkáját.

A reformkorszak 1825-1830 között átmeneti korszakot képez az 1848-as szabadságharcokig, hiszen ekkor úgynevezett reformországgyűléseket tartottak, ami az újoncozás és az adók elleni tiltakozásról szólt 1832-1836 tavaszáig, de a diéták tárgya volt a jobbágykérdés is. Az európai forradalmi hullámok Magyarországon is éreztették hatásukat, az épphogy kialakult alkotmányos monarchia megszűnt. A 48-as forradalom alatt kiharcolt engedményeket a császári udvar próbálta visszavonni, majd V. Ferdinánd fel is oszlatta a parlamentet. Ez követték a szabadságharc véres ütközetei.

A szabadságharc leverése után a provizórium időszaka kezdődött, ennek következtében megszüntették a képviseleti intézményeket: az országgyűlést és a vármegyei önkormányzást is. Ezután csak 1861-ben hívták össze a Parlamentet, amit elég gyorsan feloszlattak. 1865-től azonban már folyamatosan ülésezett országgyűlés, és ez fogadta el 1867-ben a kiegyezésről szóló törvényt.³⁸

3.6. A rendi országgyűlések ügyrendje Magyarországon

A többi parlamenthez hasonlóan a király hívta össze a gyűlést meghívólevéllel, ahogyan azt már korábban is említettem. Nem volt szükséges a király jelenléte, sőt volt arra is példa, amikor arra kérték, hogy ne jelenjen meg. Általában, ha az uralkodó részt vett, akkor két küldöttség is várta az egyik Bécsben fogadta, a másik a határnál. A király megnyitója után a kancellár terjesztette fel a javaslatokat beszédében, ezután a két tábla külön tanácskozott, a király pedig elhagyta az országgyűlés helyszínét. Hazánkban nem volt elnöke egyik táblának sem, királyi tisztségviselők (al nádor, alországbíró) vezették az üléseket, akik gyakran a nemesi ellenállás mellé álltak. Az első házszabály-tervezetet Eszterházy Miklós nádor írta meg, amit a diéta nem fogadott el. A javaslatot a későbbiekben még bővebben kifejtem.³⁹ A törvények közfelkiáltással születtek meg az alsó táblán, ha szavazásra került a sor, a mérlegelés elvét vették figyelembe. A két tábla közti munka segítésére bizottságot hoztak létre, a nádor elnökletével.

Megjelennek a mentelmi jog gyökerei is, ugyanis Werbőczy híres Hármaskönyve már tartalmazta az erre vonatkozó rendelkezéseket.

³⁸ Szente 2018b.553-554.

³⁹ Szente 2018b 262-263.

Hűtlennek nevezte a közhatalom ellen cselekvőket, de oltalmazta a rendek képviselőit is, akik épp az országgyűlésre utaztak vagy onnan mentek el. 1723-ban tovább erősítették ezt, ugyanis kiterjesztették a képviselők családjaira is, akik sérelmeket szenvedtek el.⁴⁰

A 18. századtól rendszeresen alakítottak bizottságokat, amelyek nem voltak állandók és az ülésük teljes időszakra szólt.⁴¹ 1723-ban rögzítették, hogy a diéták két hónapig tarthatnak, melyek hivatalos nyelve a latin volt, de 1790/91-es országgyűlésen már magyarul is készítettek feljegyzéseket.⁴² A korábbi parlamenti naplók alapján elmondható, hogy eltérhettek a latin nyelv használatától, ugyanis 1722-ben az alnádor magyarul mondta köszöntő beszédét.⁴³

A képviselőknek az 1790/91. évi Országgyűlési napló szerint esküt kellett tenniük.⁴⁴ Ezen az országgyűlésen történt az első mentelmi jogi és összeférhetetlenségi eset is.⁴⁵

A népképviseleti országgyűlés gyökeres változásokat hozott a parlamenti eljárásrendben, először is megváltozott a két tábla neve. Az alsótábla Képviselőház lett, míg a felsőtábla Felsőházzá vált. Az utóbbiban a nádor elnökölt, míg a Képviselőházban a királyi személynök. Az 1848. évi IV. törvény önkormányzati jogot adott a parlamentnek, így saját házszabályt alkotott, francia nemzetgyűlési hatással. A törvényekről általános és részletes vita folyt, de visszatértek a három olvasati rendszerhez. A magyar parlamenti viták 1848-tól nyilvánosak voltak, több tudósítás is található erről az időszakról.⁴⁶

4. Összefoglalás

4.1. 15-16. századi rendi gyűlések

1500-ra a legtöbb államban a hatalomgyakorlás fő színterévé váltak a rendi gyűlések.⁴⁷ A következőkben az eddigiek alapján összefoglalom az országgyűlések fejlődésének történetét, fókuszálva a közös jellemzőkre.

⁴⁰ Szente 2018b 265-266.

⁴¹ Szente 2018b 416.

⁴² „Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felsőleges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országí király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján béfejeztetett Magyar ország gyűlésének”; (korhú leirata szerint); a továbbiakban 1790/91 évi Országgyűlési napló

⁴³ Szijártó M. 2016 73.

⁴⁴ 1790/91 évi Országgyűlési napló

⁴⁵ Szente 2018b.417.

⁴⁶ Szente 2018b 558.

⁴⁷ Szente 2018b 298.

A rendi államok parlamentjeinek súlyát a királyhoz való viszonyuk határozta meg. Az összetételüket tekintve eléggé változatosak voltak, de alapvetően négyre rendre oszthatók. A papságra, akik általában az első rendet, az egyházat képviselték egészen a 16. századig, hiszen ezt követően a reformáció miatt egyre inkább kiszorultak. A nemesség alkotta a második rendet, amely meghatározó szerepet töltött be a rendi gyűléseken, mint például Magyarországon vagy Lengyelországban is. A harmadik rendet a városi polgárság vagy a megyék kis- és középnemessége adta. Némely országokban negyedik rendet is megkülönböztettek, amit általában a parasztság alkotott.

A rendek legelterjedtebben háromkarmarás parlamentet alkottak, és külön-külön tanácskozva hozták meg döntéseiket (Franciaország). A kétkamarás parlamenteknek két fő változata különböztethető meg, a rendiség struktúráját tekintve. Az egyik szerint két rendbe csoportosultak képviselők, tehát eltűnt az egyik a három fő rend közül, a másik szerint a rendi gyűlés felső osztályra és közrendűekre különült el. Jellemző volt ez a megoldás Angliára, Magyarországra, valamint Lengyelországra is. De voltak egykamarás parlamenttel rendelkező államok, ahol a rendek közösen megegyezve, homogén kamarát alkottak, valamint a négykamarás országgyűlések is, mint Aragónia, Tirol vagy Ausztria országgyűlései.⁴⁸

A legáltalánosabban az adók megszavazása volt a legfőbb feladata a parlamentnek, ahogyan azt már a korábbiakban is láthattuk. Egyes államokban sikerült elérni a rendi gyűléseknek, hogy a beszédés módját is maguk dönthessék el, valamint azt is, milyen célra fordítsák az adókat. A másik kiemelten fontos hatásköre volt a 15-16. századi parlamenteknek a törvényhozás, már a 14. századtól kezdve szükséges volt a rendi gyűlések jóváhagyása a kiemelten fontos törvényekhez. További fontos jogosítványuk volt a külügyek megtárgyalása: háború, béke vagy éppen szövetségkötés esetén. Ezen felül egyes parlamentek még a bíraskodás jogkörét is birtokolták.⁴⁹

Az egész ország képviselőit ellátta a rendi gyűlés, ezért fontos volt a követek mandátuma is, ami leginkább kötött volt, ez volt a garancia a saját érdekek érvényesítésére. Voltak azonban olyan uralkodók, akik elérték a teljes felhatalmazást a megyék, városok követeitől. Másutt, például hazánkban és Lengyelországban szokás volt ezeknek a képviselőknek az ellenőrzése, mivelhogy egy-egy országos ülés után be kellett számolniuk az ott törtétekről, ha pedig nem a követutasítás

⁴⁸ Szente 2018b 299-300.

⁴⁹ Szente 2018b 302-304.

szerint jártak el, némely országokban ez súlyos szankciók vont maga után, akár halálbüntetés kiszabását is.

4.2. 17-18 század korai népképviselői gyűlés

Ebben az időszakban meggyengül a rendi gyűlések intézménye, az abszolút monarchiák kiépülése és a vallásháborúk következtében. Mint fentebb látható volt, Franciaországban Richelieu és Mazarin bíboros szükséges rossznak gondolta az országos üléseket. Ám ez nem minden országra volt jellemző, egyes államokban megerősödtek vagy változatlan szerepet töltöttek be a parlamentek.

A vallásháborúk után egyre inkább kiszorultak a rendi gyűlésekből a papság képviselői, de leginkább a harmadik rendet érintették a változások. A városok fejlődése magával hozta az ott lakók számbeli növekedését is, emiatt a királynak egyre inkább fontossá vált a városok képviselete és a támogatásuk is. Olykor a nemességgel szemben rájuk támaszkodhattak. A parlamenti hatáskörök nem igazán változtak, azonban egyes parlamenti funkciók a rendiség háttérbe szorulása ellenére is kiterjedtek. Így történt Svédországban, ahol a *Riksdag* beleegyezése nélkül nem lehetett háborút indítani.

4.3. 19. századi népképviselői parlamentek

Ekkora eltűnnek a rendi parlamentek és helyüket felváltották a népképviselői elven működő országgyűlések. Noha ezen elv szinte csak az alsóházban érvényesült, mégis nagy előre lépésnek számított, mivelhogy ez folyamatosan erősödött. A rendeket felváltották a pártok és más politikai csoportosulások, klubok, amelyek politikai ideológiákon alapultak. A népképviselői elv elterjedésével a 19. században választójog is egyre inkább kiterjedt. Több cenzus is szűkítette a választásra jogosultak számát, mint a vagyoni, a műveltségi vagy a helyben lakás cenzusa, a nők még ekkor nem szavazhattak. A választójog kibővítésének eredményeképpen a többségi választási rendszerek is elterjedtek, amelyben egyénekre lehetett szavazni, és a legtöbb voksot elérő nyerte a mandátumot. A különbség a mandátumok alapján tehető, hiszen egyes államokban egy mandátumos, míg másokban plurális volt a választókörzet, sőt megjelent az arányos választási rendszer is.

A parlamenti funkciókat tekintve, erre a korszakra Bagehot tanulmánya alapján a legjellemzőbb és legfontosabb jelzők a *„választási, a(z érdek) kifejező, a tanító, a tájékoztató és a törvényhozói.”* A parlament hozzájárulása szinte megkerülhetetlen volt a békekötésben, a hadüzenetben és más rendkívüli felhatalmazásokban is. Ebben a században a kétkamarás parlamentek váltak általánossá, azok létszámát az ország nagysága, lakossága is befolyásolta és olykor hagyományok, politikai érdekek is.

A bizottságok létrehozása, működése egyetemessé vált, több modell is megkülönböztethető. Az egyik az angol: ebben a sémában egy-egy ügyet kötetlenebb formában beszélhettek meg. A másik a francia osztályrendszer volt, eszerint a kiválasztott képviselők meghatározott feladatok útján segítették a parlament munkáját. A kor újdonsága a parlamenti frakciók megjelenése is, amelyek ideológia alapján tömörült csoportokból kerültek ki.⁵⁰

4.4. A parlamentek ügyrendjei

A rendi gyűlések idején a király kizárólagos joga volt az országos ülés összehívása. Emiatt, ahogy láthattuk, nem is volt rendszeres annak összehívása. Éppúgy, ahogy nem volt rögzített helyük sem, a nagy létszám miatt nemegyszer a szabad ég alatt tartották meg a rendi gyűléseket, mint például hazánkban, Rákos mezején. A zárt helyiségben tartott gyűlések általában így néztek ki: *„egy nagy, négyszögletes teremben ültek a résztvevők, közepén a királlyal és legfőbb tanácsadóival, egyik oldalán a papi, másikon a nemesi rend tagjaival, szemközt vele pedig a harmadik rend küldötteivel.”*⁵¹

Döntéseiket több módon hozták meg: legtöbben az egyhangú szavazást használták, amihez mindegyik rend beleegyezése is szükségeltetett. A többségi szavazást a franciák alkalmazták. Népszerű volt az ügyek tárgyától függő szavazás, vagyis olyan törvényjavaslatoknál, amelyek kiemelten fontosak voltak (adók megszavazása), ott egyhangú szavazást kértek, ennek következtében erős legitimitású lett a törvény.

A 17. században kezdődött el az ügyrendek írásba foglalása, Svédországban 1617-ben részletesen kidolgozták az ún.

⁵⁰ Szente 2018b. 604-611.

⁵¹ Szente 2018b 306.

Riksdagsordningot. Ez rögzítette, hogy miután a király megnyitja a gyűlést, a rendek különválnak és önállóan folytatják a tanácskozást.⁵²

Ebben a korban honosodott meg jó néhány olyan szabály is, amelyek még napjainkban is élnek. Ilyen a kamarákhoz köthető tisztségek, vagy maguk a kamarák, a házak elnöki pozíciói is, viszont a hatásköreik nagyban függtek az adott politikai helyzettől. A szavazásokat tekintve többféle változat lehetett: titkos vagy nyílt, de történhetett kamaránként vagy együttesen is.

A 19. században folytatódott a házszabályok papírra vetése, párhuzamosan a népképviselői alsóházak kialakulásával. A parlamenti ügyrendek fejlődésére komoly befolyással bírtak a brit házszabályok, több állam is mintaként használta. Ehhez a legtöbben Thomas Erskine May: *A Treatise upon the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament* című könyvét használták fel, mások pedig kiutaztak Angliába és ott tanulmányozták az angol parlament működését. További alpművek jelentek meg a témában, pl. Thomas Jefferson: *A manual of parliamentary practice for the use of the Senate of the United States* című műve, 1801-ben. Jefferson 1797-1801-ig volt a Szenátus elnöke, aki tapasztalatait is megosztva írt a törvényhozói gyűlések gyakorlatáról. Jeremy Bentham *Political Tactics* könyve a többi szerzővel ellentétben már értékelt, illetve javaslatokat tett az eljárásrendek javítására.

Franciaország a házszabályok kidolgozásánál Anglia ügyrendét vette alapul, megjelent ugyanis franciául is Jeremy Bentham munkája⁵³. Az 1789-1791 közötti ügyrend szerint követték a törvény három olvasatának gyakorlatát, és a politikailag semleges elnöki tisztséget is átvették. Más államokra pedig épp a francia minta tett nagyobb benyomást, például belga házszabálynál és a bécsi kongresszusban is, ahol mindezek mellett brit szabályokat is átültettek. Németország parlamentje porosz minta alapján működött, emiatt a törvényeket egy olvasatban vitatták meg, valamint a törvényjavaslatokat a bizottsági munkában készítették elő.

Általánossá vált a korszakban a szólásszabadság, majd az obstrukció jelensége is. Erre különböző eszközök álltak rendelkezésre: ilyenek voltak a hosszú, idézettel teli beszédek, vagy a határozathozatalt megghiúsító intézkedések. Ennek feloldására a brit parlament bevezette az 1800-as években a klotúrt, ami lehetővé tette a beszédidő korlátozását és a parlamenti vita lezárását.

⁵² Szente 2018b 442.

⁵³ Thomas Jefferson könyvét is kiadták 1816-ban.

A szólásszabadság megjelenésével kialakulhattak a parlamentek ellenőrző eszközei is, mint az interpelláció vagy a kérdés intézménye. Az interpelláció „nehéz politikai küzdelmek eredménye volt”, ám mégis sokáig a már említett obstrukcióra használták. Az elsőt 1830-ra teszik, amikor is az egyik képviselő a külügyminisztert interpellálta. A kérdés a parlamentarizmus őshazájában alakult ki, amely 1832-től kezdett el fejlődni. Ugyancsak innen indult a diszkontinuitás elve, amely értelmében, ha egy parlamenti ügyet nem zártak le, akkor az elveszett, nem folytatódhatott a következő ülészakban.⁵⁴

Felhasznált irodalom

Barabási Kun József: A parlamenti házszabályok: Politikai tanulmány. Budapest, 1907.

Bihari Mihály: Politológia – A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2013.

Dr. Somló Bódog: A parlamentarizmus a magyar jogban. Gibbon Albert Könyvkereskedés, Kolozsvár, 1896.

Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Osiris Kiadó, 2000.

Pikler Kornél: A parlamentáris kormányzati rendszer és a közigazgatás irányítása I. rész. Kiadó: Kilényi Géza, Főirány Programiroda vezetője, Budapest, 1983.

Mezei Barna: A magyar országgyűlés történetek kézikönyve. Osiris Kiadó, 1999.

Szente Zoltán: A parlamentek története. Országház Kiadó, Budapest, 2018.

Szente Zoltán: Bevezetés a parlamenti jogba. Atlantisz Kiadó, 1998.

Szijártó M. István: A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016.

Trócsányi László: A parlamenti jog természete és forrásai. In: Petrétei József (szerk.): Emlékkönyv Ádám Antal egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs, 2000.

⁵⁴ Szente 2018b 611-616.

Trócsányi László és Schanda Balázs: Bevezetés az alkotmányjogba, az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft; 2014.

http://www.parlament.hu/aktual/2011_xcii/index/hazszabaly/bev_hszab?inheritRedirect=true (2018.10.22.)

History of Parliaments – England, France, Hungary

Summary

This study examines parliaments and their house rules from the political to the 19th century primarily from the perspective of political history. It can be said that this dissertation is descriptive, its aim is to present the development of the history of parliaments, as well as the development of its house rules in some European countries and in Hungary as well. With regard to the structure of the study, after clarifying the basic concepts, it gives a brief insight into the development of the parliaments of England and then France. After that, the study covers the development of the Hungarian parliament.